

ƏZİZXAN TANRIVERDİ

TÜRKOLÖGİYAMIZIN AFAD QURBANOVU

*Afad Qurbanovun
anadan olmasının 90 illiyinə*

Redaktor: **Fikrət Xalıqov**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəyçilər: **Məhərrəm Hüseynov**
filologiya üzrə elmlər doktoru

Kamil Bəşirov
filologiya üzrə elmlər doktoru

Vaqif İsrəfilov
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

İlham Abbasov

Əzizxan Tanrıverdi. Türkologiyamızın Afad Qurbanovu.
Bakı, 2018, 244 səh.

Kitabda Afad Qurbanov bənzərsiz insan, nüfuzlu alim, bacarıqlı elm təşkilatçısı kimi "Xatirələr" kontekstində səciyyələndirilir, onun elmi-pedaqoji fəaliyyəti daha çox haqqında yazılmış məqalələrə istinad olunmaqla izah edilir, dilçiliyə dair əsərləri müxtəlif bucaqlar altında təhlil süzgəcindən keçirilir. Eyni zamanda Afad Qurbanova həsr edilmiş şeirlərin hər birinə ədəbi tənqid müstəvisində münasibət bildirilir.

Əzizxan Tanrıverdi

TÜRKOLOGİYAMIZIN AFAD QURBANOVU

Bakı – 2018

Afad Qurbanov
(1929–2009)

ÖN SÖZ

DÜŞÜNƏN VƏ DÜŞÜNDÜRƏN KİTAB

Peyğəmbərimiz buyurmuşdur ki, mənim ümmətimdən hər bir ağıl sahibinə bu dörd şey vacibdir: elmi eşitmək, onu öyrənmək, yaymaq və ona əməl etmək... Qeyd edək ki, akademik Afad Qurbanovun da bir sıra əsərləri Peyğəmbərimizin müqəddəs kəlamları ilə başlayır.

Dünyadan köçmüş dahiləri, elm xadimlərini həyata qaytarmaq mümkün deyil, yalnız kitabların köməyi ilə onların nailiyyətlərini, təcrübəsini, əsərlərini öyrənmək mümkündür. Bəlkə də, elə buna görə deyiblər: elm ağaca bənzəyir; öncə ürəklərdə kök atır, meyvələri isə sonradan işıq üzü görən kitablarla üzə çıxır. Fikrimizcə, insanı düşündürməyin, insanlığı tədqiq etməyin ən yaxşı yolu kitablardır.

Professor Əzizxan Tanrıverdinin xüsusi zövq və istedadla yazdığı “Türkologiyamızın Afad Qurbanovu” kitabı məhz belə əsərlərdəndir. Şirin təhkiyə, əhatəli təsvir və faktlarla zəngin olan kitabda ustadla (akademik Afad Qurbanovla) keşməkeşli həyat yolu keçmiş ümidverici yetirmənin (professor Əzizxan Tanrıverdinin) ruhi mükaliməsi göz önünə gəlir. Sanki ruhların həlim mükaliməsini xatırladan kitabın girişi, başlanğıcı ikitəğli qapıdan ibarətdir: birində akademik Afad Qurbanov – ONUN haqqında yazılanlar, onun YAZDIQLARI; digərində isə Əzizxan Tanrıverdinin ANLADIĞI və ANLATDIĞI “gizlinlər, sirlər” öz əksini tapmışdır.

Monoqrafik səciyyəli bu əsər eyni zamanda akademik Afad Qurbanovun təmsalında müxtəlif insanların düşüncələrini vəhdət halında birləşdirən və onların arasında sıx ünsiyyət yaradan mənəvi körpüyə də bənzəyir. Xüsusi zövqlə yazılmış əsərdə əsas xarakterik cizgi-nüanslar seçilmək üçün qara şriftlərlə verilmişdir. Təbii ki, biz də müəllifin müəyyənləşdirdiyi dəst-xəttə eynilə riayət etməli olduq.

Ustadımı xatırlayarkən...

Adətən, deyirlər, şəxsiyyəti valideyn, ruhu isə müəllim tərbiyə edir... Əzizxan müəllim ruhən bağlı olduğu ustadını – akademik Afad Qurbanovu xatırlayaraq belə müraciət edir: "... Əlimə qələm alıb adı bir yazını yazmaq istəyəndə, sevincli anlarımda, şad günlərimdə və daha çox problemlərlə üzləşəndə – mürəkkəb situasiyalara, çətinliyə düşəndə Sizi düşünür, sanki ruhunuzla danışır, fikir mübadiləsi aparır, tövsiyələrinizi eşidir və hər dəfə də uğur qazanıram... Bu ruha köklənərək hərəkət edirəm".

Müəllifin ustadına müraciəti, bir növ, səmimi etirafı xatırladır. Çünki insanları etiraflar qədər heç nə bir-birinə bağlaya bilməz. Nə vaxtsa, özünə arxa və dayaq bildiyin, mənəvi köməyinə, müdrik tövsiyəsinə ehtiyac duyduğun insandan əbədi ayrılasan. Bax, onda bu ayrılıq ağrısı dəhşətli olur. Sənin iç dünyana mənəvi əzab verər, şamək əridər, zaman-zaman göynədən.

Afad müəllimlə ilk tanışlıq...

Müəllif akademik Afad Qurbanovun bədii portretini özünə-məxsus cizgilərlə təsvir edir: "... onun müəllimliyi və alimliyi yox, görkəmi, boy-buxunu barədə düşünməli oldum, enlikürəkli, ucaboylu, pəhləvan cüssəli bu kişi – qədim oğuz kişilərini xatırladırdı." Güclü adamlar həmişə sadə olur, – deyirlər. Şəxsən akademik Afad müəllimi görən bir şəxs kimi onu da əlavə edirəm ki, həmişə fikirli görünən, az da-

nışan, hay-küylü, münaqişəli yığıncaqlarda səbirli və təmkinli olmağa üstünlük verən bu görkəmli alim və müəllimin özünəməxsus zəngin mənəvi aləmi, səliqəli geyimi çoxlarını heyran qoyardı.

Əsərin həmin yarım bölümündə Afad müəllimin atası haqqında da məlumat verilmişdir. Bu məlumatdan aydın olur ki, Afad müəllimin atası Məhəmməd kişi keçmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əsgəri olub. Hətta Cümhuriyyət generalı S.Mehmandarov Məhəmməd kişiyə xidmətlərinə görə qını qızıldan olan qılınc da bağışlayıb. Lakin nankor, xoflu qonşumuzun, həmişə olduğu kimi, ən çox qorxduğu Azərbaycan türklərinin silahlanmasıdır. Məhz bu məkrə Afad müəllimin ata yurdunda (Qərbi Azərbaycanın, Kalinino rayonunun, Qızıl Şəfəq kəndi) axtarış aparılmış, həmin qılıncı yerli Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin əməkdaşları sindirmiş, qınıni isə özləri ilə aparmışlar...

İllər ötdü, hərbiçi Məhəmmədin oğlu Afad Qurbanov istedadlı bir tədqiqatçı kimi yetişdi, tanındı, yüksəldi, nəhayət, dilçilik elminin zirvəsində qərar tutdu. Hətta Afad Qurbanov öz ustadı dəmirçi oğlu Ə.Dəmirçizadənin əldə etdiyi titullar, rütbə və vəzifələrdən də yüksəkliklərdə mövqe qazandı. Professor Ə.Dəmirçizadə kimi Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, respublikanın Əməkdar elm xadimi, respublikanın Dövlət mükafatı laureatı oldu, hətta millət vəkili də seçildi.

Əsər müəllifi haqlı olaraq qeyd edir ki, həmkarları, tələbələri, hətta doğmaları da onu məhz belə çağırırdı: Afad müəllim!

Yadımdadır, tələbə vaxtı (ADPU-nun tələbəsi) hər yay tətili Bakıdan kəndə qayıdanda yaşlı müəllimlərim, ələlxüsus da Afad Qurbanovun sinif yoldaşı olmuş Əmir müəllimin ilk sualı belə olardı: "Bizim Afad necədir? Yaşın ki, yaşlaşıb? Görürsənmi?.."

Bizim Afad! Bu ad bizim mahalın qüruru, iftixarı, fəxri idi. Bu mahalın adamları – kiçikdən-böyüyə qədər şəxsən tanıyan da,

tanımayan da akademik Afad Qurbanovun adı ilə öyünər, qürur duyardı. Köhnə məktəbimizin kitabxanasında olan dərsliklərdən başqa, dilçi alimlərdən yalnız akademik Afad Qurbanovun nəfis tərtibatlı “Ümumi dilçilik” kitabını şagird ikən şəxsən özüm görmüşəm. Məşhur pasionarlıq nəzəriyyəsinin banisi Lev Qumilyovun yazdığı kimi, insan dünyaya gələn anda öz yurdunun təbiəti də, danışığı da... insanın canına hopur. Ömrünün sonunadək insan o cazibədar ruhdan heç vaxt ayrılı bilmir. Bu baxımdan akademik Afad Qurbanovun ömrünün son illərində yazdığı möhtəşəm “Cücikənd şivəsi” əsəri bunun bariz nümunəsi hesab oluna bilər.

Yenilik tərəfdarları, istedadlı şəxslər həmişə qəzəbli tənqidlərə tuş gəlmişlər. Akademik Afad Qurbanov da təqiblərə, qərəzli tənqidlərə az məruz qalmamışdı. Lakin heç vaxt qürurunu, ləyaqətini, dəyanətini sındırmaz, haqsızlığa yalnız məntiqli, müdrik sözləri ilə cavab verərdi. Çünki müdrik və obyektiv adamlar həmişə xeyirxah tənqiddə möhtac olarlar, qərəzli və böhtanlı sözlərə məhəl qoymazlar. Akademik Afad Qurbanov belələrindən idi.

Əzizxan Tanrıverdinin əsərində dəfələrlə vurğulanır ki, Afad müəllim elm aləminə öz istedad və bacarığını gənclik həyatının yollarında sınaq-sınaya gəlmişdi.

Afad Qurbanov xeyirxah himayədar kimi...

Əsərdə Afad müəllimin xeyirxahlığı və istedadlı gənclərə himayədarlığından da bəhs olunur. Diqqəti cəkən faktlardan biri odur ki, XX əsrin 50-ci illərində Borçalının Başkeçid rayonunun əksər kəndlərində Azərbaycan dilində orta məktəblər yox imiş. Həmin rayonda Azərbaycan dilində ilk məktəb məhz Hamamlı kənd orta məktəbi olub. Afad Qurbanov 22 yaşında 4 il Hamamlı orta məktəbində direktor vəzifəsində çalışmışdır. İşlədiyi az vaxt ərzində peşəkarlığı və təlim-tərbiyə sahəsindəki uğuru ilə kənd camaatının dərin hüsn-rəğbətini qazanmışdır.

Məhz Afad müəllimin direktor olduğu vaxt ilk azərbaycanlı şagird – Novruz İsa oğlu Musayev təhsildəki müvəffəqiyyətlərinə görə gümüş medala layiq görülmüşdü. Heç şübhəsiz, Hamamlı kənd məktəblisinin medala layiq görülməsində Afad müəllimin xidmətləri də az olmamışdır.

Afad müəllimin xeyirxah əməlləri çox olub. Xeyirxahlıq, yaxşılıq insan qəlbinə tez bir zamanda yol tapır və zaman keçdikcə onu liderə çevirir. Necə ki, Afad müəllimi liderə çevirdi. Əməkdar elm xadimi, akademik Afad Qurbanov 70-dən artıq doktoranta rəhbərlik etmişdir. Eyni zamanda yetirmələrinin işlə təmin olunmalarında, karyera əldə etmələrində köməyini əsirgəməmişdi.

Akademik Afad Qurbanovun əsərləri haqqında...

Akademik Afad Qurbanov yaradıcılığı çoxşaxəlidir. O, Azərbaycan dilçiliyinin əksər sahələrində qələmini sınamışdır.

Afad müəllim görkəmli dilçi kimi Azərbaycan elmi tarixində öz adını əbədiləşdirmişdir.

Professor Əzizxan Tanrıverdi ustadının hər bir əsərinə ya rəy yazmış, ya da öz əsərlərində ona münasibət bildirmişdir. Akademik Afad Qurbanovun ümumilikdə elə bir əsəri yoxdur ki, Əzizxan müəllim bu və ya digər baxış bucağında ona münasibət bildirməsin. Müəllifin “Dilimiz, mənəviyyatımız” kitabı, demək olar ki, bütövlükdə Afad müəllimin yaradıcılığına həsr olunmuşdur. Həmin məqalə və rəylərin hər biri xüsusi ruhla, zövqlə qələmə alınmışdır.

Əzizxan Tanrıverdi ustadına həsr olunmuş məqalələrin, eyni zamanda şeir nümunələrinin hər birini zərgər dəqiqliyi ilə təhlil edərək bu kitaba daxil etmişdir. Məxsusi olaraq vurğulayaq ki, Əzizxan müəllim ustadının hər yubileyində ona sanballı bir məqalə həsr etmişdir.

Prof. Ə.Tanrıverdi ustadının anadan olmasının 70 illiyi mü-nasibətilə yazdığı “Dilçiliyimizin ağsaqqalı” məqaləsində Afad Qurbanovu Azərbaycan dilçiliyinin korifeyi, türk və Avropa dil-çiləri tərəfindən orijinal konsepsiyalar müəllifi kimi rəğbətlə qə-bul olunan elm xadimi kimi dəyərləndirmişdir. Məqalədə A.Qur-banovun 1967-ci ildə çap etdirdiyi “Müasir Azərbaycan ədəbi dili” kitabı haqqında rus türkoloqu, akademik A.N.Kononovun maraqlı bir fikrinə də yer verilmişdir: “A.M.Qurbanovun kitabı yalnız Azərbaycan dili materiallarını deyil, həm də başqa türk dillərinin materiallarını əhatə edən mövzuları işıqlandırır”.

Müəllif ustadının zəhmətkeşliyini və tükənməz yaradıcılıq eşqini belə açıqlayır: “Təkcə onu xatırlatmaq kifayətdir ki, müə-lifin (yəni – Afad Qurbanovun) 1993-cü ildə fərqli problemlərə həsr edilmiş “Ümumi dilçilik” – II cild, “Türkoloji dilçilik”, “Azərbaycanlı adları: Uşağa necə ad seçməli?” kimi fundamental əsərləri işıq üzü görmüşdür”.

Akademik Afad Qurbanov Azərbaycan Onomastikası Məktəbinin banisi kimi...

Azərbaycan onomastikasının sistemli şəkildə tədqiqinə 1960–70-ci illərdən başlanmış, bu sahəyə aid xeyli məqalə və mo-noqrafiya, eyni zamanda bir neçə elmlər doktoru və fəlsəfə doktor-luğu dissertasiyaları yazılmışdır. Lakin Azərbaycan onomastik vahidlərinin kompleks halında tədqiqinin bünövrəsini məhz aka-demik A.Qurbanov qoymuşdur. Yalnız dilçiliyimizin onomalo-giya sahəsinə dair Afad müəllimin 100-ə qədər məqaləsi, 4 san-ballı monoqrafiyası çap olunmuşdur. Məhz onun təşəbbüsü ilə o vaxtkı V.İ.Lenin adına API-nin (indiki ADPU-nun) Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının nəzdində “Onomastik Elmi Mərkəz” yara-dılmış və həmin mərkəzdə onomastikanın ayrı-ayrı sahələri üzrə tədqiqat işləri aparılmışdır. Həmçinin bir sıra bölgələrə ekspedi-

siyalar təşkil olunmuş və onomalogiya üçün qiymətli materiallar toplanmışdır. Az vaxt ərzində mərkəzin 4 şöbəsi yaradılmış (antroponim, toponim, zoonim, kosmonim) və hər şöbəyə aid materiallar qeydə alınmışdır.

Azərbaycan Onomastikası Məktəbinin formalaşmasında A.M.Qurbanovun "Azərbaycan dilinin onomalogiyası" kitabının xüsusi rolu olmuşdur. Bu kitab respublikamızın hüddulərindən kənarda da geniş əks-səda doğurmuşdur. Bunu hiss etmiş akademik M.Şirəliyev Afad Qurbanovun yaradıcılığına həsr etdiyi məqalələrindən birində yazırdı: "A.Qurbanovun "Azərbaycan dilinin onomalogiyası" adlı əsəri təkcə bizim dilçiliyimiz üçün deyil, dünya türkoloji dilçiliyi üçün də çox qiymətli..."

Qardaş Türkiyə Cümhuriyyətindən türkoloq Xəlil Açıqgöz adı çəkilən kitabın Türkiyədə də nəşr olunmasının gərəkli olduğunu əsaslandırarkən öz arzusunu belə ifadə etmişdir: "...Əsər ölkəmizdə də nəşr edilərsə, türk onomastik araşdırmaları daha aydın işıqlandırılar".

Afad Qurbanovun təşkilatçılıq qabiliyyəti

Əzizxan Tanrıverdinin əsərindən aydın olur ki, Afad Qurbanov həm də məharətli təşkilatçılıq qabiliyyətinə malik bir şəxsiyyət olmuşdur. Əsərin ümumi ahəngindən belə bir təsəvvür yaranır ki, sanki ADPU onun şəxsində öz böyük fədakarını gözləyirmiş və elə bil, akademik Afad Qurbanov bunu duymuş, bu duyğu ilə hər tərəfə qol-qanad açmış, universitetin ilkin ehtiyaclarını zəhməti, istedadı, yuxusuz gecələri hesabına ödəməyi özünə borc bilmişdir.

Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr edilmiş respublika konfranslarının hər biri bilavasitə onun adı ilə bağlıdır. Dünyada tanınmış türkoloqları həmin konfranslara dəvət etməklə, bir tərəfdən, konfransların əhatə dairəsini genişləndirmiş, di-

gər tərəfdən, onu ümumtürk arenasında tanınan elmi mərkəzə çevirə bilmişdir.

...O, səksən ilə yaxın ömür sürmüşdür. Ömrünün çox hissəsini sinif otaqlarında, auditoriyalarda, yazı stolunun arxasında keçirmişdir. Ən yaxın sirdaşı qalaq-qalaq kitablar, bir də əlyazmalar olmuşdur.

ADPU-nun auditoriyalarında hələ də onun səsi, onun sözü, onun nəfəsi qalıb. Çünki bu bina onun üçün müqəddəs bir yer idi. Bu binada Afad Qurbanovun əməlləri, taleyi, nişanələri, bir də ... silinməz dəst-xətti yaşayır.

Sonda...

Ustadı haqqında böyük zəhmət və əzmlə yazılmış monoqrafik səciyyəli kitaba görə professor Əzizxan Tanrıverdi hər cür təqdir və təşəkkürə layiqdir. Kitablə tanış olduqca akademik Afad Qurbanovun alim hünərinə, vətəndaş qeyrətinə heyran qalırsan.

Akademik A.Qurbanov həqiqi alim, gözəl müəllim, yorulmaz təşkilatçı, təvazökar insan olmuşdur. Fikrimi Əzizxan müəllimin bu sözləri ilə yekunlaşdırıram: "Onilliklər əvəzlənəcək, əsrlər dəyişəcək, amma Afad Qurbanovun əsərləri yaşayacaq, ən mötəbər istinad mənbəyi kimi qalacaqdır".

*Xoşbəxt o **MÜƏLLİMDİR** ki, professor Əzizxan Tanrıverdi kimi istedadlı davamçısı və yetirməsi var!!!*

Arif Kazımov

**AFAD QURBANOVU BİR ALİM,
TÜRKOLOQ KİMİ
DƏYƏRLƏNDİRMİŞ
ALİMLƏRİN ƏSƏRLƏRİNDƏN
SƏTİRLƏR**

Afad Qurbanovun kitabı yalnız Azərbaycan dili materiallarını deyil, həm də başqa türk dillərinin materiallarını əhatə edən mövzunu işıqlandırır.

Andrey Kononov
akademik

Afad Qurbanov çıxış və məruzələlərində özünün dilçilik elminə həvəskar olduğunu göstərmişdir. O, bu sahədə işləyərsə, gələcəkdə yaxşı bir mütəxəssis ola biləcəyi ümidini verməkdədir.

Əbdüləzəl Dəmirçizadə
AEA-nın müxbir üzvü, professor

Afad Qurbanovun "Azərbaycan dilinin onomalogiyası" adlı əsəri təkcə bizim dilçiliyimiz üçün deyil, dünya türkoloji dilçiliyi üçün də çox qiymətlidir. Mən tam məsuliyyətlə deyə bilərəm ki, Afad Qurbanov bu əsəri ilə Azərbaycan Onomastikası Məktəbinin əsasını qoymuşdur.

Məmmədəğa Şirəliyev
akademik

Afad Memmed Kurbanov Türk dünyasında ortak alfabə, bilhassa latın alfabəsi temelində bir alfabə kullanılması konusunda çalışmaları yapıyordu, kitaplar, makaleler yazmışdı. Ortak bir dil kullanılması konusunda da değerli görüşleri bulunmaktaydı.

Şükrü Haluk Akalın

professor

Məşhur filoloq, akademik A.Qurbanov geniş yaradıcılıq qabiliyyətinə, zəngin erudisiyaya, dərin biliyə malik alim, xalqa və onun mədəniyyətinə dərin məhəbbət bəsləyən fədakar, ictimai xadim, sadə, təvazökar və humanist bir insan idi. O, bütün mənalı həyatını, sonsuz, tükənməz elmi istedadını, yaradıcılıq qüvvəsini Azərbaycan dilçiliyinin inkişafına sərf edən, öz xalqına sədaqətlə və namusla xidmət göstərən, bütün varlığını elmin, təhsilin və mədəniyyətin inkişafına, Azərbaycan dilinin saflığının təmin olunmasına verən əvəzsiz dilçi alimlərdən olmuşdur.

Mahmud Kərimov

akademik

Azərbaycanda ümumdilçilik tədqiqatlarını aparan ilk alim A.Qurbanov olmuşdur. Onun “Ümumi dilçilik” adlı dərsliyi bir neçə dəfə çap olunmuşdur. Hazırda da bütün dilçi alimlərin, müəllim, tələbə və aspirantların stolüstü kitabı olan bu əsər pedaqoji universitetlər üçün milli zəmində yazılmış ilk dərslikdir.

Arif Mehdiyev

akademik

Afad Qurbanov dilçilik elminin ən görkəmli və çox məhsuldar nümayəndələrindən biri kimi Azərbaycanda və region ölkələrində böyük nüfuz sahibi olmuşdur. Bunun əsas səbəbi, hər şeydən əvvəl, alimin çoxsahəli yaradıcılığı və bu sahələrin hər birində əldə etdiyi sanballı elmi nəticələrlə bağlı idi.

Bəkir Nəbiyev

akademik

Afad Qurbanov paleoqrafiya məsələləri ilə müntəzəm məşğul olurdu. Onun bu sahədəki uğurlu addımlarından biri də Cucikənd yazılı abidələrini qədim türk yazı nümunəsi kimi tədqiq etməsidir... Afad Qurbanov bu qənaətə gəlir ki, bu daş kitabələrdə olan yazının ümumi mənzərəsi, ruhu və görkəmi qədim türk yazılı abidələrini xatırladır, bu yazıları o, elmə yeni məlum olan türkdilli yazılı abidə hesab edir.

Rasim Əfəndiyev

akademik

Afad Qurbanovun qoşa qanadının biri müəllimlikdir-sə, digəri alimlikdir. Mötəbər alim, sayılan, seçilən, öndə gedən alim. Həqiqət nəminə desək, XX əsrin ikinci yarısından dilçilik elminin inkişafı, zirvələr fəth etməsində Afad Qurbanovun rolu əvəzsizdir. Bu türk oğlu türkün dilçiliyin müxtəlif sahələrinə dair yetmişdən artıq kitab, monoqrafiya və beş yüzdən çox elmi məqaləsi dediklərimizi təsdiqləyir.

Teymur Bünyadov

akademik

Professor Afad Qurbanovun müasir dilçiliyin problemlərinə həsr edilən, öz sanbalı, əhatə dairəsi və yüksək elmiliyi ilə seçilən əsərləri dilçiliyimizə qiymətli töhfədir. Elmi məxəz və faktların zənginliyi, mühakimələrin dürüslüyü, inandırıcılığı ilə seçilən bu əsərlərin dünya, türk və Azərbaycan dilçiliyində öz həllini tapmayan problemlərin həllində elmi əhəmiyyəti olmuşdur.

Fuad Qasımzadə

akademik

Xalqımızın görkəmli alimlərindən olan akademik Afad Qurbanov XX əsrdə yetişmiş böyük alimlərimiz sırasında özünəməxsus yer tutur. Azərbaycan dilçiliyinin elmi səviyyədə təşəkkül tapdığı 50–60-cı illərdə Ə.Dəmirçizadə, A.Abdullayev, M.Şirəliyev kimi korifeylərlə birgə dilimizin incəliklərini tədqiq edən və ona elmi status verən alimlər sırasında Afad müəllimin xüsusi yeri vardır.

Abel Məhərrəmov

akademik

Afad Qurbanovun yaratdığı Onomastik Mərkəzin fəaliyyəti, habelə onun rəhbərliyi və təşkilatçılığı ilə keçirilmiş onomastik konfranslar qismən unudulmuş bir sahəni dirçəltmiş və onomastik vahidlərimizin toplanmasında mühüm rol oynamışdır.

Toğrul Şaxtaxtinski

akademik

Afad Qurbanovun bir-birinin ardınca çıxan çoxsaylı dəyərli əsərləri, monoqrafiyaları Azərbaycan dilçiliyinin

inkişafı baxımından xüsusi elmi əhəmiyyətə malikdir. Dilçilik elminin ümumnəzəri məsələlərinə böyük maraq göstərən, tədqiqatçı həssaslığı ilə yanaşan Afad Qurbanov respublikamızda ilk “Ümumi dilçilik” (1977) dərsliyini hazırlamaqla tələbələrə və bu sahə ilə maraqlanan tədqiqatçılara çox qiymətli töhfə verdi.

Kamal Abdulla

akademik

Azərbaycan dilçiliyində onomalogiyaya aid ilk fundamental tədqiqat əsəri də professor Afad Qurbanova məxsusdur. Əsərdə ilk dəfə olaraq onomastik təlimin nəzəri əsasları və xüsusi adların hərtərəfli lingvistik xüsusiyyətləri tədqiq edilir. Respublikada ilk Onomastik Mərkəzin yaradılması və ona rəhbərlik də məhz onun adı ilə bağlıdır. 1986-cı ildə Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş ilk respublika konfransı Afad müəllimin şəxsi təşəbbüsü və təşkilatçılığı sayəsində keçirilmişdir.

Timuçin Əfəndiyev

professor

Möhtərəm professor Afad Qurbanov illərdən bəri gözlədiyimiz türk onomastikasının nəzəri və əməli problemlərini böyük bir diqqətlə işləmişdir. Ona nə qədər təşəkkür etsək, azdır. Kitabın qısa zamanda Türkiyə türkcəsinə nəşrini təmənna edirik. Əsər ölkəmizdə də nəşr edilərsə, türk onomastik araşdırmaları daha aydın işıqlandırılar.

Xəlil Açıqgöz

professor

Afad müəllim Azərbaycan dilçiliyinin müxtəlif sahələri ilə məşğul olurdu, hamısında da sözünü deyirdi. Afad müəllimin yaratdığı, bütün türk dünyasını cəlb edən onomastika elmi məktəbi bu və ya başqa formada indi də öz fəaliyyətini davam etdirir.

Yusif Seyidov
professor

Afad Qurbanov Azərbaycanda ümumi dilçilik problemlərinə dair fundamental araşdırmalar aparan ilk və yeganə alimlərdən biridir. Onun “Ümumi dilçilik” adlı ikicildlik dərsliyi bu sahənin mütəxəssisləri tərəfindən həm ölkəmizdə, həm də xaricdə yüksək qiymətləndirilmişdir. Bu dərsliyin əsas məziyyəti odur ki, ümumbəşəri məzmun daşmasına baxmayaraq, milli ruhda və milli təfəkkür tərzində yazılmışdır. Dərslikdə verilən bölgü və təsnifatlar da yenidən işlənmiş, müəllif ümumi dilçilik problemlərinə və dünya dillərinin təsnifatına dair yeni fikirlər söyləmişdir. Xüsusən Altay dilləri ailəsi ilə bağlı fikirlər türkoloji dilçilikdə yeni və orijinaldır.

Nizami Xudiyev
professor

Afad Qurbanov dilçiliyimizin çoxsahəli tədqiqatçısı kimi müxtəlif məsələlərə həmişə aydınlıq gətirmişdir. Onun həm dilçiliyin ümumi məsələlərinə, həm də xüsusi dilçilik məsələlərinə, o cümlədən Azərbaycan dilinin fonetikasi, leksikologiyası və frazeologiyası, üslubiyyatı, dil tarixi və digər sahələrə aid yazdığı əsərlərdə həmişə sistemlilik, məntiqilik və ardıcılıq diqqəti xüsusi cəlb edir.

Həsən Balıyev
professor

O, onomastika sahəsində məktəb yaratmış görkəmli dilçimizdir. Bu sahənin bütün incəliklərinə qədər tədqiq olunmasında onun xidmətləri əvəzsizdir. Keçmiş SSRİ-nin müxtəlif ərazilərində bu sahənin tədqiqi daha tez başlamışdı, nəinki Azərbaycanda. Buna baxmayaraq, Afad müəllim bu sahəyə diqqəti o qədər artırdı ki, onomastika sahəsində nailiyyətlər, uğurlar başqa yerlərdəki tədqiqatları üstələdi. Afad müəllim aspirantlarını, dissertantlarını bu sahəni tədqiq etməyə yönəltdi. Demək olar ki, ayrı-ayrı rayonlarımızın, bölgələrimizin onomastikası ilə bağlı dissertasiyalar yazıldı və müdafiə olundu.

Buludxan Xəlilov

professor

Professor Afad Qurbanov Azərbaycanda, beynəlxalq simpozium və konfranslarda görkəmli azərbaycanşünas və türkoloq-alim kimi iştirak etmiş, uca tribunallarda həm elmi, həm də ictimai sahədə xalqımızın mənafeyini müdafiə etmişdir. Yaradıcılığının ilk illərində əsas iki elmi istiqamətə – nəzəri-filoloji və pedaqoji-metodiki sahələrə meyil göstərmişdir. Dilin fonetik sisteminin tədris və təbliği prinsiplərinin bəzi müddəaları onun axtarışlarında öz elmi təhlilini tapmışdır.

Vilayət Əliyev

professor

Afad Qurbanov elmi-təşkilati fəaliyyətində yüksəkix-tisaslı gənc kadrların hazırlanmasını daim diqqət mərkə-zində saxlayırdı. O, elmi biliyini həmişə gənc alim və as-pirantlarla bölüşür, əlindən gələn köməyi əsirgəmirdi. Böyük zəhmətkeşliyi, özünə və yetirmələrinə qarşı hədsiz tələbkarlığı da onu başqalarından fərqləndirirdi.

Himalay Qasimov

professor

Afad müəllim doktorluq dissertasiyamın opponenti olmuş və öz dəyərli məsləhətlərini vermişdi. O təkcə res-publikamızda deyil, həm də dünya miqyasında ən gör-kəmli dilçi alim, tanınmış türkoloq, yorulmaz pedaqoq, elm fədaisi idi. Bütün ömrünü elmə, yeniliyə, dilçiliyin yeni-yeni uğurlar qazanmasına həsr etməkdən həzz alırdı.

Balaxan Hüseynov

professor

Vaxtını düzgün bölüşdürdüyü üçün Afad müəllim saysız-hesabsız kitablar yaza bildi. Azərbaycan Elmlər Akademiyasında, respublikadan kənar elmi şuralarda fəal çalışdı, çoxlu sayda elmlər namizədi və doktoru yetişdirdi.

Zahid Xəlil

professor

Yadımdadır, 1979-cu ildə IV kursda oxuyanda Afad müəllimin 50 illik yubileyi böyük izdiham və təntənə ilə keçdi. Rus türkoloqları, türkologiya sahəsində tanınmış alimlər bu yubiley mərasimində iştirak edir, Afad müəlli-

min Azərbaycan dilçiliyi sahəsində qazandığı müvəffəqiyyətlərdən ağızdolusu danışdılar.

Nəbi Əsgərov
professor

Afad müəllim böyük hərflərlə yazılmağa layiq olan vətəndaş, alim kimi özünün tükənməz iradəsi, hüdudsuz zəkası, qibtə ediləsi hafizəsi, mənəvi paklığı, yüksək təmini, sözü, əməli və işi uyarlıq təşkil edən səmimi, uca bir şəxsiyyət idi.

Şükür Əlizadə
professor

Afad Qurbanov “Onomalogiyaya dair elmi-metodik göstərişlər” adlı metodik vəsaitində onomastik vahidlərin toplanması, sistemə salınması və tədqiq edilməsi haqqında qiymətli fikirlər söyləmişdir.

Aydın Paşayev
professor

Afad Qurbanov dərslikləri və elmi monoqrafiyaları ilə özünə və xalqına möhtəşəm bir abidə ucaldıb. Bu gün ümumi dilçilik, türkologiya, müasir Azərbaycan dili, onomalogiya sahəsində boşluq tapmaq çox çətindir. Alimin dəyərli tədqiqatları məsələlərin əsaslı şəkildə öyrənilməsində tələbələrin, aspirantların, orta məktəb müəllimlərinin və tədqiqatçıların yardımçısına çevrilir.

Ramazan Qafarlı
professor

Professor Afad Qurbanov dilçiliyin bir çox sahələrinə sirayət edərək elmi-tədqiqat işləri yazmış, türkologiyanın və Azərbaycan dilçiliyinin formalaşmasında, inkişafında böyük xidmətlər göstərmişdir.

Mirvari İsmayılova
professor

O, yaşadığı müddətdə daim inkişafa can atan, elmi yaradıcılığı ilə elmimizə böyük töhfələr verən, öz xalqının və dövlətinin mənafeyi və şərəflənməsi üçün yorulmaq bil-mədən ömrünü fəda edən böyük şəxsiyyətlərdən olmuşdur. Afad müəllimin zəngin elmi-pedaqoji və ictimai xadim kimi fəaliyyəti haqqında sonsuz olaraq yazmaq və danışmaq olar. Onun genişşaxəli ictimai və elmi fəaliyyəti respublikada hamıya, xüsusilə onun istedadına və şəxsiyyətinə bələd olan insanlara, geniş ziyalı kütləsinə yaxşı məlumdur.

Afad müəllim yazmaq xatirinə deyil, həmişə dilimizin, mədəniyyətimizin doğrduğu ehtiyacdən qələmə sarılaraq elmi-nəzəri fikirlərini özünəməxsus, heç kimə bənzəməyən, orijinal alim mövqeyi ilə ifadə edirdi.

Sayalı Sadıqova
professor

Afad Qurbanovun onomastikaya dair əsərlərində Azərbaycan dilinin onomastik sistemi fundamental şəkildə izah edilmiş, onomalogiyanın ümumi nəzəri problemləri şərh olunmuş, zəngin dil faktları əsasında Azərbaycan onomalogiyasının başlıca yarımşöbələri – antroponimika, etnonimika, toponimika, hidronimika, zoonimika,

kosmonimika və ktematonimikanın əmələ gəlməsi, inkişaf qanunauyğunluqları, onların dildəki mövqeyi və digər məsələlər əhatəli şəkildə təhlil edilmişdir.

Fidan Afad qızı Qurbanova

filologiya üzrə elmlər doktoru

Afad Qurbanov Azərbaycan dilçiliyi tarixində elmi konfransların təşəbbüsçüsü və təşkilatçısı kimi şöhrətlənmişdir. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr edilmiş respublika konfransları, "Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemləri", "Azərbaycan terminologiyası problemləri", "Ortaq türk dili problemləri" və s. konfranslar məhz Afad Qurbanovun adı ilə bağlıdır.

İsmayıl Kazımov

professor

Dünyada tanınmış "Azərbaycan dilinin onomalogiyası" elmi məktəbini yaratmış, "Ümumi dilçilik" (2 cildlik), "Türkoloji dilçilik" (5 cildlik), "Azərbaycan dilçiliyi problemləri" (13 cildlik), "Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin onomalogiyası" (2 cildlik), "Dünyanın dil ailələri" və s. əsərlərin müəllifi, altayşünas, türkoloq-dilçi Qurbanov Afad Məhəmməd oğlu bitib-tükənməyən, coşub-daşan elmi fəaliyyəti, nailiyyətləri ilə dilçilik elminin görkəmli alimlərindən olmuşdur.

Roza Eyvazova

professor

Professor Afad Qurbanovun elmi yaradıcılığı zəngin, çoxşaxəli, müxtəlif istiqamətli, mövzu dairəsi etibarlı

ilə olduqca geniş və əhatəlidir. Onun tədqiqat və maraq dairəsinə mövzu və istiqamətinə görə müasir Azərbaycan ədəbi dili, türkoloji dilçilik, dil universaliaları, ümumi dilçilik, onomalogiya, leksikologiya, nitq mədəniyyəti, tərcüməşünaslıq, bədii əsərlərin dili, üslubiyyat, ali məktəb pedaqogikası və metodikası kimi sahələr daxildir.

İsmayıl Məmmədov
professor

Onun rəhbərliyi ilə respublikamızda yüksək səviyyəli elmi araşdırmalar aparılmış, dilimizin onomastik vahidlər sistemi tarixi-lingvistik planda təhlil olunmuş, “Azərbaycan dilinin onomalogiyası” adlı əsəri Dövlət mükafatına layiq görülmüş, ikicildlik “Azərbaycan onomalogiyasının əsasları” adlı fundamental monoqrafiyası ümumtürk dünyasında hadisə kimi qarşılanmışdır. Afad müəllimin elmi fəaliyyətində Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş elmi konfransların təşkili və keçirilməsi də mühüm yer tutur.

Adil Bağirov
professor

Azərbaycan elmində məktəb yaratmış çox az adam var. Onları, bəlkə də, barmaqla saymaq olar. Dilçilik sahəsində bu məktəbi yaradan Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının üzvü, akademik, Əməkdar elm xadimi, Dövlət mükafatı laureatı, filologiya elmləri doktoru, professor Afad Məhəmməd oğlu Qurbanov olmuşdur. Gördüyü böyük və savab işlər müqabilində o, “Afad Qurbanov” dağı ucaltmış, heç kəsin çata bilmədiyi, hər kəsin həsədlə baxdı-

ğı, fəxarət duyduğu bir ucalıqda dayanmışdır. Məhz bu səbəbdən də ona təkcə həsədlə baxanlar deyil, eyni zamanda qısqanclıq münasibətində olanlar da tapılırdı. Ancaq Afad müəllim Afad müəllim idi.

Mahmud Allahmanlı

professor

Professor Afad Qurbanovun elmi yaradıcılıq diapazonu olduqca dərin və əhatəlidir. Çoxsaylı əsərlərində bütöv bir elmi kollektivin görəcəyi işin zəhmətinə qatlaşaraq Azərbaycan dilçiliyinin ehtiva dairəsi olduqca geniş olan problemləri barədə tədqiqatlar aparmış, filologiyamıza dəyərli töhfələr bəxş etmişdir.

Məhərrəm Hüseynov

filologiya üzrə elmlər doktoru

Prof. Afad Qurbanov dialektoloji axtarışlarda öz sözü-nü demiş, bu sahədə düzgün araşdırmanın yeni istiqamətini müəyyənləşdirmişdir. Alimin “Cücəkənd şivəsi” əsəri bu baxımdan diqqəti xüsusilə cəlb edir. Müəllif Azərbaycan dialekt və şivələri ilə bağlı ideyalarını bu əsərdə ümumiləşdirmişdir.

İbrahim Bayramov

professor

Afad müəllim deyirdi ki, Füzuli türk dilində yazma bil-məzdi, əgər türk dövlətçilik mexanizminin gücünü hiss etməsəydi. Biz deyə bilmərik ki, o zamanlarda, o dövrlərdə Afad müəllim hansı milli güclə bu sözləri deyirdi. Ancaq zaman keçəndən sonra özümüz də dərk etdik ki, bəli, bu,

tarixi-nəzəri tezisdir. Və həm də elə tarixi-nəzəri tezisdir ki, onu heç vaxt təkzib etmək mümkün deyil. Həqiqətən, Füzuli dövrünün türk dili Şərfin, az qala, yarısına hakim olan türk hökmlərliyinin, gücünün diktəsi idi.

Kamil Bəşirov

filologiya üzrə elmlər doktoru

Əli Rza Xələfli

şair, publisist

Professor Afad Qurbanov fars, aqul, ləzgi, rus, gürcü və s. dillərlə təmasın nəticəsi olaraq həmin dillərə keçən Azərbaycan dili sözlərinin geniş şəbəkəsini verməklə həm də bu dilin qonşu dillərin qrammatik quruluşlarının təkmilləşməsinə təsir etdiyini qeyd edir.

Faiq Şahbazlı

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Afad Qurbanovun Azərbaycanda onomastika məktəbinin, “Onomastika” elmi cəmiyyətinin və “Onomastika” elmi jurnalının yaradıcısı, təsisçisi kimi xidmətləri də böyükdür. O deyirdi: “Dildə mənasız söz yoxdur və ola da bilməz. Hər bir söz geniş şəkildə araşdırılmalıdır, xüsusi adlar da həmçinin”. Azərbaycan dilçiliyində xüsusi adların tədqiqi Afad Qurbanovun adı ilə bağlıdır.

Həcər Hüseynova

filologiya üzrə elmlər doktoru

Bu yaxınlarda Azərbaycan elmi ictimaiyyəti AMEA-nın üzvü, Əməkdar elm xadimi, akademik Afad Məhəmməd

oğlu Qurbanovun simasında böyük bir alimi, Afad müəllimi tanıyanlar isə böyük bir insanı, həqiqi vətən oğlunu, ləyaqətli bir vətəndaşı itirdi. Mən də Afad müəllimin simasında ən böyük elmi rəhbərimi, həmişə məsləhətlərinə ehtiyac duyduğum ideal bir şəxsi itirdim. Afad müəllim, sözün həqiqi mənasında, əsl alim, əsl vətəndaş, əsl insan, əsl dost, yoldaş idi.

Məmməd xan Soltanov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan dilçiliyində fonetika Ə.Dəmirçizadənin, leksikologiya S.Cəfərovun, dialektologiya M.Şirəliyevin, morfologiya M.Hüseynzadənin, sintaksis Ə.Abdullayevin, dil tarixi H.Mirzəzadə, Ə.Dəmirçizadə və T.Hacıyevin, morfonologiya F.Cəlilovun, ümumi dilçilik və onomalogiya isə A.Qurbanovun adı ilə bağlıdır.

Əziz xan Tanrıverdi

professor

**USTADIMI
XATIRLAYARKƏN**

Elmdə ustadım, heç şübhəsiz ki, Afad Qurbanovdur. O böyük şəxsiyyət müəllimim, dekanım, kafedra müdirim, rektorum, ən əsası isə elmi rəhbərim olub...

Afad müəllim! Siz bu gün də qəlbimdə, ruhumda, yaddaşımdasınız! Əlimə qələm alıb adi bir yazını yazmaq istəyəndə, sevincli anlarımda, şad günlərimdə və daha çox da problemlərlə üzləşəndə – mürəkkəb situasiyalara, çətinliyə düşəndə Sizi düşünür, sanki ruhunuzla danışır, fikir mübadiləsi aparır, tövsiyələrinizi eşidir və hər dəfə də uğur qazanıram. Başqa cür ola da bilməz! Çünki Sizdən real olaraq öyrəndiklərimlə ruhunuzun mənə diktə etdikləri üst-üstə düşür, biri digərini qüvvətləndirir. Mən də məhz bu ruha köklənərək hərəkət edirəm.

Ən maraqlısı isə budur ki, bu dediklərimlə oğlunuz Raminin fikirləri mənə baxımından bütün parametrlərinə görə eyni xətdə birləşir: "Atamın mərdliyi, məğrurluğu, əyilməzliyi... qayğıkeşliyi hamını valeh etmiş və onu tanıyan hər kəs Afad müəllimdən bu xüsusiyyətləri əxz etməyə çalışmışdır. Mən bir oğul kimi ona bu cəhətdən bənzəmək arzusundayam və buna nail olsam, özümü xoşbəxt insan hesab edərdəm" (Afad Qurbanov. Bakı, 2010). Bu məqamda onu da vurğulamaq yerinə düşür ki, Afad Qurbanovun bu keyfiyyətlərindən onu tanıyanların əksəriyyə-

ti kifayət qədər bəhs edib. Burada yalnız bir faktı təqdim edirik: “Afad Qurbanovun mənalı həyatının böyük bir hissəsi gözlərimiz önündə keçib, ondan öyrəndiklərimiz və görüb-götürdүklərimiz ən çətin anlarda köməyimizə çatıb və bu gün ağsaqqal professorla bir yerdə keçirdiyimiz anları, günləri yada salıb xəyalən təzədən yaşayanda yalnız bir istəyimiz olur: əxlaqi saflığı, ziyalılığı, mədəniyyəti ilə müasirlərini heyran qoyan alimin təşkilatçılıq qabiliyyətindən, təhsil sisteminin özəlliklərinə yüksək səviyyədə bələdliyindən, təcrübəsindən hələ çox şey öyrənməliyik”. (Ramazan Qafarlı). **Haşiyə:** Ramin Qurbanov xoşbəxtdir. Çünki o, mənəviyyatca atasına bənzəyir, atasının ideyalarını həyata keçirir... İndi Raminin ocağında iki Afad var: biri ruhunda, qəlbində yaşatdığı atası Afad, o biri isə “Görər gözüm aydını oğul! Tutar belim qüvvəti oğul”, – deyərək əzizlədiyi oğlu Afad. Atası Afadın ruhu şad olsun! Oğlu Afad Azərbaycanımıza – bütün türk dünyasına layiq bir övlad olsun!

Ustad! Sizi həmkarlarınız, tələbələriniz, hətta doğmalarınız da belə çağırırdı: Afad müəllim! Siz bu adla tanındınız, bu adla yaşadınız, elə bu adla da haqqın dərgahına qovuşdunuz. Bu ad Sizin bütöv antroponimik modelinizdən, yəni “Qurbanov Afad Məhəmməd oğlu” ad modelinizdən, professor elmi adınızdan, akademik titulumuzdan çox yüksəklərdə dururdu. Təsadüfi deyil ki, professor Yusif Seyidov da Sizi əsl müəllim kimi, həm də Afad müəllim kimi dəyərləndirmişdi: “Mən sənə müəllim deyə müraciət etdim. Sənin elmlər doktoru, professor elmi dərəcə və elmi adın var, Elmlər Akademiyasının üzvüsən, Dövlət mükafatına layiq görülsən. Bunlar sənin elmi və ictimai fəaliyyətin haqqında çox şey deyir. Lakin bunların hamı-

sından şərəfli müəllim adıdır. Sən, sözün əsl mənasında, müəllimsən. Oturuşunla-duruşunla, insanlarla münasibətinlə – bütün hərəkətinlə böyük müəllimsən... Tədrisin, elmin təşkilində böyük işlərin məlumdur. Bunların da hamısı müəllimlik fonunda cərəyan edib və yüksəlir...” (Afad Qurbanov 70. Bakı, 1999). İndi isə adınız təkcə sağlığınızda ki mənə yükünü qorumayıb, həm də öz sanbalını, siqlətini gücləndirib. Bu da səbəbsiz deyil. Belə ki, Siz bizdən uzaqlaşdıqca daha da ucalır, daha da böyüyür, sözün həqiqi mənasında, müdriklər müdrikinə çevrilirsiniz... Afad müəllim, addan söhbət düşmüşkən, Siz 1991-ci ildə redaktoru olduğunuz “Üslubi-linqvistik fənlərin tədrisi problemləri” adlı məcmuədə antroponimik modelinizi belə göstəribsiniz: “Afad Qurbanlı”. Bu modeldə isə Sizin soyad sonluğu kimi məhz türk mənşəli -lı şəkilçi morfemindən istifadə etdiyiniz, daha doğrusu, -ov morfeminə yox dediyiniz açıq-aydın şəkildə görünür. Amma, nədənsə, sonralar yenə də -ov şəkilçi morfemli “Qurbanov” formasını əsas götürübsünüz. Yəqin ki, çoxsaylı sənədlərinizdəki “Qurbanov” yazılış şəklinin “Qurbanlı” forması ilə əvəzlənməsinin xeyli mürəkkəb və çətin bir iş olduğunu nəzərə alıbsınız. Yəni istəməsəniz də, -ov şəkilçi morfemli “Qurbanov” soyadı ilə razılaşıbsınız... Burada qərribə bir təzad yaranır: Afad müəllimin -ov morfemli “Qurbanov” soyadı o qədər məşhurlaşıb ki, alınma -ov sonluğu heç yada da düşmür...

Afad müəllim, türkologiyamızın ağsaqqalı statusu yenə də Sizdədir, yenə də tələbələr dərsləklərinizi sevə-sevə oxuyur, yenə də əsərlərinizə ən sanballı mənbə kimi istinad olunur, yenə də adınız ən mötəbər kürsülərdə hörmət və məhəbbətlə çəkilir. Bir cəhəti də qeyd edim ki, haq-

qınızda söz deyənlərin, yazı yazanların hamısı Sizi yüksək səviyyədə dəyərləndirir. Belə yazıların sayı isə kifayət qədərdir və onların hər birindən fikri təsdiq üçün nümunə gətirmək imkanımız yoxdur. Amma bir nümunəni eynilə təqdim etməmək olmur. Çünki orada Sizin nüfuzlu alim və əsl müəllim obrazınız poetik bir dillə canlandırılıb: "Onun ömür zirvələri təbiətdəki dağ zirvələrindən daha çox, daha uca, daha ibrətamizdir. Bu zirvələrdən biri qarlı-sazaqlı olanda o birisi güllü-çiçəkli, bahar nəfəsli olur, birinin bir yanı ömürlük uçurum olanda o birinin dövrəsi əbədi meşəlik olur, çiçəkləri sayrışır, çeşmələri zümzümə edir. Alim-müəllim ömrünün zirvələri, eniş-yoxuşları isə əvəzedilməz bir aləm, fəlsəfi həyat yolu, yalnız uzaqdan baxanda bütün sehri, möcüzəsi görünən, qəlbimizi, ruhumuzu tərpədən xatirələr və xəzinələr səltənətidir... A.Qurbanovun ömründəki bilik cisimləri böyük bilik nəhrinin suları ilə qovuşmuş və onun bu bilikləri işığa çevirmək üçün bütün qabiliyyətini nəcib ideallara sərf etmişdir"... (Məhərrəm Hüseynov. Professor Afad Qurbanovun fəaliyyətində dil tarixi məsələləri. Dilçi Afad Qurbanov. Bakı, 2005, səh.66-68).

Afad müəllimlə ilk tanışlığım 1977-ci ilin 1 sentyabrına təsadüf edir. Həmin vaxt o, API-nin (ADPU-nun) Filologiya fakültəsinin dekanı, mən isə I kurs tələbəsi idim. Afad müəllim bizim auditoriyaya qrup nümayəndəsi seçməyə gəlmişdi. Tələbələrin ümumi vəziyyəti ilə tanış olduqdan sonra qrupa müraciətlə dedi: "Kommunist partiyasının üzvləri ayağa dursun!" Mən və bir neçə tələbə yoldaşım ayağa qalxdıq. Auditoriya susur, Afad müəllim isə iti baxışları ilə ayağa durmuş tələbələrin hər birini nəzərdən keçirirdi. Birdən sükut pozuldu. Afad müəllim

dispetçerə işarə edərək hökmlü bir səsle "Bu tələbənin adını yaz!" dedi. Və beləliklə, mən 127-ci qrupun nümayəndəsi təyin edildim. Açıqını deyim ki, ilk olaraq onun müəllimliyi və alimliyi yox, görkəmi, boy-buxunu barədə düşünməli oldum, enlikürəkli, ucaboşlu, pəhləvan cüssəli... bu kişinin – Afad müəllimin obrazını canlandırmağa çalışdım. Qəribə də olsa, bu düşüncənin assosiativliyi daha çox İsmayıl Şıxlının yaratdığı şah obrazın – Cahandar ağanın nitqini, konkret desək, oğlu Əsrəfdə görmək istədiklərini yada salırdı: "O, öz övladını qollu-budaqlı iri palıd ağacı kimi möhkəm görmək istəyirdi. O istəyirdi ki, oğlunun əlləri cod, baldırları möhkəm, kürəyi enli, sinəsi və qolları tunc kimi olsun. Duranda palıd kimi əzəmətli, yıxılanda da palıd kimi nəriltili olsun". Bəli, mübaliğəsiz deyirik ki, bu cəhətlərin hər biri Afad müəllimdə var idi: qədim Oğuz kişilərini xatırladırdı; yerışı də, duruşu da əzəmətli idi; əynindəki qara kostyum ona çox yaraşırdı, həm də sanki "dəmir don", "zireh" geyinmiş qədim türk əsgərini xatırladırdı; cəngavər görkəmi ilə hamını heyran edirdi... Yeri gəlmişkən, Afad müəllimin atası Məhəmməd Qurbanov hərbiçi olub, Əlağa Şıxlinski, Səməd bəy Mehmandarov kimi generallarla birgə fəaliyyət göstərmiş. Hətta general Mehmandarov Məhəmməd kişiye qını qızıldan olan qılncı da bağışlayıb: "General Səməd bəy Mehmandarovun bağışladığı qılncı evimizdə divardan asılı idi. O dövrün Ermənistan Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin işçiləri evimizdə axtarış apararkən onu gözümüz önündə parça-parça etdilər, qızıldan hazırlanmış qılncı qabını isə özləri ilə apardılar" (Afad Qurbanov). Ustad, bilirəm ki, bu üzüntülü hadisə hələ də ruhunuzu dinc buraxmır... Amma rahat uyuya bilərsiniz! Çünki igid oğullarımız, ərənlərimiz "Qara polad

uz qılıcum qının toğrar" ("Kitabi-Dədə Qorqud"), "Qoyun bədöylər kişnəsin//Misri qılınclar işləsin" ... ("Koroğlu") tipli misraları bir hərbi marş kimi oxuya-oxuya işğalçı Ermənistanı sarsıdıcı zərbələr endirəcəkdir.

O böyük insanın – Afad müəllimin haqqında xeyli yazılar yazılıb, kifayət qədər söz deyilib, bir sıra səciyyəvi cəhətləri müxtəlif bucaqlardan işıqlandırılıb. Burada həmin yazılardan yalnız bir sitata diqqət yetirsək, kifayət edər: "Onun (Afad Qurbanovun – Ə.T.) sərv boyu, yaraşqlı camalı, şirin danışığı, nizamlı, səliqə-sahmanlı geyim tərz, şahanə duruşu, ağayana yerışı nə unudular, nə yaddan çıxar. Dostluqda boran olar, qar olar inadını yaşayar, özübütöv, sözübütöv, sədaqətli, səmimi. İstiqanlı, vətəncanlı. Güləruz, tələbkar, ciddi, inadlı, əqidəli. Sonsuz cəfakeş, zəhmətsevər, əməlindən usanmaz, işindən zövq alan. Ensiklopedik biliyi, geniş erudisiyası, güclü məntiq və dərin müşahidə qabiliyyətinə malik alim, ziyalı" (akademik Teymur Bünyadov). Mən isə onun xarakteri, psixologiyası barədə bəzi detalları xatırlatmağı özümə mənavi borc bilirəm: sözübütöv, gözütöx insan idi; alicənablığı və qayğıkeşliyinə söz ola bilməzdi; qaraqabaq və zəhmli görünsə də, sadə və mülayim idi; yalanı qəbul etmər, yalançıyı bağışlamazdı; haqqı nahaqqa qurban verməzdi; tənbelliyi qəbul etmər, tənbelli tənbeh edər, cəld və çevik adamlarla dostluq edər; dostuna dar gündə dayaq durmayanlar onun üçün heç kim idi, özü isə əsl dost idi; boş, mənasız vədlər vermər, verdiyi sözün ağası olardı; boşboğaz, lovğa adamlar gözünün düşməni idi; qazandığı çoxsaylı uğurları ilə öyünməz, təvəzökarlıq nümayiş etdirirdi; səbirli və təmkinli idi, nadir hallarda əsəbiləşər; daha çox emosional yox, rəşional idi; sözü məntiqli və kəsərli

idi, həm də bir sözü bir dəfə deyərdi; intellekti yüksək, erudisiyası geniş idi... Bir sözlə, mənəviyyatca olduqca zəngin bir insan idi. Bir məqamı da qeyd edək ki, Afad müəllim özü haqqında deyilmiş bu cür sözləri çox eşitmişdi. Burada onlardan yalnız birini təqdim edirik: “A.Qurbanov quru, cansıxıcı, stereotip xarakterdən, mühakimələrdən, primitiv iddialardan və diletant canfəşanlıqdan uzaqdır. O, necə varsa, elə də görünür, özünü yaşayır, həyatda öz rolunu oynayır, yorucu pedantizm, bəhrəsiz, cansız fikirlər ona yaddır. O, elm və dünyasının hərəki, canlı, dramatik aləmində dərhal seçilən və təsdiq edilən nüfuz sahibidir... Bu zəngin mənəviyyatlı insan sanki insanlara sevgi üçün, xeyirxahlıq üçün, fəal hərəkət üçün doğulub. İnsanlara bağlılıq, xeyirxahlıq və dinamizm onun yalnız insanlıq və vətəndaşlıq potensialı deyil, onun həyatının tərkib hissəsi, varlığının əsas atributudur” (Məhərrəm Hüseynov. Professor Afad Qurbanovun fəaliyyətində dil tarixi məsələləri. Dilçi Afad Qurbanov. Bakı, 2005, səh.66). Yaxşı yadımdadır, polad iradəli Afad müəllim M.Hüseynovun bu yazısını oxuyanda uşaq kimi kövrəlmişdi...

1979-cu ilin fevral ayı idi, ikinci kursda oxuyurdum.

Afad müəllimin katibəsi Sənubər xanım (indi o, rəhbərlik etdiyim Azərbaycan dili və onun tədrisi metodikası kafedrasında baş laborant vəzifəsində çalışır. Görünür, bu da bir taledir: elmi rəhbərimin katibəsi müdiri olduğum kafedranın laborantıdır. Kafedrada Afad müəllim tez-tez xatırlanır. Sənubər xanım da onun haqqında ürəkdolusu danışır və bir cümləni xüsusi olaraq vurğulayır: “Afad müəllim mədəni, xeyirxah və namuslu bir kişi idi”) mənə dedi: “Əzizxan, Afad müəllim “Cəfər Cabbarlı” adına təqaüdlə bağlı II kurs üzrə əlaçı tələbələrin şəxsi işlərini

nəzərdən keçirdikdən sonra səninlə maraqlandı və dedi ki, onu təcili olaraq yanıma göndər". Mən bir gün sonra Afad müəllimin qəbulunda oldum. O, məni sorğu-suala tutdu: "Səni ali məktəbə kim qəbul etdirib?" – Dedim: "Afad müəllim, özüm qəbul olunmuşam, beş dəfə qəbul imtahanı vermişəm, sonuncu imtahanımda (tarix fənni üzrə verdiyim imtahan nəzərdə tutulur) komissiya tələb etmiş və bu imtahanı rektor Həşim Ağayevin iştirakı ilə vermişəm." Afad müəllim başı ilə razılığını bildirdikdən sonra əlində tutduğu qiymət kitabçamı vərəqləyərək ikinci sualını verdi: "Yaxşı, bəs bu "əla"ları necə alıbsan?" – Sözlün düzü, mənə aid olmayan bu sualı eşidəndə bir az dilxor olsam da, çəkinmədən dedim ki, Afad müəllim, qiymət kitabçamda yazılmış o "əla"ların hər biri yuxusuz gecələrimin nəticəsidir, bu "əla"lara görə auditoriyada fəal olmuş, kitabxanada, avtobusda, metroda, hətta mətbəxdə xörək bişirəndə də, çay dəmləyəndə də oxumuşam... Afad müəllim gülümsünərək: "Hər şey aydındır, iki gündən sonra fakültə "Elmi Şurası"na gələrsən", – dedi. Professorun bu sözləri ürəyimi dağa döndərdi, sevincimin hədd-hüdudu yox idi. Bilmirdim ki, ona necə təşəkkür edim. Mənə yüksək dəyər vermiş o böyük insana yalnız "Çox sağ olun" deyə bildim və iki gündən sonra Elmi Şuranın iclasına getdim. Mənim məsələm müzakirə olunanda Elmi Şura üzvlərinin əksəriyyəti əleyhimə çıxış etdi. Daha dəqiqi, dedilər ki, II kursda oxuyan tələbəyə adlı təqaüd vermək olmaz. Məsələnin ciddiləşdiyini görən Afad Qurbanov iclasın sədri kimi öz ustadı Əbdüləzəl Dəmirçizadədən müzakirə olunan məsələyə münasibət bildirməsini xahiş etdi (burada dosent Azər Hüseynovun Afad müəllim barədə dediyi bir fikirdən yan keçmək olmur: "Bircə kəlmə ilə ən

çətin nöqtələrə istiqamət götürüb onu tapan qabiliyyət sahibidir"). Ə.Dəmirçizadə mənə tərəf baxaraq amiranə bir səslə dedi: "Bayrağı əlində möhkəm saxla!" Türkologiyada nüfuz sahibi olan dahi dilçinin bu sözlərindən sonra "Şura" üzvləri "Cəfər Cabbarlı" adına təqaüdün mənə verilməsinə etiraz etmədilər. **Haşiyə:** Əbdüləzəl Dəmirçizadə Afad Qurbanovun elmi rəhbəri, ustadı olub. Əbdüləzəl Dəmirçizadənin elmi rəhbəri isə Bəkir Çobanzadə olub. Dönə-dönə vurğuladığım kimi, Afad Qurbanov da mənim elmi rəhbərim, ustadım olub. Bu da Bəkir Çobanzadə, Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Afad Qurbanov və Əzizxan Tanrıverdinini eyni xətdə birləşdirir. Qəribə olanı budur ki, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Şakir Albaliyev belə bir oxşarlıqdan 3 il əvvəl bəhs edib: "XX əsrin əvvəllərində Bəkir Çobanzadə fenomeni XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəlləri professor Əzizxan Tanrıverdinin simasında yenidən təcəllə olunur" ("Atam adın sorar olsan". "Dədəm Qorqudun kitabı" tədqiqat işığında. Bakı, 2015, səh. 245). Bütün bunların təsadüfi oxşarlıq, yoxsa real zərurət olduğunu deməkdə isə çətinlik çəkirəm. Görünür, bu da bir taledir! (assosiativliyin, müqayisə və qarşılaşdırmaların nəticəsi kimi yaranmış bu fikirləri şərti olaraq qeyd edirəm. Bəlkə, Azərbaycan dilçiliyi tarixi üçün gərəkli oldu). Amma reallığı da inkar etmək olmaz. Konkret desək, Bəkir Çobanzadənin də yol göstərənləri, ustadları olub. Burada onun mənəvi ustadı statusunda çıxış edənlərdən birinin – Mahmud Kaşğarının adını çəkmək yerinə düşür. Belə ki, Bəkir Çobanzadə Fərhad Ağazadə ilə birgə yazdığı "Türk qrameri" (1928) kitabında M.Kaşğarının "Divanü lüğət-it-türk" (1072) əsərinə ən mötəbər mənbələrdən biri kimi bir neçə dəfə istinad etmişdir. Mübalighəsiz deyirik ki, bu cür istinadlar Bəkir Ço-

banzadənin dilçiliyimiz üçün çox dəyərli olan və heç vaxt elmi əhəmiyyətini itirməyən fikirlər söyləməsinə imkan vermişdir. (bax: səh.3-14). Ən maraqlısı isə budur ki, Bəkir Çobanzadəyə qədər heç bir Azərbaycan dilçisi M.Kaşğarının “Divan”ına müraciət etməyib. Digər tərəfdən, görkəmli dilçilərimizdən Məmmədağa Şirəliyev, Əbdüləzəl Dəmirçizadə və Muxtar Hüseynzadə də Bəkir Çobanzadənin tələbələri, aspirantları olub. Bu faktlar isə onu deməyə əsas verir ki, **M.Kaşğari ilə çoxsaylı Azərbaycan dilçiləri arasında mənəvi körpünü məhz Bəkir Çobanzadə yaradıb. Bu dinamikanı isə şərti olaraq belə modelləşdirmək olar: Mahmud Kaşğari – Bəkir Çobanzadə – Məmmədağa Şirəliyev, Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Muxtar Hüseynzadə = çoxsaylı Azərbaycan dilçiləri. Heç şübhəsiz ki, bu cərgədə dilçilimiyyizin korifeyi Afad Qurbanovun adı xüsusi olaraq vurğulanır.**

Filologiya fakültəsində oxuduğum illərdə bizə dilçiliyə aid fənlərdən dərs deyən müəllimlərin əksəriyyəti müəllim, baş müəllim və dosentlər oldu. Bu da təbii idi. Belə ki, filologiya fakültəsində cəmi iki nəfər dilçi professor var idi: Ə.Dəmirçizadə və Afad Qurbanov. Ə.Dəmirçizadə 1979-cu ildə vəfat etdiyi üçün biz onun tələbəsi olmaq şərəfinə nail ola bilmədik (o vaxt Ə.Dəmirçizadə, əsasən, yuxarı kurs tələbələrinə dərs deyirdi, biz isə II kursda oxuyurduq). Afad müəllim dekan olduğu üçün onun dərsləri çox az olurdu. IV kursun VIII semestrinə aid dərs cədvəlində “Toponimika” fənni üzrə müəllim kimi professor Afad Qurbanovun adını görəndə təkcə mən yox, birləşməmizdəki bütün tələbələr (birləşmədəki tələbələrin sayı 100 nəfər idi) sevindi. Hamımız onun deyəcəyi ilk dərsi, mühazirəni səbirsizliklə gözləyirdik. Bir neçə gündən

sonra bizim birləşmədə Afad müəllimin “Toponimika” fənnindən ilk mühazirəsi oldu. O, mövzu ilə bağlı ən kiçik detalları belə sadə və aydın bir dillə izah edirdi, verdiyimiz suallara da dolğun cavablar verirdi. Həm də o qədər şirin və canlı danışdı ki, heç kəs, hətta zəif oxuyan tələbələr də onun mühazirəsinin tez qurtarmasını istəmirdi. Bir sözlə, Afad müəllimin dərsləri olduqca maraqlı keçirdi... Onun şirin və dərin məzmunlu mühazirələri indi də yaddaşımdan silinməyib... Düşüncələrə dalıram, suallar yaranır... Qəlbimi, ruhumu tərpədən o mühazirələr niyə şirin idi, niyə məni bu qədər ovsunlayıb? Nədən ustadımın sirli-sehirli, möcüzəli səsinə indi də ayrılı bilmirəm? Bəlkə, bu səs ulu Dədə Qorqudun möcüzələrlə dolu səsi, ruhu idi? – Bəli, Afad müəllimin ruhuna hopmuş bu səs çox uzaqlardan gəlirdi, əcdadlarımızın səsi idi, həm də bəşər həlimliyinə bürünmüş bir səs idi. Onun bu cür insani keyfiyyətlərini professor Məhərrəm Hüseynov obrazlı şəkildə canlandıırıb: “Afad müəllimin ömrü min-min insan ömrünü əhatə edən, min-min insan yollarına işıq sağan şan-şöhrətli bir ömür, onun idealları isə doğulub boya-başa çatdığı torpağın bulaqları kimi təmiz, saf, sadə və iddiasız bir ömürdür. Onun səsinə insan ruhunun şeiriyəti, müdriklik cazibəsi, üzündə yalnız özünəməxsus olan dəyişməz kolorit, baxışlarında həmişə axtardığımız, möhtac olduğumuz, gec-gec tapa bildiyimiz bir bəşər doğruluğu, bəşər həlimliyi vardır – bütün bunlar Afad müəllimin insan portretini tamamlayan bəşəri cizgilərdir”. Müəllif haqlıdır. Çünki Afad müəllim milli olduğu qədər də bəşəridir, daha dəqiqi, onun insan portretində milliliklə bəşərilik sintez şəklindədir.

Afad müəllim filologiya fakültəsinin dekanı vəzifəsində işləyəndə (burada onun 1977–1981-ci illərdəki fə-

aliyyəti nəzərdə tutulur) bütün gücü, varlığı ilə çalışırdı, yorulmaq bilmirdi. Təşkilatçılığına isə söz ola bilməzdi. O, bir dekan kimi fakültənin bütün iclaslarında çox ciddi və səbirli olardı, ən kəskin vəziyyətlərdə belə təmkinini pozmazdı. Yaxşı yadımdadır, bir dəfə fakültənin ümumi yığıncağında vəziyyət çox gərginləşmişdi, hətta bəzi müəllimlər bir-birini təhqir etməkdən belə çəkinmirdi. Vəziyyətin daha da pisləşəcəyini görən Afad müəllim sözü İsmayıl Şıxlıya verməklə həmin gərginliyi aradan qaldırdı. Bu, Afad müəllimi bacarıqlı bir təşkilatçı kimi dəyərləndirməyə imkan verən detallardandır (Afad müəllim İsmayıl Şıxlı, Əbdüləzəl Dəmirçizadə kimi şəxsiyyətləri özünə arxa, dayaq hesab edirdi).

Afad müəllim bir dekan kimi filologiya fakültəsinin ən mühüm işlərini öz müavini dosent Nadir Abdullayevə tapşırır, ona etibar edərdi (indi Nadir müəllim Azərbaycan dili və onun tədrisi metodikası kafedrasının professorudur). Buna görə də biz Afad müəllimin göstərişlərini daha çox Nadir müəllimin dilindən eşidərdik. Duzlu-məzəli danışığı, xoş rəftarı və xeyirxahlığı ilə bütün kollektivin hörmətini qazanmış Nadir müəllim həm də Afad müəllimin ən fəal təbliğatçısı idi. Burada onun bir fikrini xatırlatmaq yerinə düşür: “Ay uşaqlar, professor Afad Qurbanovun əsərlərini yaxşı oxuyun, dilçiliyə dair hər bir fikrini dərinlən öyrənməyə çalışın, həm də onunla tez-tez əlaqə saxlayın, bilmədiklərinizi professordan çəkinmədən soruşun. O, elmlə maraqlanan, elmə həvəs göstərən hər bir tələbəni dinləməyə, yol göstərməyə həmişə hazırdır... Bu dediklərimə əməl etsəniz, gələcəkdə Afad müəllimin aspirantı ola bilərsiniz, elmdə öz sözünüzü deyə bilərsiniz”. Bəli, sonrakı dövrlərdə bu təbliğat öz bəhrəsini verdi. Belə ki,

Nadir müəllimin uzaqgörənliklə söylədiyi bu cür proqram səciyyəli fikirlərə söykənmiş onlarca istedadlı tələbə Afad müəllimin aspirantı (doktorantı) oldu, elmin çətin yollarında məhz onun göstərişləri ilə irəlilədi (həmin tələbələr-dən biri də bu sətirlərin müəllifidir).

1980-ci ildə filologiya fakültəsi komsomol komitəsinin katibi seçildiyim üçün Afad müəllimlə, istər-istəməz, tez-tez əlaqə saxlamalı olurdum. O, bir dekan kimi komsomol təşkilatının görəcəyi işlərlə bağlı tövsiyələr verir, ən problemli məsələlərin həlli yollarını dəqiqliklə göstərir, bəzən isə sanki özü də əsl komsomolçu statusunda çıxış edirdi. Məhz buna görə də rəhbərlik etdiyim komso-mol təşkilatı “Tələbə Elmi Cəmiyyəti”, “Komsomol pro-jektoru”, “Tələbə İnşaat Dəstəsi” və s. istiqamətlər üzrə iş apararkən heç bir çətinlik qarşısında qalmırdı. Bütün bunlar isə fakültəmizin API (ADPU) üzrə həmişə birinci yerdə olmasını təmin edirdi. Burada onu da qeyd etmək yerinə düşür ki, Afad müəllimin təşkilatçılıq qabiliyyəti BDU-nun professoru Yusif Seyidovun da diqqətindən ya-yınmayıb: “Mən Afad müəllimi filologiya fakültəsinin de-kanı kimi, API-nin rektoru kimi, kafedra müdiri kimi gör-müşəm. Bütün bu vəzifələrdə o, görkəmli təşkilatçı, birinci növbədə, elm və təhsil təşkilatçısı olmuşdur.” (Afad Qur-banov. Bakı, 2010). Yusif Seyidov haqlıdır. Burada təkcə onu qeyd edirik ki, hal-hazırda ADPU-da fəaliyyət göstə-rən 72 nəfər elmlər doktorundan yarıya qədəri məhz Afad Qurbanovun rektor olduğu dövrdə (1981–1989) aspiran-turaya qəbul olunanlar və ya onun köməyi ilə doktorluq dissertasiyası müdafiə edənlərdir.

1981-85-ci illərdə təyinatla Dəvəçi (Şabran) rayo-nunda müəllim vəzifəsində işləyəndə də Afad müəllimlə

əlaqə saxlayır, aspiranturaya (doktoranturaya) qəbul olunmaq, təhsilimi davam etdirmək istədiyimi bildirirdim. Nəhayət, 1985-ci ilin may ayında Afad müəllimin məsləhəti ilə sənədlərimi “Azərbaycan dili” ixtisası üzrə API-nin (ADPU-nun) aspiranturasına təqdim etdim. Azərbaycan dili imtahanını auditoriyada yox, rektorluqda – Afad müəllimin kabinetində verməli oldum. İmtahan komissiyasının 4 nəfər üzvü var idi: prof. Afad Qurbanov, dos. Azər Hüseynov, dos. Əlisa Şükürlü, dos. Qəzənfər Kazımov (Əlisa Şükürlü və Qəzənfər Kazımov sonralar professor elmi adını aldılar). ...Mənə verilmiş suallardan üçünə yaxşı cavab verdim, xoşlarına gəldi. Sonuncu sual isə cümlə təhlili ilə bağlı idi, daha dəqiqi, Mehdi Hüseynin əsərlərindən götürülmüş böyük bir cümləni sintaktik baxımdan təhlil etmək lazım idi. Həmin cümlənin leksik, qrammatik və intonativ mənalarını müəyyənləşdirdikdən sonra onu mövcud normalara uyğun şəkildə sintaktik baxımdan təhlil etdim. Nədənsə, izahlarım Əlisa Şükürlünü qane etmədi. Mən müxtəlif arqumentlər gətirsəm də, əlavə şərhlər versəm də, Əlisa müəllim razılaşmadı. Bu da mübahisəyə səbəb oldu. Afad müəllim bir komissiya sədri kimi üzünü Qəzənfər Kazımovla tutaraq dedi: “Qəzənfər, sən bu sahə üzrə tanınmış mütəxəssislərdənsən, bu fikirlərdən hansını daha düzgün hesab etmək olar?” – Qəzənfər müəllim ustalıqla cavab verdi: “Afad müəllim, hər ikisi düzgün deyir, amma Əzizxanın dediklərində böyük həqiqət var, həm də daha elmidir...” Qəzənfər müəllimin bu sözlərinə açıq şəkildə münasibət bildirməyən Afad müəllim komissiya üzvlərinin hər birinin rəyini dinlədikdən sonra – “dilçiliyimizə Əzizxan kimi gənclər gəlməlidir,” – deyərək məni təbrik etdi (burada dosent Azər Hüseynovun Afad müəllim ba-

rədə söylədiyi bir fikri xatırlatmaq yerinə düşür: “Onun ən böyük qabiliyyəti, ən mürəkkəb hadisələri çox sadə və cəld həll etməsidir. Bu hamıda olmur. Onu heç vaxt tutqun görmək olmaz...”). Bundan sonra təhsilimi aspiranturada (doktoranturada) davam etdirməyə, dilçiliklə sistemli şəkildə məşğul olmağa başladım (İndi həmin vaxtdan düz 32 il keçir. Bu, böyük bir zaman kəsiyidir...).

1986-cı il noyabrın 28-də Afad Qurbanovun təşəbbüsü və birbaşa rəhbərliyi ilə “Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair” konfrans keçirildi. Bu, Azərbaycan dilçiliyi, eyni zamanda türkologiya tarixində onomastika problemlərinə həsr olunmuş ilk konfrans idi (sonrakı səhifələrə bax). Bizim bölməyə – “Antroponimika” bölməsinə professor Musa Adilov rəhbərlik edirdi. Akademik Budaq Budaqov, professor Yusif Seyidov, professor Samət Əlizadə, professor Bayram Əhmədov, T.B.Linko kimi görkəmli alimlərin məruzələri də məhz bizim bölmədə dinlənildi. O vaxt mən aspiranturada I kursda oxusam da, konfransda “Azərbaycan (türk mənşəli) antroponimlərinin leksik-semantik cəhətdən qruplaşdırılması (XVII–XIX əsr ədəbi-bədii materialları əsasında)” adlı məruzə ilə çıxış etdim. Eyni zamanda bölməmizdə söylənilmiş məruzələrin hər birinin müzakirəsində də bacardığım qədər fəal iştirak etməyə çalışdım. Bu, professor Musa Adilovun diqqətindən yayınmamışdı. Belə ki, Musa müəllim (Ruhu şad olsun!) konfransın sonunda bir bölmə sədri kimi hesabat verərkən üzünü Afad müəllimə tutaraq bunları dedi: “Afad müəllim, bizim bölmədə Sizin aspirantınız Əzizxan Tanrıverdiyev maraqlı bir məruzə ilə çıxış etdi, həm də o, bölməmizdəki digər iştirakçılarla müqayisədə daha fəal idi. Bu isə o deməkdir ki, artıq Sizin rəhbərliyinizlə “Azərbay-

can Onomastikası Məktəbi" formalaşmaq üzrədir". Afad müəllim əvvəlcə Musa müəllimin söylədiklərini təəccüblə qarşıladı. Sanki düşüncələrində var-gəl edirdi: "Görəsən, Musa müəllim Əzizxanı – elmə təzəcə qədəm qoymuş bu gənci nədən bu qədər tərif edir? Bəlkə, o, rektor olduğuma görə aspirantımı məqsədli şəkildə tərifləyir? – Yox, Musa müəllim çox ciddi alimdir, heç kimi boş yerə tərifləyən deyil... Yəqin, Əzizxan artıq bir tədqiqatçı kimi formalaşmış, əks təqdirdə Musa müəllim kimi alim belə deməzdi". Bir neçə dəqiqədən sonra Afad müəllim "Antroponimika" bölməsinin rəhbəri professor Musa Adilova öz təşəkkürünü bildirdi. Həmin gün Afad müəllim işi çox olsa da, məni yanına çağıraraq dedi ki, Əzizxan, Azərbaycan onomastikasının problemləri çoxdur. Ona görə də sən araşdırmalarını daha da dərinləşdirməli, ən kiçik detallı belə diqqətindən qaçırmamalısan... Burada onu da xüsusi olaraq vurğulayaq ki, bu konfransdan bir müddət sonra Afad müəllim "Azərbaycan Onomastikası Məktəbi"nin banisi kimi şöhrətləndi.

Yüksək intellektli, geniş erudisiyalı Afad Qurbanov elmə gəlmək istəyən, elm yolunda bütün çətinliklərə hazır olan gənclərə qayğı ilə yanaşır, onların hər birinə düzgün yol göstərirdi. Afad Qurbanov bu tip məsələlərdən bəhs edərkən maraqlı bir açıqlama da verir: "Elmi fəaliyyət sahəsinə qədəm qoyan hər bir tədqiqatçı üçün əsas və ilkin şərtlərdən biri onun seçdiyi elmin vəziyyətini, dünya elmləri sistemində yerini, digər elmlərdən fərqli olan başlıca əlamətlərini bilməsidir. Elm nümayəndəsi tədqiq etdiyi elm sahəsinin keçmişi, indisi və gələcəyi ilə maraqlanmalı, dərin axtarışlar, geniş müşahidələr əsasında elmi məsələlərin tədqiqi istiqamətlərini özü üçün müəyyənləşdirməkdə

əməyini əsirgəməməlidir". Onun dərin məzmunlu, proqram səciyyəli bu fikirlərinə yetişdirdiyi 60-dan çox elmlər namizədi (fəlsəfə doktoru) və elmlər doktorunun, demək olar ki, hamısı əməl etmişdir. Bu da, öz növbəsində, dilçiliyimizin, ümumən türkologiyamızın inkişafı və təkmilləşməsi üçün əhəmiyyətli olmuşdur. Bir cəhəti də qeyd edək ki, professor Şamil Vəliyev Afad müəllimi həm də cəmiyyətimizin yolgöstərəni kimi dəyərləndirir: "Darıxanda, kimsəsizlik hiss edəndə, problemlə üzləşəndə, çətinliyə düşəndə mənəvi cəhətdən dayaq bildiyimiz və ərklə üz tutduğumuz Afad müəllimin Azərbaycan dilçiliyində yerini heç kəsin tuta bilməyəcəyini onu tanıyanlar yaxşı bilir. Yaxşı bilir ki, o yalnız tələbələrinin deyil, həm də cəmiyyətimizin yolgöstərəni idi". Tələbə yoldaşım Şamil bəyin ürəkdən dediyi bu sözlər səmimidir, ən əsası isə Afad müəllimin hər bir tələbəsinin ürəyincədir. Kaş ki, bütün tələbələr öz müəllimlərinə bu cür yüksək qiymət verələr, bu cür dəyərləndirələr!

Həssas qəlbli Afad müəllim həm də tələbkar bir dilçi idi. O, öz aspirantlarından ən kiçik detala belə zərgər dəqiqliyi ilə münasibət bildirməyi, hər hansı bir mövzu ilə bağlı araşdırma aparanda uyğun mənbələrin hər birini saf-çürük etməyi, xüsusən də verilmiş tapşırığı vaxtında yerinə yetirməyi tələb edirdi. Amma bu da var ki, nədənsə, o, heç bir aspirantının yox, məhz mənim tez, daha doğrusu, vaxtından əvvəl müdafiə etməyimi istəyirdi (Bu, onun öz seçimi idi. Ruhu şad olsun!). Mən Afad müəllimin bu istəyinə, bu tələbkarlığına görə elmlə daha ciddi şəkildə məşğul oldum, bütün gücüm ilə araşdırma apardım, necə deyərlər, gecəni gündüzə qatdım və "XVII–XIX əsrlər Azərbaycan antroponimləri (ədəbi-bədii materiallar

əsasında)" adlı dissertasiyamı vaxtından 1 il 6 ay əvvəl tamamladım. Dissertasiyamı müdafiə etdiyim gün, daha dəqiqi, 6 mart 1987-ci ildə hamıdan çox atam Vəli İmaməli oğlu, bir də elmi rəhbərim Afad müəllim sevinirdi (Dissertasiya Şurasının sədri Afad müəllim idi. Amma o, elmi rəhbərim olduğu üçün iclasa onun müavini, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Paşa Əfəndiyev sədrlik edirdi). Ən maraqlısı isə bu idi ki, həmin gün məndən çox atamı və Afad müəllimi təbrik edirdilər. Ustadımı təbrik edənlərdən biri də Dissertasiya Şurasının üzvü professor Zərifə Budaqova idi. O, Afad müəllimə yaxınlaşaraq ərklə dedi: "Afad müəllim, Sizin ilk aspirantınızdır ki, dissertasiyasını vaxtından bir il altı ay əvvəl müdafiə etdi. Bu, rəhbərlik etdiyiniz kafedranın və daha çox da Sizin uğurunuzdur. Təbrik edirəm!" Bu sözlər ustadımın sevincini bir az da artırdı. **Haşiyə:** Mən namizədlik dissertasiyamı müdafiə edəndə elmi rəhbərim Afad Qurbanov 58 yaşında idi. İndi isə mənim 58 yaşım tamam olur. Yəqin ki, elə buna görə də dissertasiyamı müdafiə etdiyim gün hamıdan çox Afad müəllimin sevinməsinin səbəbsiz olmadığını indi daha aydın görür, eyni zamanda indi daha yüksək dəyər verirəm... Bəlkə də, bu doğmalığ mənəvi, ruhi bağlılığın nəticəsidir!

Sovet dövründə imperiyanın diktəsi ilə Azərbaycanda elə bir vəziyyət yaranmışdı ki, dissertasiya müdafiə edənlərin bir qismi (sayını dəqiqliklə ifadə etmək mümkün deyil) Moskvaya gedərək kimisə "görməli", kiminsə "bığının altından keçməli" idi... Qeyd edirəm ki, dissertasiya müdafiə etməyimdən iki ay keçmişdi. Afad müəllim məndən diplomla bağlı Moskvaya gedib-getmədiyimi soruşdu. Dedi ki, dissertasiyanın ümumi səviyyəsi yaxşıdır. Amma birdən sənə mane olarlar. Ona görə də Moskvaya gedib bəzi

adamlarla görüşsən, pis olmaz. “Yaxşı, gedərəm,” – dedim. Amma əməl etmədim (Ustadımın ruhu məni bağışlasın). Bir neçə aydan sonra isə müdafiə etdiyim dissertasiyaya görə diplomu aldım. Afad müəllim diplomla bağlı Moskvaya getmədiyimi, heç kimlə əlaqə yaratmadığımı biləndə çox sevindi. Həmin anları sözlə ifadə etmək çətindir...

Afad müəllim rektor olduğu illərdə API-yə yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin dəvət olunmasına, onların mühazirələrinin – ustad dərslərinin təşkilinə xüsusi fikir verirdi. Yaxşı yadımdadır, 1988-ci ilin apreli idi. Afad müəllim SSRİ EA-nın müxbir üzvü, Sovet Türkologiya Komitəsinin sədri, “Sovet Türkologiyası” jurnalının baş redaktoru E.Tenişev instituta dəvət etmişdi ki, türkologiyanın problemləri və həlli yolları barədə mühazirələr söyləsin. E.Tenişev API-nin Filologiya fakültəsinin kafedraları, o cümlədən Azərbaycan dilçiliyi kafedrası və onun nəzdində fəaliyyət göstərən “Onomastika Mərkəzi” ilə tanış olduğdan sonra professor-müəllim heyəti qarşısında dolğun və olduqca maraqlı bir mühazirə söylədi. O, öz mühazirəsində “Türk dilçiliyinin əsasları” kitabı və “Türk dillərinin etimoloji lüğəti”nin çapa hazır vəziyyətdə olduğunu söyləməklə yanaşı, Azərbaycan dilçiliyinin uğurları və problemlərindən də bəhs etdi. Burada bir məqamı da qeyd edək ki, E.Tenişev Afad müəllimin türkoloji dilçilikdəki fəaliyyətini və daha çox da onun yaratdığı “Onomastika Mərkəzi”ni xüsusi olaraq dəyərləndirdi. Həmin gün API bayram əhvali-ruhiyyəsində idi: hamı sevinir, bir-birini təbrik edirdi. Həmin gün türkologiyanın, daha dəqiqi, türk dilçiliyinin bayramı idi. Bu da səbəbsiz deyildi: birincisi, ona görə ki, Sovet imperiyası dövründə belə tədbirlərin keçirilməsinə nadir hallarda razılıq verilirdi; ikincisi, həmin

mühazirələri dünya şöhrətli alim, türkologiyada söz sahibi olan E.Tenişev söyləyirdi; üçüncüsü, bu görüşün təşəbbüsçüsü və təşkilatçısı məhz Afad müəllim idi. Həm də o Afad müəllim ki, türkoloji dilçiliyi E.Tenişev kimi alimlərlə birlikdə inkişaf etdirir, onlarla bir sırada dururdu. Etiraf edək ki, bu cür görüş və ustad dərsləri Azərbaycan dilçiliyinin inkişafına təkan verir, onu zənginləşdirirdi. Bu da, heç şübhəsiz ki, həm də elm təşkilatçısı kimi şöhrətlənmiş Afad Qurbanovun gərgin əməyi ilə reallaşdı. **Haşiyə:** Afad müəllim bu tədbirdən sonra mənə dedi ki, Əzizxan, E.Tenişevlə görüşü və onun ustad dərslərini mətbuatda işıqlandırmaq lazımdır. Mən Afad müəllimin bu təklifini məmnuniyyətlə qəbul edərək “Azərbaycan müəllimi” qəzetində (27 aprel 1988-ci il) “Görkəmli türkoloqun mühazirələri” adlı məqalə dərc etdirdim. Afad müəllim bu məqaləyə görə mənə təşəkkürünü bildirdi. Eyni zamanda tövsiyə etdi ki, mətbuatda bu cür yazılarla tez-tez çıxış edim. Düzünü deyim ki, həmin illərdə Afad müəllimin aspirantlarının heç də hamısı mətbuat səhifələrində hansısa bir məqalə ilə çıxış etməkdə o qədər də maraqlı deyildi. Bəziləri isə mətbuat səhifələrində, ümumiyyətlə, görünmək istəmirdilər. Bəlkə də, elə bunun nəticəsi idi ki, Afad müəllim aspirantlarının mətbuatda çıxış etməsinə xüsusi fikir verirdi. Bu mənada ustadımın məni həm də publisistikaya yönəltməsinə və bu sahə ilə bağlı proqram səciyyəli tövsiyələr verməsini məmnunluqla qəbul etdim. Bu da sonrakı dövrlərdə onlarca publisistik yazı yazmağıma, mətbuatda az-çox söz deməyimə səbəb oldu. Demək, bu sahədə də yolgöstərənəm o böyük şəxsiyyət – müəllimlər müəllimi Afad Qurbanov olub. Yeri gəlmişkən, ustadımın sağlığında əsərləri barədə 20-dən artıq məqalə çap etdir-

mişəm. Afad müəllim haqqında yazdığım hər hansı bir məqalə işıq üzü gördükdən sonra o, məni təbrik edər və öz dəyərli məsləhətlərini verərdi... Onun elmi yaradıcılığına həsr etdiyim sonuncu məqaləni isə “Görkəmli türkoloq” başlığı ilə çap etdirmək istəyirdim. Çünki bu ad məqalənin ümumi ruhuna çox yaxın idi. Bu barədə Afad müəllimə məlumat verdim. O isə, nədənsə, məqalənin adı ilə razılaşmadı və tövsiyə etdi ki, həmin yazı “Şöhrətli xalq dilçisi” adı ilə çap olunsa, daha yaxşı olar. Mən ustadımın sözünü yerə salmayaraq həmin məqaləni məhz “Şöhrətli xalq dilçisi” adı ilə “Respublika” qəzetində dərc etdirdim (21 fevral 2009-cu il).

Afad müəllimin adı hər bir azərbaycanlının, hər bir türkün ocağında hörmətlə çəkilibdi, insanlığı və qayğıkeşliyi hamını heyrləndirirdi (Afad müəllim elə bir şəxsiyyət olub ki, adı indi də dillərdən düşmür. Ona görə də onun haqqında keçmiş zamanda danışmaq xeyli çətinlik yaradır). Çünki o, əsl müəllim idi, nüfuzlu alim idi, bacarıqlı elm təşkilatçısı idi, öz xalqının maariflənməsi, intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsi uğrunda yorulmaq bilmədən çalışırdı. Açığını deyək ki, Afad müəllim Azərbaycanda elmin və təhsilin inkişafı ilə bağlı planlaşdırdığı işlərin, demək olar ki, hər birini uğurla başa çatdırırdı. Ona görə də xalqımız onu sevir, şəxsiyyətinə hörmət edirdi...

Burada onu da vurğulayım ki, ailəmizdə Afad müəllimin alimliyi, müəllimliyi, alicənablığı, qayğıkeşliyi və s. mənəvi keyfiyyətləri barədə çox danışmışdım. Ona görə də babam, atam, anam, bacı və qardaşlarım – bir sözlə, ailəmizin bütün üzvləri Afad müəllimi qiyabi olaraq yaxşı tanıyır, onun adını hörmət və məhəbbətlə çəkirdilər (O, bu gün də ailəmizin qəlbində yaşayır). Yaxşı yadımdadır,

1989-cu ilin avqustunda qardaşım Nazimin oğlu dünyaya gəlmişdi, ona ad vermək lazım idi, hərə bir ad dedi: Azad, Babək, Qorxmaz, Polad... Anam Mahilə Əhməd qızı mənası gözəl olan, Azərbaycan şəxs adları sistemində intensivliyi ilə seçilən bu adların heç birini bəyənmədi. Dedik ki, yəqin, şirin-şəkər nəvəsinə öz atasının (Əhməd), yaxud babasının (İsa) adını vermək istəyir. Amma anam özü üçün daha doğma, daha əziz olan bu adların heç birini dilinə belə gətirməyərək təkidlə dedi: "Uşağa Əzizxanın elmi rəhbərinin – Afad müəllimin adını qoymaq lazımdır ki, o da böyüyəndə Afad müəllim kimi məşhur alim, böyük adam olsun!" Anamın təklif etdiyi ad ailəmizin ürəyincə oldu, körpəyə "Afət" adını verdik (hal-hazırda Afət Bakı şəhərində yaşayır, BDU-nun Geologiya fakültəsini bitirib). Bu kiçik (əslində, böyük) detal bir daha təsdiq edir ki, anamın öz nəvəsi üçün seçdiyi Afət adı heç də təsadüfi deyil. (Afad Qurbanovun böyüklüyü və məşhurluğu həm də bu cür hadisələr müstəvisində öyrənilməlidir). Qeyd edək ki, bu cür advermə müasir Azərbaycan antroponimikası baxımından da səciyyəvidir. Necə ki, Nizami Gəncəviyə görə "Nizami", Məhəmməd Füzuliyə görə "Füzuli", Molla Pənah Vaqifə görə "Vaqif", Səməd Vurğuna görə "Vurğun" ... adları verilir. Müqayisə və qarşılaşdırmalar bu tip adların hər birinin müasir şəxs adlarımız sistemində intensiv şəkildə işləndiyini açıq-aydın şəkildə göstərir (sonrakı səhifələrə bax: bu mövzu, yəni antroponimika və antroponimiya məsələləri türkologiyamızın ağsaqqalı statusunu qazanmış Afad Qurbanovun yaradıcılığında xüsusi yer tutur).

Namizədlik dissertasiyamı müdafiə etməyimdən bir neçə ay keçmişdi, heç yerdə işləmirdim, uşaqlarım kör-

pə idi... Bir gün "Azərbaycan dilçiliyi" kafedrasının laborantlarından biri mənə dedi ki, Afad müəllim səni axtarır, qəbuluna getməlisən. Bu xəbəri eşidəndə bir anlığa fikrə getdim: görəsən, Afad müəllim mənə nə üçün çağırırdı? – Bəlkə, yeni bir konfrans keçirməyi planlaşdırır, yaxud yeni bir mövzuda məqalə yazmağımı tövsiyə edəcək. Bəlkə, işsiz olduğuma görə mənə hansısa bir vəzifəyə təyin edəcəkdir... Bu "bəlkə"ləri düşünə-düşünə rektorun – ustadımın qəbuluna getdim. O, mənə çox səmimi qarşıladı. Bir az hal-əhval tutduqdan sonra dedi: "Əzizxan, sən filologiya fakültəsi komsomol komitəsinin katibi olubsan, bu sahədə müəyyən təcrübən var. Eyni zamanda filologiya elmləri namizədisən. Ona görə də istərdim ki, indi də API-nin komsomol komitəsinin katibi olasan. Bu məsələ ilə bağlı yuxarı təşkilatların məlumatı var, sən təcili olaraq sənədlərini hazırlamalısən..." Sənədlərimi təlimata uyğun şəkildə hazırlayıb müvafiq orqanlara təqdim etdim. Bir müddət keçdikdən sonra bu təşkilatların hər biri sənədlərimə müsbət rəy verərək həmin vəzifəni tutmağımı məqsədəuyğun hesab etdi. Amma rektor Afad Qurbanovu istəməyən, yaradıcılığına şübhə ilə yanaşan, ideyalarını heç cür qəbul etməyən qüvvələr mənim API-nin komsomol komitəsinin katibi vəzifəsinə seçilməyimin, əslində, təyin olunmağımın qarşısını çox "ustalıqla" aldılar və mən yenə də işsiz qaldım... API-dəki bəzi qüvvələrin Afad müəllimə qarşı çıxmaları da səbəbsiz deyildi. Belə ki, "gördüyü böyük və savab işlər müqabilində o, "Afad Qurbanov" dağı ucaltmış, heç kəsin çata bilmədiyi, hər kəsin həsədlə baxdığı, fəxarət duyduğu bir ucalıqda dayanmışdır. Məhz bu səbəbdən də ona təkcə həsədlə baxanlar deyil, eyni zamanda qısqancılıq münasibətində olanlar da tapıldı. Ancaq Afad müəllim

Afad müəllim idi. O, yaxşı bilirdi ki, belələrinə vaxt sərf etmək artıqdır” (Mahmud Allahmanov)...

Afad müəllim mənə qarşı olan bu haqsızlığı qəbul etməsə də, təmkinli və səbirli olmağımı tövsiyə etdi. Bir müddətdən sonra isə mənə “Azərbaycan dilçiliyi” kafedrasına laborant vəzifəsinə təyin etdi. Yeri gəlmişkən, Afad müəllim rektor vəzifəsində işləyəndə həm də “Azərbaycan dilçiliyi” kafedrasının müdiri idi. Açığını deyim ki, o, kafedraya, əsasən, iclas olanda gəlirdi. Çünki onun bir rektor kimi işləri həddindən çox olurdu. Amma kafedranı nəzarətsiz də buraxmır və işlərini elə qururdu ki, kafedrada heç bir problem yaranmırdı. Həmin vaxt Faiq Şahbazlı (filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosentdir, hazırda Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun direktor müavini) və Tofiq Müzəffəroğlu da (o, hazırda BDU-nun professorudur) kafedrada laborant vəzifəsində çalışırdı. Biz kafedra ilə rektorluq, daha doğrusu, Afad müəllim arasında daim əlaqə yaradırdıq ki, kafedranın işləri ləngiməsin. Amma bu da vurğulanmalıdır ki, onun kafedraya hər gəlişi, sözün həqiqi mənasında, bir təntənəyə, bayrama çevrilirdi. Çünki Afad müəllim kafedra iclaslarında tədris və elmlə bağlı məsələləri müzakirə etməklə yanaşı, həm də kafedranın hər bir üzvünü səbirlə dinləyir, onların sevinclərinə sevinir, dərdlərinə şərik olur, problemlərini həll etməyə çalışırdı... Bizim laborantlığımız çox maraqlı və mənalı keçib ki, bu da birbaşa Afad müəllimlə bağlı idi. Yəni Afad müəllim hər üçümüzdə bir laborant kimi yox, bir müəllim, elmi işçi kimi münasibət bəsləyir, hətta bizi kafedranın ən nüfuzlu müəllimlərindən də seçmirdi. Belə bir münasibət isə, heç şübhəsiz ki, “Onomastik Mərkəz”ə görə idi. Çünki Afad müəllim bizə daha çox bu elmi mərkəzlə

bağlı göstərişlər verər (biz həmin mərkəzdə ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərirdik), onomastika konfranslarının təşkili məsələlərini də məhz bu “Mərkəz”də müzakirə edərdi. **Haşiyə:** Afad müəllimin sevə-sevə yaratdığı “Onomastik Mərkəz” Azərbaycanda, ümumən türk dünyasında ilk “Mərkəz” idi; O, bu “Mərkəz”i sovet imperiyasının kəsəkəs dövründə yaratmışdı; bu “Mərkəz”də çoxlu sayda Azərbaycan onomastik vahidləri (xüsusi adları) pasportlaşdırılmışdı ki, bu da Azərbaycan onomalogiyasını kifayət qədər zənginləşdirdi; bu “Mərkəz” Afad müəllimin şah əsəri idi, o, bu “Mərkəz”lə nəfəs alırdı, sanki bu “Mərkəz”ə görə yaşayırdı... (sonrakı səhifələrə bax)

Bir cəhəti də xüsusi olaraq qeyd edim ki, müəllim, baş müəllim, dosent, professor vəzifələrini tutmağında da Afad müəllimin rolu danılmazdır. Konkret desəm, bu vəzifələri tutmağım ilə bağlı yazılmış təqdimatların hər birini Afad müəllim imzalayıb, məhz onun xeyir-duası ilə həmin vəzifələrdə çalışmışam. Hal-hazırda isə ADPU-nun Azərbaycan dili və onun tədrisi metodikası kafedrasının müdiri vəzifəsində işləyirəm. Açıqını deyim ki, bu vəzifəni icra edərkən Afad müəllimdən öyrəndiklərim hər an köməyimə çatır.

Afad Qurbanov təkcə görkəmli alim yox, həm də əsl pedaqoq, nüfuzlu müəllim idi. Burada professor Həsən Bəliyevin bir fikrindən yan keçmək olmur: “Afad Qurbanov... dili, onun bütün sahələrini məharətlə öyrədə bilən gözəl müəllimdir. Bəzi alimlərimiz şöhrətləndikdən, vəzifə sahibi olduqdan sonra öz mühazirələrini başqalarına həvalə etdiyi halda, Afad Qurbanov kafedra müdiri, dekan və rektor olduqda da mühazirəsini başqasına etibar etməyib. Çünki o təkcə tədqiqat həvəskarı deyil, həm də

öyrətmək ustasıdır. Gözəl usta isə heç vaxt öz işini başqasına etibar edə bilməz". Mən belə bir şəxsiyyətdən, daha doğrusu, müəllimlər müəllimindən həm də müəllimlik peşəsinin sirlərini öyrəndim. XX əsrin 90-cı illərində Afad müəllim bir kafedra müdiri kimi mənə məsləhət gördü ki, "Azərbaycan dili tarixi" fənni üzrə seminarlar aparım. Bir neçə ildən sonra isə bu fənnin mühazirələrini də mənə tapşırdı. Məsuliyyətim birə-beş artdı. Mən bu etimadı doğrultmaq üçün Orxon – Yenisey abidələrini, M.Kaşğarının "Divanü lüğat-it-türk" əsərini, "Kitabi-Dədə Qorqud" eposunu və digər qədim türk mənbələrini yenidən nəzərdən keçirdim. Azərbaycan dilinin tarixi fonetika, leksikologiya və qrammatikasını daha çox bu cür mötəbər mənbələrə istinad etməklə tədris etməyə başladım. "Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası" (2010) adlı dərsliyim də məhz həmin mühazirə və seminarların, bir də ustadım Afad Qurbanovun ideyalarının nəticəsi olaraq yarandı. *Haşiyə*: 25 ildən çoxdur ki, "Azərbaycan dilinin tarixi" fənnindən mühazirələr söyləyir, dilimizin qədimliyi və zənginliyini təsdiq edən ən kiçik detallı belə tələbələrimə öyrətməyə çalışıram. Məqsədim budur ki, tələbələrimiz dilimizin tarixini daha dərinlən mənimsəsin, hər bir dil vahidini tarixi-lingvistik baxımdan təhlil süzgəcindən keçirməyi bacarsın. Bütün bunlar isə məni yaşadır. Artıq sevə-sevə tədris etdiyim, zövq aldığım bu fənn sanki həyatımın, ruhumun bir parçasına çevrilib...

Namizədlik dissertasiyamı müdafiə edəndən sonra da Azərbaycan şəxs adlarını müxtəlif bucaqlardan və daha çox da tarixi-lingvistik baxımdan araşdırırdım. Bu cür yazılarımda ərəb, fars, Avropa mənşəli deyil, məhz türk mənşəli şəxs adlarının təhlilinə xüsusi yer ayırırdım. Bir gün

(1988-ci il martın əvvəlləri olardı) kafedra iclasından sonra Afad müəllimə dedim ki, türk mənşəli Azərbaycan şəxs adları ilə bağlı doktorluq dissertasiyası üzərində işləmək istəyirəm. O, bir az fikrə getdi, sanki mimikası ilə deyirdi ki, Əzizxan, gecikmişsən, sən bu sözləri filologiya elmləri namizədi (filologiya üzrə fəlsəfə doktoru) alimlik dərəcə-sini təsdiq edən diplomu aldığı gün (1987-ci ilin sentyabrında) deməli idin... Nə isə, ustad fikrimin qəti olduğunu bildikdə sevincək halda dedi: "Azərbaycan dilçiliyində araşdırmalardan kənarda qalan mövzular çoxdur. Dediğin mövzu isə, ümumiyyətlə, öyrənilməyib. Bu baxımdan bir az çətin olacaq. Amma səni yaxşı tanıyıram, elmi səviyyəyə bələdəm, nəzərdə tutduğun mövzunu işləyə biləcəksən... Və istərdim ki, yazmaq istədiyin dissertasiyanın adı belə təsdiq olunsun: "Türk mənşəli Azərbaycan şəxs adlarının tarixi-linqvistik tədqiqi". Çünki mövzunu bu istiqamətdə araşdırdıqda təkcə dilimiz yox, həm də tariximiz, etnoqrafiyamız, psixologiyamız və s. barədə də dolğun fikirlər söyləyə biləcəksən..." Ustadımın bu sözləri mənə qol-qanad verdi, elmin çətin yollarında irəlilədikcə onun tövsiyə və məsləhətləri hər an köməyimə çatdı. **Bu, özünü 1998-ci il yanvarın 15-də Bakı Dövlət Universitetində doktorluq dissertasiyamı müdafiə edərkən daha qabarıq şəkildə göstərdi.** Afad müəllim yenə də yanımda idi, yenə də isti nəfəsini hiss edirdim, yenə də mənə ruh verirdi, yenə də iti məntiqi ilə bütün şura üzvlərini heyran edirdi... Bir şura üzvü kimi dissertasiyamın səciyyəvi cəhətlərindən sistemli və geniş şəkildə bəhs edən də məhz o idi – akademik Afad Qurbanov idi. O, türkologiyada şəxs adlarının tədqiqi tarixi, apelyativi arxaikləşən şəxs adları, apelyativi müasir ədəbi dildə işlənən antroponimlər və s. kimi məsələlərin

müdafiəyə təqdim etdiyim dissertasiyada ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə araşdırıldığını tutarlı faktlarla arqumentləşdirdi. Amma onu da deyim ki, müdafiə zamanı məndən çox o həyəcanlanırdı. Sanki mənə verilmiş sualların hər birini özünə ünvanlanmış hesab edirdi, sanki mən yox, o, özü müdafiə edirdi (belə bir xoşbəxtlik hər doktoranta qismət olmur. Ustadım haqqında kitab yazmağım da məhz bu cür hadisələrlə bağlıdır). Dissertasiya Şurasının iclasına akademik Tofiq Hacıyev (o vaxt Tofiq müəllim professor idi. Ruhü şad olsun!) sədrlik edirdi. O, iclası yekunlaşdırarkən üzünü Afad müəllimə tutaraq bunları söylədi: “Afad müəllim, Siz rektor olanda yaratdığınız “Onomastika Mərkəzi” bütün türk dünyasına səs salmışdı. Bu gün isə həmin mərkəzin yetirmələrindən biri doktorluq dissertasiyası müdafiə edir. Bu, dilçiliyimizin, həm də Sizin uğurunuzdur. Mən Sizi də, Əzizxanı da təbrik edirəm...” Tofiq müəllim bu sözləri deyəndə ustadım yenə də xəyala dalmışdı. Sanki arxada qalmış illərin necə də tez gəlib-keçdiyini, dünənki tələbəsi və ya aspirantının bu gün bir elmlər doktoru kimi tam formalaşdığını düşünürdü... Yenə də hamı əvvəlcə atamı və Afad müəllimi, sonra isə məni təbrik edirdi. Həmin gün Afad müəllimin ürəyi dağa dönmüşdü. Həmin gün o, uşaq kimi sevinir, həm də bu sevincini hamı ilə bölüşmək istəyirdi (1987-ci ildə namizədlik dissertasiyamı müdafiə edəndə də belə olmuşdu). Qəribədir, bu söylədiklərimin bir qismi Afad müəllimin böyük qızı, tibb üzrə elmlər doktoru Fərəh Qurbanovanın fikirləri ilə üst-üstə düşür: “Ən çox yadımda qalan bir hadisə var. Mən məktəbi bitirdiyim gün qızıl medal aldığımıza görə “Məzun günü”ndə çıxış etməli idim, evdə demişdim. Böyük bir universitetin rektoru idi, amma vaxt tapıb gəlmişdi, mənə isə deməmişdi. Mən

atamı görəndə sevindim, çıxışıma daha da məsuliyyətlə yanaşdım. Bilirdim ki, mənə baxan həm görkəmli alim, həm də övladını çox sevən, hər işində uğurunu görmək istəyən atadır” (Afad Qurbanov. Bakı, 2010, səh.240). Bütün bunlar isə onu deməyə əsas verir ki, Afad müəllim mənim təkcə elmi rəhbərim, müəllimim yox, həm də mənəvi atam olub. O, bu statusunda, daha doğrusu, 70-dən çox aspirantın mənəvi atası olmaq statusunda daha kamil, daha zəngin görünürdü...

“...Mən professor Bəkir Çobanzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir, Abdulla Şaiq kimi görkəmli şəxslərin tələbəsi olmuşam, ədəbiyyat, incəsənət və elm sahəsində bir sıra məşhur şəxsiyyətlərlə – Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Əbilhəsən, Sabit Rəhman, akademik Həmid Araslı, professor Cəfər Xəndan, Xalq rəssamı S.Salamzadə və başqaları ilə sinif yoldaşı olaraq təhsil almışam... Dilçilik sahəsində əsl tədqiqat aparmaq zərgərlikdir”, – deyən Əbdüləzəl Dəmirçizadə Afad müəllimin elmi rəhbəri olub, əsərlərinə yüksək qiymət verib, hətta Afad müəllim sənədlərini aspiranturaya təqdim edəndə onun haqqında rektorun adına sanballı bir təqdimat da yazıb: “A.Qurbanov oxuduğu müddətdə istər yazmış olduğu kurs işlərində, istərsə tələbə elmi dərnəklərində söylədiyi çıxış və məruzələrində özünün dilçilik elminə həvəskar olduğunu göstərmişdir. O, bu sahədə işləyərsə, gələcəkdə yaxşı bir mütəxəssis ola biləcəyi ümidini verməkdədir”. Bu fikirlərin davamı olaraq onu da qeyd edək ki, dosent Buta Sadıqov Ə.Dəmirçizadənin Afad müəllimə xüsusi məhəbbət bəslədiyinin canlı şahidi olub: “ Afadın əli həmişə göy-də olar, dərs danışmağa can atardı. Dərs əlaçısı idi (Mən də əlaçı idim). Professor Əbdüləzəl Dəmirçizadə Afada xüsusi məhəbbətlə yanaşardı. Onun böyük gələcəyini o vaxt-

dan demişdi. Həyat özü bunu tam sübuta yetirdi" (Afad Qurbanov 70. Bakı, 1999, səh.79). Ə.Dəmirçizadənin bu cür xeyirxahlığı və qayğıkeşliyinə görə Afad müəllim onun haqqında həmişə ürəkdolusu danışardı. Yeri gəlmişkən, Afad müəllim Ə.Dəmirçizadənin vəfatından sonra (1979-cu il) hər il kafedra üzvləri ilə birlikdə onun qəbrini ziyarət edərdi, onunla keçirdiyi xoş günlərdən danışar, onun Azərbaycan dilçiliyindəki misilsiz xidmətlərini bir daha vurğulayardı. "Fəxri xiyaban"dan isə birbaşa kafedraya gələrdik. Həmin gün "Əbdüləzəl Dəmirçizadəni anım günü" olardı... Hər ikisi nurlu insan idi. Hər ikisinin ruhu şad olsun!

1990-cı ildə Afad müəllim Azərbaycan Respublikası Parlamentinin (Milli Məclisinin) deputatlığına namizəd olanda onun təbliğatçılarından biri də mən idim. Ustadın namizədliyi Nərimanov rayonundan verilmişdi. Bir neçə orta məktəbdə Afad müəllimlə seçicilərin görüşünü təşkil etdik. O, bu görüşlərdə bir az gərgin olsa da, heç bir problemlə üzləşmir, hər bir seçicini səbirlə dinləyir, onları razı salmağa çalışırdı. Bir cəhəti də vurğulayaq ki, həmin görüşlərdə Afad müəllimə təkcə siyasət və iqtisadiyyatla deyil, həm də dilçilik, tarix, etnoqrafiya və s. elmlərlə bağlı suallar verilir. Afad müəllim də bu tip sualların heç birini cavabsız qoymur, onların hər birinə dolğun, əsaslandırılmış cavablar verirdi. Bir sözlə, həmin görüşlərdə Afad müəllim görkəmli alim, nüfuzlu pedaqoq, ən əsası isə bir siyasətçi kimi çıxış edirdi. Bu mənada Afad müəllimin millət vəkili (deputat) seçilməsi heç də təsadüfi deyildi. Burada o dövrdə Azərbaycan Respublikası Parlamenti sədrinin birinci müavini olmuş Ziyad Səmədzadənin fikirlərini xatırlatmaq zərurəti yaranır: "Afad müəllim, həmçinin respublikanın görkəmli ictimai xadimlərindən biridir. Mən Ali

Sovetin Sədrinin birinci müavini olan zaman Afad müəllim də deputat seçilmişdi. O illər, həqiqətən, Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında ən ağır, mən deyərdim ki, böhranlı illərdən sayılırdı, çünki ölkə daxilində hərc-mərclik baş alıb gedirdi, erməni millətçilərinin ölkəmizə qarşı mübarizəsi şəraitində ölkənin, respublikanın idarə edilməsində çoxlu səhvlər buraxılırdı və Afad müəllim bir azərbaycanlı, bir ziyalı, alim kimi bu nöqsanlara qarşı mübariz mövqə tuturdu” (Afad Qurbanov. Bakı, 2010, səh. 279).

2002-ci il aprelin 30-da ADPU-nun oxu zalında “Kitabi-Dədə Qorqud” və qərb ləhcəsi” adlı monoqrafiyanın təqdimat mərasimini keçirdik. Tədbirdə ADPU-nun professor-müəllim heyəti ilə yanaşı, BDU-dan, AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik və Nizami adına Ədəbiyyat institutlarından dəvət olunmuş alimlər də iştirak edirdi. Tədbirə sədrliyi Afad müəllim özü edirdi (Ona bu şəraiti Filologiya fakültəsinin dekanı, professor Həsən Baliyev yaratmışdı. Ruhunu şad olsun!). Həmin gün o, hamıdan şad görünürdü, elə bil ki, hamını öz kitabının təqdimatına dəvət etmişdi... Afad müəllim tədbiri çox yüksək səviyyədə aparır, demokratikliyi qoruyur, deyilən adı sözlərə belə fikir verirdi – bir sözlə, hər şeyi nəzarətdə saxlayırdı. Afad müəllim təqdimat mərasiminin əvvəlində geniş bir nitq söyləyərək, respublikamızda “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsinin 1300 illik yubileyinin təntənə ilə qeyd edilməsini, tələbəlik illərində, yəni XX əsrin 50-ci illərində ulu abidəmizin qadağan olunmasını, Mikayıl Rəfili, Əbdüləzəl Dəmirçizadə kimi alimlərin bu abidəyə görə incidilməsini xüsusi olaraq vurğuladı. Eyni zamanda onu da diqqətə çatdırdı ki, Əzizxan Tanrıverdinin “Kitabi-Dədə Qorqud” və qərb ləhcəsi” monoqrafiyası məhz müstəqillik illərində – heç bir siyasi təzyiq və qada-

ğaların olmadığı bir dövrdə, həm də yeni bir baxış bucağından yazılıb... Afad müəllim çıxış üçün söz verdiyi alimlər, eləcə də tələbələr barədə xoş sözlər söyləyir, onları təqdim edərkən hər birinin müsbət cəhətlərini, ən yaxşı keyfiyyətlərini sadalayır. Bu da mərasim iştirakçılarının əhvali-ruhiyyəsini yüksəldir, onlara xoş ovqat bəxş edirdi. Afad müəllim tədbirdə prof. Rəhilə Məhərrəmovə, prof. Qara Məşədiyev, prof. Mədəd Çobanov, prof. Şamil Vəliyev, prof. Həsən Bəliyev, prof. Məhərrəm Məmmədli, şair Oqtay Rza, tənqidçi İlham Abbasov və başqalarının çıxışlarını diqqətlə dinləyir, ən kiçik detala belə iti mühakiməsi, dəmir məntiqi ilə münasibət bildirirdi... Təqdimat mərasiminin sonunda isə “Kitabi-Dədə Qorqud” və qərb ləhcəsi” adlı monoqrafiyam barədə bunları dedi: “Professor Əzizxan Tanrıverdi Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının ən layiqli yetirmələrindən biridir, aspirantım olub, bu kitabı da mənim redaktorluğumla işıq üzünə görüb. O, türk xalqlarının ən böyük abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un dilini Azərbaycan dilinin qərb şivələri ilə müqayisə edərək dil tariximiz üçün maraqlı və faydalı ola biləcək bir sıra faktlar aşkarlayıb. Bu kitab əsl elmi-tədqiqat işidir. Burada təkcə onu deyim ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”dakı fonetik, leksik və qrammatik arxaizmlərin, eləcə də bir sıra antroponim və toponimlərin daha çox Azərbaycan dilinin qərb şivələrində mühafizə olunmasının müəllif tərəfindən dəqiqləşdirilməsi dilçiliyimiz, ümumən türkologiyamız üçün olduqca əhəmiyyətlidir... Mən Əzizxanı ürəkdən təbrik edir, ona uğurlar diləyirəm!” (Afad müəllimin dilindən verdiyimiz bu sözlər videolentdən götürülüb).

2007-ci il dekabrın 5-də ADPU-nun kiçik akt zalında AMEA-nın Folklor İnstitutu tərəfindən çap olunmuş “Kitabi-Dədə Qorqud”un söz dünyası” adlı monoqra-

fiyamın təqdimat mərasimi keçirildi. Tədbirdə akademik Afad Qurbanov, Xalq şairi Zəlimxan Yaqub, prof. Hüseyn İsmayılov, prof. Abbas Hacıyev, prof. Həsən Baliyev, prof. Zahid Xəlil, prof. Buludxan Xəlilov, prof. Himalay Qasimov, prof. Mədəd Çobanov, prof. Təyyar Salamov, prof. Elman Quliyev, prof. Ramiz Əskər, prof. Məhərrəm Məmmədli, şair Oqtay Rza, şair, publisist Əli Rza Xələfli və başqaları iştirak edirdi. Afad müəllim redaktoru olduğu kitabın təqdimat mərasimində hamıdan hörmətli idi, hamıdan yüksəkdə dururdu, yenə də qürurlu idi, yenə də məğrur görünürdü. O, təqdim olunan kitabı saf-çürük edən, onun haqqında söz deyən çıxışçıların hər birini diqqətlə dinləyir, özü də çıxışa hazırlaşdı. Elə bu məqamda tədbirin aparıcısı, Filologiya fakültəsinin dekanı, prof. Buludxan Xəlilov sözü Afad müəllimə verdi. Burada Afad müəllimin çıxışından bəzi məqamları xatırlatmaq yerinə düşür: "...tələbə olduğum illərdə elmi rəhbərim Əbdüləzəl Dəmirçizadəni "Kitabi-Dədə Qorqud"la bağlı tədqiqatlar apardığına görə incitdilər, hətta bir neçə gün təcridxanada saxladılar... Bir neçə ildən sonra isə hər şey qaydasına düşdü. Əbdüləzəl Dəmirçizadə kimi görkəmli alimlər "Dədə Qorqud"un dilinə dair sanballı əsərlər yazdılar... Təqdimat mərasiminə yığışdığımız kitab Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının məhsuludur, gözümün qabağında yazılıb, mənim redaktorluğumla çap olunub. Kitabın müəllifi professor Əzizxan Tanrıverdi sayılıb-seçilən tələbələrimdən olub, 70-dən çox aspirantım içərisində də Əzizxanın adı birinci sırada durur... Əzizxanın çap olunmuş kitablarının hamısının elmi redaktoru olmuş və hər birini də diqqətlə oxumuşam. Bu kitablarda elmilik, dəqiqlik, məntiqilik müşahidə etmişəm, eyni zamanda onun əsərlərində

yaltaqlığın deyil, yüksək polemika mədəniyyətinin şahidi olmuşam... Əzizxanın bu gün haqqında geniş şəkildə danışdığımız monoqrafiyası isə təkcə qorqudsünaslıq yox, həm də dil tarixi, dialektologiya və üslubiyyat baxımından əhəmiyyətliyədir. Əzizxan “Dədə Qorqud”dakı antroponimlərin etimologiyasını izah edərkən, yeri gəldikcə, Azərbaycan dilinin qərb şivələrinə də müraciət edib, abidənin dilindəki arxaizmlərin də daha çox qərb şivələrində işləndiyini əsaslandırır... Əzizxan, qələmin iti olsun! Mən sənə uğurlar arzulayıram!” (bu sözlər videolentdən götürülüb).

Afad Qurbanovla 24 il bir yerdə çalışmağım, sözün haqiqi mənasında, qarşılıqlı elmi əməkdaşlığa çevrilmişdi. Demək olar ki, bütün görüşlərimizdə Azərbaycan dilinin müxtəlif problemləri ilə bağlı fikir mübadiləsi aparır, ən mürəkkəb məsələlərin həllinə çalışırıdık. Bir neçə məqaləni şərikli yazdıq (Abdulla Şaiq xalq təhsili və dil haqqında. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. Bakı, 1991...). Afad müəllim haqqında çap olunmuş dörd kitabdan birinin redaktoru (Afad Qurbanov. Bakı, 2010. Bu kitab Afad müəllim dünyasını dəyişəndən sonra çap olundu), birinin isə həm tərtibçisi, həm də redaktoru olmuşam (Afad Qurbanov 70. Bakı, 1999). Ustadın çoxsaylı dərslik və monoqrafiyalarından ikisi mənim redaktorluğum ilə işıq üzü gördü: Azərbaycan onomalogiyasının əsasları. II cild, Bakı 2004: Qərbi Azərbaycanın Cucikənd şivəsi. Bakı, 2007. Yeri gəlmişkən, Afad müəllim də mənim kitablarımın redaktoru olurdu. Daha dəqiq desəm, 1996-cı ildən 2009-cu ilə kimi çap etdirdiyim 14 kitabın hər biri məhz Afad Qurbanovun redaktorluğu ilə çap olundu. Bu qarşılaşdırmalarda iki maraqlı cəhət özünü göstərir: kitablarımın redaktorluğunu elmi rəhbərimə etibar etmişəm, elmi rəhbərim də, öz

növbəsində, bir neçə kitabını məhz mənim (tələbəsinin) redaktorluğum ilə çap etdirib. Bunların hər ikisi mənəvi dünyamın zənginləşməsində xüsusi rol oynayıb.

2007-ci ilin oktyabr ayı olardı. Kafedra iclasından sonra Afad müəllimə internetin əhəmiyyətindən, onun informasiya mübadiləsindəki əvəzsiz rolundan bəhs etdim. Dedim ki, Afad müəllim, internetdə hətta Sizin haqqınızda da kifayət qədər material var. Həm də dünyanın istənilən nöqtəsində bu materialları məhz internet vasitəsilə eynilə oxumaq mümkündür. Sonra isə kompüterini işə salaraq həmin materiallardan bir neçəsini ona göstərdim. Afad müəllim təəccübünü gizlətmədi və “Bu ki möcüzədir”, – deyə fikrə getdi. O, bu məqamda “...Tüfəng çıxdı, mərdlik getdi, hay, haray!//Mənmi qocalmışam, ya zəmanəmi?”, – deyən Koroğlunu xatırladırdı. *Haşiyə*: indi akademik Afad Qurbanov haqqında rəsmi veb sayt yaradılıb.

Oğlum Rəşadın toyuna hazırlaşdım. İş yerində dostlarıma, həmkarlarıma, mənə yaxın olan adamların hər birinə dəvətnamə verərək toya dəvət etdim. Afad müəllim üçün yazdığım dəvətnaməni isə vermək istəmirdim. Bir az götür-qoy elədikdən sonra kabinetinə gedərək dəvətnaməni ona təqdim etdim. Dedim ki, Afad müəllim, Sizi oğlum Rəşadın toyuna dəvət edirəm. O, bir az duruxdu. Sonra isə heç nə olmayıbmuş kimi: “İllər nə tez gəlib-keçir, dünən sən aspirant idin, bu gün oğluna toy edirsən... təbrik edirəm, mütləq gələcəyəm”, – dedi... Afad müəllimi toyda görəndə çox sevindim, heç bilmədim ki, ona nə deyim, necə təşəkkür edirəm?!

Belə qərara gəldim ki, təbrik üçün ona da söz verdim. Elə də etdim, toyun şirin yerində ustadıma söz verdim. Afad müəllimi heç bir toy məclisində bu qədər se-

vincək görməmişdim. O, bu əhvali-ruhiyyə ilə də çıxışına başladı: “Hörmətli qonaqlar, məclis iştirakçıları! Sizin hamınız Əzizxanın sevincini bölüşməyə, qüvvətləndirməyə gəlibsiz. Amma bu sevinci qüvvətləndirməkdə mənim rohum daha böyükdür. Çünki Əzizxan mənim tələbəm olub, filologiya fakültəsini bitirib, sonra aspirantım olub. İndi ilk aspirantımdır ki, rəhbərlik etdiyim kafedrada professor vəzifəsində çalışır. Mən buna çox sevinirəm... Bayaq fikrimdən nələri keçirmişəm: mənim izimi, mənim yolumu yalnız Əzizxan davam etdirir. Mənə çatmağına isə cəmi birçə pillə qalıb. Yəqin ki, o pilləyə də tezliklə çatacaqdır... Əzizxan, indi sən respublikanın sayılıb-seçilən dilçilərin dənsən. O cavan oğlan da (oğlum Rəşad göstərir) sənə təbiyyətlə böyüyüb. Övladların da o səviyyəyə çatacaqdır. Necə deyərlər, “ot kökü üstə bitir”. Sənə cansağlığı, övladına isə xoşbəxtlik arzulayıram” (Afad müəllimin çıxışı videolentdən götürülüb).

Afad müəllimin 1956-cı ilə qədərki həyatı (APİ-nin dil və ədəbiyyat fakültəsində oxuduğu dövr – 1948–51-ci illər istisna olunmaqla) Borçalı ilə bağlı olduğundan mənimlə söhbətlərində təkcə dilçilik elmi və təhsil sahəsindəki problemlərdən deyil, həm də Borçalıdan danışar, orada keçirdiyi günləri yada salardı. Afad müəllimin şirin bir dillə, asta-asta söylədiklərinin hamısını ifadə etsək, bir kitaba sığmaz. Bu isə, təəssüf ki, burada imkan xaricindədir. Ona görə də bu məqamda onun dediklərinin yalnız bir qismini abzaslar şəklində təqdim etməyi daha məqsədəuyğun hesab edirik. **Afad müəllim deyərdi:**

“Borçalının başı qarlı dağları, buz bulaqları, gura xan, qıjıltılı dağ çayları, qalın meşələri, sıldırım qayaları, çölün düzündəki saysız-hesabsız gülləri, çiçəkləri, rəng-

bərəng quşları... təbiətin möcüzəsidir, dünyanın bir sıra ölkələrini gəzmışəm, amma bu gözəlliyi, bu ecazkarlığı heç yerdə görməmişəm. Bəlkə, elə buna görədir ki, o yerlər mənə daim özünə çəkir, hətta yuxularımda da daha çox o yerləri görür, o yerlərdə gəzirəm”;

“Borçalıda, daha düzünü desəm, **Başkeçidin dağlarında** olan kəkotu (kəklikotu), yemlik, quzuqulağı, çoban-yastığı, dəvədabanı kimi bitkilərin hər biri şəfalıdır, can dərmanıdır. Hələ dağlarda kərənti ilə (dəryazla) ot biçilərkən kərəntinin altından çıxan, biçilmiş sahədə qalan kəsilmiş çiyələyin iyini, dadını demirəm. Bu, başqa bir aləmdir”;

“**Tərəkəmə həyatı, arandan dağa, dağdan arana olan köçlər** gözlərim önündən indi də getmir, çobanların ayıq-sayıqlığı, çoban itləri, sürünün önündə gedən təkə, qundağı (körpə uşaq mənasında) belində at sürən qadınlar, arabalardakı növbənöv ərzaqlar, yaylaqdakı dəyələr, çadırlar, motal pendiri, qarın yağı, qurut, qaymaq, qatıq, çoban əppəyi, çoban basdırması - bir sözlə, hər şey təbii idi, lap elə qədim türklərdə olduğu kimi idi. Sizdən nə gizlədim, o günlər üçün burnumun ucu göynəyir”;

“**O dağlarda, o düzlərdə, o daşlı-kəsəkli yollarda at belində gəzdiyimi**, toylarda at çapdığımı necə yadımdan çıxardım?! Axı o günlər həyatımın ən gözəl, ən şirin günləri idi. *Həşiyə*: Burada Afad müəllimin yaxın qohumu, professor Bayram Hacıyevin bir fikri yada düşür: “Mən Gürcüstanın Bolnisi rayonunun Arıxlı kəndində orta məktəbdə oxuyurdum. Hər tətildə mən bibimgilə, yəni Afad müəllimgilə gedirdim. Ora dağ yeri olduğuna görə havası çox yaxşı idi. Mənim Afad müəllimlə gənclik illərim həmin dövrdən başladı. O, at minməyi gözəl bacarırdı. Mən isə bacarmırdım, çünki bizim yerlərdə at çox az olardı. Rəh-

mətlək mənə deyərdi: “Dayıoğlu, qorxma, gəl ata min”. Belə-belə, mənə at minməyi öyrətdi”;

“Anam Aişəbalının qurultu xəngəlini, sacda bişirdiyi əppəyi (sacəppəyi – sac çörəyi), odun peçinin üstündə dəmlədiyi itburnu çayını, kömbəsini (şirin çörək növü), fəsalisini unutmaq olarmı? – Əlbəttə ki, yox!”;

“O illərdə aşıqların dilindən eşitdiyim dastanlar, nağıllar, bayatılar, nənələrimdən öyrəndiyim çoxsaylı oxşama və laylalar indi də yadımdan çıxmayıb, onların hər biri mənim üçün bir simfoniya, indi də onlarla nəfəs alıram... Dastan demişkən, Borçalıda el şənliklərində və daha çox da toy məclislərində “Koroğlu” dastanındakı bəzi parçaları Aşıq Hüseyn Saraçlının ifasında dinləyəndə ruhum dincəlirdi. Qəribədir, indi də ustad aşığın o gur, həm də şirrin səsinə unuda bilmirəm... Bilirsiniz ki, Borçalıda bir neçə “Koroğlu” qalası var, hamısı da məşhurdur. Bu qalaları da görmüşəm”... *Haşiyə:* Bəlkə də, elə bu cür hadisələrin nəticəsidir ki, Afad Qurbanov elmi əsərlərində “Koroğlu” dastanına xüsusi olaraq diqqət yetirib. Bunlardan birinə 2015-ci ildə çap etdirdiyim monoqrafiyada, az da olsa, münasibət bildirmişəm: “Afad Qurbanov “Koroğlu” eposundakı bəzi onomastik vahidlərin üslubi xüsusiyyətlərindən bəhs edib (Azərbaycan onomalogiyasının əsasları. II cild. Bakı, 2004, səh. 428-439). Müəllif şifahi ədəbiyyatda sənət, peşə anamlı şəxs adlarını izah edərkən nümunə kimi Dəmirçioğlu, Toxmaqvuran antroponimlərini təqdim edir. Misri qılınç, Qırat, Dürat kimi onomastik vahidləri əfsanəvi adlar başlığı altında izah edir; qəhrəmanların iki adla tanınmasını konkret faktlarla əsaslandırır: Rövşən – Koroğlu; Həsən – Kürdoğlu; Keçəl Həmzə – Kaloğlu; Nigar xanım, Bulqar xanım, Telli xanım kimi antroponimik

modellərdəki “xanım” sözünün semantikasını və statusuna aydınlıq gətirir... Bir sözlə, müəllifin araşdırmalarında dastanın nəsr və nəzm parçalarında işlənmiş bir sıra onomastik vahidlərin üslubi-linqvistik xüsusiyyətlərinə ümumi şəkildə münasibət bildirilib” (Əzizxan Tanrıverdi. “Koroğlu”nun şeir dili. Bakı, 2015, səh. 23-24);

“Başkeçidə həsr edilmiş şeirlərin əksəriyyətini oxumuşam. Amma etiraf edirəm ki, bu şeirlərdən biri – Vilayət Rüstəmzadənin Osman Sarıvəlliyə müraciətlə yazdığı şeir ruhuma daha yaxındır: Osman əmi, Başkeçidə getmişdim, //Dağ da səni, daş da səni soruşdu, //Sarp dərədə az qala lap itmişdim, //Dik də səni, qaş da səni soruşdu... Bu şeir sanki həm də mənə xitabən yazılıb. Bu şeiri oxuyanda Başkeçidi xəyalən gəzir, Başkeçidli günlərimi xatırlayıram, ruhum dincəlir”;

“Borçalı türklərin ən qədim yaşayış məskənlərindən biridir, yaşı bilinməyən qəbir daşları da, Orxon-Yenisey abidələri və “Kitabi-Dədə Qorqud”la səsləşən Kəpənəkçi, Qaçaqan, Qoçulu, Dunus kimi çoxsaylı toponimlər də, qədim türk şəxs adlarının intensivliyi də Borçalı türklərinin aborigenliyini sübut edir. Borçalı babalarımızın, dədələrimizin yurduudur, orada doğulmuşam, orada boya-başa çatmışam, ilk təhsilimi də orada almışam, o ellərin bütün kəndlərini evbəev gəzmışəm, kəndlərindən ikisi isə mənə daha doğmadır: Qızıl Şəfəq və Hamamlı. Bunlardan birincisində anadan olmuşam, boya-başa çatmışam. İkincisində isə məktəb direktoru vəzifəsində (1951–1955) işləmişəm. Məktəb direktoru kimi fəaliyyətə başlayanda cəmi 22 yaşım vardı, onda Dmanisi rayonunda Azərbaycan dilində orta məktəblər yox idi. Gürcülər, həmçinin ermənilər gizli şəkildə mənə qarşı çıxır, təzyiqlər edirdilər ki, Hamamlı

orta məktəbi geridə qalmış bir məktəbə çevrilsin. Mən isə bütün varlığım ilə çalışaraq həmin məktəbi Gürcüstan üzrə ən nümunəvi məktəblərdən birinə çevirdim”;

“Hamamlı kənd orta məktəbində direktor vəzifəsində işlədiyim illərdə yadda qalan hadisələr çox olub, hamısı da bir-birindən maraqlı. Bunlardan birini isə heç cür unuda bilmirəm, yaddaşıma əbədi olaraq hopub. Əzizxan, həmin hadisəni sənə eynilə danışsam, bəlkə də, inanmayacaqsan. Nə isə... axşam idi, birdən yaşadığım evin qapısı döyüldü. Qapını açanda əlində bağlama olan bir qadının ağır-fağır dayandığını gördüm. Təəccübləndim, görəsən, şərin şərxə vaxtı bu qadın nə istəyir? Bir az keçəndən sonra tanıdım. Əla qiymətlərlə oxuyan şagirdim Novruzun anası idi. O, əlində bərk-bərk tutduğu bağlamayı mənə tərəf uzadaraq dedi: “Novruzun anasıyam, bu kənt soqatını da sana gətirmişəm, a bala! Qadan ələm, sən yaxşı adamsan, oğluma da yaxşı biliy verifsən, heş bilmerəm sana neşə alxış edəm...” Mən həmin bağlamayı götürməli oldum, onu açanda isə gözlərimə inanmadım. Ana oğlunun aldığı gümüş medalı öz əlləri ilə toxuduğu yun corabın içərisinə qoyub mənə gətirmişdi. Bu, o dağlar qızının mənə təşəkkürü, çoxsağolu idi. Bir anlığa fikrə getdim, gözlərim önündə dünyasını vaxtsız dəyişmiş anam Aişəbəli dayandı.. yenə düşüncələr aləmində var-gəl etməli oldum: “Görəsən, anam belə edərdimi?” – Bu sualın cavabını tapmaqda isə o qədər də çətinlik çəkmədim: bəli, o da bu cür hərəkət edərdi. Bu da təbiidir. Çünki təbiətin qoynunda, o uca dağlarda yaşayan, qəlbi təmiz, niyyəti təmiz, məkrdən, hiylədən uzaq hər bir türk qadınından bunu gözləmək olardı. Necə ki, Novruzun anası bunu etmişdi. Bu hadisədən bir gün sonra həmin qadını məktəbə çağırırdım, xahiş etdim ki, medalı geri gö-

türsün. O isə medalı geri götürmək istəmir və təkidlə deyirdi: “Ömrüm-günüm, o medal sənə çatmalıdır, ona görə ki, sənin sayəndə oğluma medal veriblər, qurban olum, məni peşman etmə, el içində məni xar eləmə...” Düzünü deyim ki, bu qadının həm sadəliyi, həm də sadələvhlüyü qarşısında çaşıb qalmışdım. Amma çox çətinliklə olsa da, onu inandırıb bildim. Dedim ki, ay anam, ay bacım, bu medalı Sizin oğlunuza ona görə veriblər ki, o, orta məktəbi əla qiymətlərlə bitirib, bacarıqlı, istedadlı şagird olub. Bu cür yalvarışlardan, dilətmələrdən sonra o, safqəlblı dağlar qızı həmin medalı ağlaya-ağlaya geri götürdü və mən özümdə mənəvi rahatlıq tapdım... Bir cəhəti də deyim ki, Novruz Dmanisi rayonu üzrə gümüş medal almış ilk azərbaycanlı idi, gürcü əsilli ermənilər, lap elə gürcülərin özləri (məmurlar nəzərdə tutulur – Ə.T.) onun, ümumiyyətlə, medal almasına mane olmaq istəyirdilər, amma bacarmadılar. Çünki Novruzun medalla bağlı bütün sənədlərini mövcud normalara, qaydalara uyğun şəkildə hazırlamışdım. Onlar da fakt qarşısında aciz qaldılar. Amma pisliklərindən də əl çəkmədilər. Belə ki, Novruzun Azərbaycan dili fənnindən aldığı “əla”-nı saxtalaşdıraraq “yaxşı” etməklə onu qızıl medaldan məhrum etdilər. Əzizxan, o oğlan, yəni Novruz orta məktəbi medalla bitirdiyinə görə ali məktəbə, daha dəqiq desəm, API-nin Fizika-riyaziyyat fakültəsinə cəmi bir fəndən imtahan verməklə qəbul olundu, indi o, elmlər namizədidir...” (Hazırda Novruz İsa oğlu Musayev Azərbaycan Tibb Universitetində çalışır, pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professordur – Ə.T.);

“Dilim Borçalı şivəsində açılıb, bu şivənin zənginliyi indi mənim üçün daha aydın görünür. Tədqiqatçılar, o cümlədən Siz (məni nəzərdə tutur) düzgün olaraq qeyd

edirsiniz ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”un dilindəki arxaizmlər daha çox Borçalı şivəsində mühafizə olunur. Oy (ov) dərəsi, Qızlar dərəsi, Top-yer daha neçə-neçə toponim birbaşa “Kitabi-Dədə Qorqud”la bağlanır, minilliklərin yadigarı kimi çıxış edir. **Haşiyyə:** Burada yazıçı Anarın Afad müəllimin dedikləri ilə səsleşən fikirlərini eynilə təqdim etmək yerinə düşür: “...Mövludgilin kəndində (Afad müəllimin doğulduğu Qızıl Şəfəq (Cücəkənd) kəndi – Ə.T.) eşitdiyim Azərbaycan dili qədim Dədə Qorqud dilini xatırladır. Kişilər hər sözlərini “atam-anam”, qadınlar “ömrüm-günüm” müraciətiylə başlayır. Mövludun böyük qardaşı Çoban Kərəm danışdıqca mənə elə gəlirdi ki, Qaraca Çoban danışır. Bəlkə də, bu həyata yaxşı bələd olanlar üçün mənə gətirdiyim sözlər çox adi və tanış görünəcək, amma mən bu kəlməni ilk dəfə burada eşitdim: “Top-yer” – düz yer. “Xam-tapır” – təzə, tər otlaq. “Çöyşəmək” – Çöyşəmək nə deməkdir, ay Kərəm? – Sürü otlaya-otlaya gedəndə birdən dayanır bir yerdə, quzunun hərəsi bir tərəfdə otlağa başlayır buna deyirlər, çöyşəmək, çöyşüyür” (Dədə Qorqud dünyası. “Sizsiz”, Bakı, 1992, s.25);

“Borçalıda ağır məclislərdə, toylarda çox olmuşam, dadlı, ləzzətli nemətlərdən çox dadmışam. Amma Başkeçidin Yuxarı Qarabulaq kəndində, Xram çayı sahillərində atamın xalası oğlu Ədilin (Adilin) fırında (peç, soba...) bişirdiyi qızılbalıq kababına çatanı olmaz. O kababın dadı indi də damağımdan getməyib”;

“Borçalıda yaşayanda elmlə məşğul olmağa da vaxt tapırdım. Professor Əbdüləzəl Dəmirçizadə ilə tez-tez əlaqə saxlayır, aspiranturada təhsilimi davam etdirmək istədiyimi bildirirdim. Elə bu istəklə də 1956-cı ildə API-nin aspiranturasına qəbul olundum...”

Burada təbii olaraq suallar yarana bilər. Görəsən, Afad müəllim aspirantlarının (doktorantlarının) hamısına bu barədə nəşə danışbmı? Əgər danışmayıbsa, səbəbi nədir? Bütün bunları yalnız Əzizxanımı danışbı? – Bəli, Afad müəllim bu cür söhbətləri, əsasən, mənimlə edirdi. Bu da səbəbsiz deyildi: birincisi, ona görə ki, mən başkeçidliyəm (Gürcüstan Respublikasında şəhər. İndiki Dmanisi). Afad müəllim də Başkeçid ərazisinə çox yaxın bir kənddə – Kalinin rayonuunun Qızıl Şəfəq (Cücəkənd) kəndində dünyaya gəlib. Deməli, hər ikimiz eyni təbiətin qoynunda böyümüşük, eyni havanı udmuşuq, eyni sülardan içmişik...; ikincisi, Afad müəllim Başkeçidin Hamamlı kəndində məktəb direktoru vəzifəsində işləyib ki, bu kəndlə də anadan olduğum Aşağı Qarabulaq kəndinin əlaqələri, gediş-gəlişləri həmişə olub. Təsadüfi deyil ki, atam Vəli İmaməli oğlu da Hamamlı kənd orta məktəbini bitirib; üçüncüsü, Afad müəllimin aspirantları sırasında yalnız mən başkeçidliyəm (Afad müəllimin aspirantı Xıdır Abdullayev də başkeçidli idi. Amma o, dissertasiya yazmadığı üçün elmi fəaliyyətini dayandırdı. Taleyə bax! 1984-cü ildə Azərbaycan dili ixtisası üzrə aspiranturaya qəbulda Xıdır və mən 1 yer uğrunda mübarizə aparırdıq. Xıdır aspiranturaya qəbul olundu. Mən isə bu istəyimi 1985-ci ildə reallaşdırdım); dördüncüsü, bizi eyni şivənin daşıyıcısı olmağımız, eləcə də folklor, etnoqrafiya mühitinin eyniliyi birləşdirir; beşincisi, Afad müəllimin hər bir tapşırığını yüksək səviyyədə yerinə yetirməyə çalışır, sözünü yerə salmır, sözünün qabağında söz demirdim. Həm də ən çətin anlarda belə onun tərəfində dururdum. Necə ki, “Kitab”dakı Beyrək

“Mən Qazandan dönməzəm, bəllü bilgil!” – deyir. Yuxarıda Afad müəllimin dilindən təqdim etdiklərimin bir qismi onun özünün söylədikləridirsə, bir qismi də onun istəyinə, ruhuna uyğun olaraq ifadə etdiklərimdir.

Özünün dediyi kimi, Afad müəllimin dili Azərbaycan dili şivələri sistemində şirinliyi və zənginliyi ilə seçilən Borçalı şivəsində açılib. Bu şirinlik, bu zənginlik Afad müəllimin nəinki dərslərinə, hətta monoqrafik tədqiqatlarına belə hopub. O ən mürəkkəb dil hadisələrini də sadə və aydın bir tərzdə ifadə etməyi bacarırdı. Görkəmli rus pedaqoqu Uşinskinin belə bir fikri var: “Dildə bütün xalq və onun bütün vətəni canlanmış olur... Dil nəinki xalqın həyatiliyini özündə ifadə edir, o eyni zamanda, məhz həyatın özüdür. Ana dili məhv olarkən xalq artıq yox olur...” Afad müəllim həm də bu cür fikirlərə söykəndiyi üçün yazıb-yaratdıqları hamı tərəfindən bu gün də qəbul edilir, bu gün də sevilir. Burada bir hadisəni xatırlatmaq lazımdır: bir neçə il bundan əvvəl əslən Cənubi Azərbaycandan olan bir filoloq (adını unutmuşam) mənə dedi ki, onun Təbrizdəki tələbələri (xüsusi kurslarda təhsil alan tələbələr nəzərdə tutulur) daha çox başqa müəlliflərin deyil, məhz Afad Qurbanovun “Ümumi dilçilik” kitabından istifadə edirlər. Səbəbini soruşduqda isə bunları dedi: “Afad Qurbanovun əsərlərinin dili olduqca sadə və aydındır, onun əsərlərini oxuyanda tərcümə lüğətlərinə müraciət etməyə ehtiyac qalmır. Sanki Afad müəllim əsərlərini yazarkən Təbrizdəki, Ərdəbildəki, ümumən Cənubi Azərbaycandakı türkləri də nəzərə alıb. O, bizim də qəlbimizdə yaşayır. Ruhu şad olsun!” Afad müəllimin dili və üslubu ilə bağlı

yuxarıda təqdim etdiklərimiz elmi rəhbərə pərəstişdən doğan fikirlər kimi anlaşılməsın deyə burada professor Həsən Quliyevin Afad müəllim barədə söylədiklərini eynilə təqdim edirik: “Professor Afad Qurbanov geniş yaradıcılıq dairəsinə malikdir. O, öz xalqına, vətəninə, doğma dilinə qırılmaz tellərlə bağlı ziyalıdır. Nə yazırsa yazsın, onun bütün əsərlərinin dili sadə və anlaşılıqdır. O, hamı üçün yazır. Ədəbi dilimizi dərindən mənimsəyib, bütün yazı və nitqlərində bu dilin normalarına zərgər dəqiqliyi ilə əməl edir. Alimin yazıları, istərsə də nitqi oxucuya tez çatır. Çünki onun əsərlərində konkret fikir, dəmir məntiq, doğru və düzgün bir ana xətt vardır. Fikri sağlamdır, yenidir”. H.Quliyevin bu fikirləri ilə üst-üstə düşən, onunla səsleşən onlarca yazıya rast gəlmək mümkündür. Afad müəllimin ürək dostu və həmkarı Loğman Nəsimlinin söylədiklərinə isə söz ola bilməz: “Professor A.Qurbanov onlarla monoqrafiya, kitab və elmi əsərlərin müəllifidir. Onun əsərlərində doğulub boya-başa çatdığı Qızıl Şəfəq kəndinin (ümumən Borçalının – Ə.T.) sanki zümrüd təpələrinin, çiçəkli düzlərinin, şır-şır bulaqlarının, saf havasının ətri duyulmaqdadır...” Qəribədir, yuxarıda qeyd etdiklərim Afad Qurbanovun dilinin sadəliyi və zənginliyini müxtəlif bucaqlardan təsdiqləyir, amma elə bil ki, yenə də nəşə çatmır. Elə buna görə də ulu abidəmiz “Kitabi-Dədə Qorqud”a müraciət etməli oluram: “At ayağı iti, ozan dili çevik olur”. **Bəli, Afad Qurbanovun dili “Dədə Qorqud”dan süzülüb gəlmişdi, ozan dili kimi çevik idi.** Yeri gəlmişkən, ozan dilini belə səciyyələndirmişəm: “...Təbiəti duymayan, onun dağına, daşına, suyuna bələd olmayan, diş göynədən buz

bulaqlarından doyunca su içməyən, gül-çiçəyini iyləməyən, bəzən isə təbiətin bu sirli-sehirli dünyasında çaş-baş qalaraq var-gəl etməyən heç bir ozan bu cür ifadələr yara-da bilməzdi. Digər tərəfdən, ozan yaşadığı dövrün, daha dəqiqi, Oğuzların ictimai-siyasi həyatını, dünyagörüşünü dərinlən bilməsə idi, Oğuz ərənlərinin dağlarda boz ay-ğırılarını dördnala çapmalarının, ov etmələrinin, uca dağ-ları özlərinə yurd yeri – Vətən seçmələrinin canlı şahidi ol-masa idi, nəinki “Kitab”ı, heç adi bir cümləni belə obrazlı şəkildə canlandırıb bilməzdi” (Əzizxan Tanrıverdi. “Dədə Qorqud kitabı”nda dağ kultu. Bakı, 2013, səh.90). Bu si-tatdakı ozan, Oğuzların ictimai-siyasi həyatı kimi söz və ifadələr ixtisar olunarsa, sanki Afad müəllimin dilindəki sadəlik və zənginliyin səbəbləri arqumentləşdirilib qəna-ətinə də gəlmək olar. Afad Qurbanovun bir alim və müəl-lim kimi böyüklüyü həm də bu tip detallarda daha aydın görünür...

Ustad, Siz bu dünyadan köç edəndə haqqınızda çox-lu sayda məqalələr yazıldı. Birini də mən yazdım. Burada həmin məqalənin ilk hissəsini eynilə təqdim etmək yerinə düşür: “2009-cu ilin 26 sentyabrında filologiya elmləri dok-toru, professor, AMEA-nın üzvü Afad Qurbanov dünya-sını dəyişərək Haqqın dərgahına qovuşdu. “...Min il əv-vəl olanlar tək doğuldum, yaşadım, öldüm...” – deyən Mətləb Nağının misralarının semantikasına söykənərək deyirəm: Afad Qurbanov doğuldu, yaşadı, amma ölmədi, çap olunmuş əsərləri ona ölməzlik qazandırdı. Mahmud Kəşğarilər, Mirzə Kazımbəylər, Bəkir Çobanzadələr, Əb-düləzəl Dəmirçizadələr... cərgəsinə Afad Qurbanovun

adı hələ sağlığında ikən daxil olmuşdu. Onilliklər əvəzlənəcək, əsrlər dəyişəcək, amma Afad Qurbanovun ən azı əsərləri yaşayacaq, ən mötəbər istinad mənbəyi kimi qalacaqdır". Səkkiz il əvvəl söylədiyim bu fikirlər assosiativ olaraq Afad müəllimsiz keçən günlər, daha doğrusu, cismən aramızda olmayan Afad müəllim barədə bir neçə söz deməyi diktə edir. "Ömrünü elmə sərf edən insan heç vaxt ölmür" (Məhəmməd Peyğəmbər) kəlamının məna yükü sanki həm də Afad müəllimi səciyyələndirmək üçün deyilib, onun mənəvi dünyasının, alim ömrünün bəzəyi kimi çıxış edir. Burada professor Roza Eyvazovanın bir fikrini olduğu kimi xatırlatmaq lazım gəlir:

"Kitablarında epigrafi kimi təqdim etdiyi "Ömrünü elmə sərf edən insan heç vaxt ölmür" Məhəmməd Peyğəmbərin kəlamı ilə milli və beynəlxalq akademiyaların akademiki, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının üzvü, Türk Dil Qurumunun şərəfli üzvü, dünyanın bir çox linqvistik və onomastik elmi komitə, cəmiyyət və elmi təşkilatlarının həqiqi və fəxri üzvü, Əməkdar elm xadimi, Dövlət mükafatı laureatı, filologiya elmləri doktoru, professor Qurbanov Afad Məhəmməd oğlu özü üçün bir nekroloq epigrafinin təməlini qoymuşdu".

Son 8 ildə qəlbimdə, ruhumda yaşayan Afad müəllimlə bağlı eşitdiklərim, gördüklərim və oxuduqlarım, əsasən, aşağıdakılardan ibarətdir:

- bu 8 ildə elə bir gün olmayıb ki, universitetdə (ADPU-da) onun haqqında hansısa xoş sözlər eşitməmiş olam. Bu isə o deməkdir ki, o təkcə doğmalarının deyil, həm də böyük bir kollektivin, ümumən xalqımızın qəlbində yaşayır;

- ADPU-nun əsas binasının III mərtəbəsindəki dəhlizin divarlarını Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Mirzə Ələkbər Sabir, Nəriman Nərimanov, Səməd Vurğun kimi yazıçıların barelyefləri bəzəyir ki, bunları da Afad müəllim rektor vəzifəsində işlədiyi illərdə düzəltdirib. İndi bu barelyeflər Filologiya fakültəsində təhsil alan tələbələrə estetik zövq verir, onların mənəvi dünyasını zənginləşdirir. Mən isə hər dəfə bu barelyeflərə baxanda, istər-istəməz, Afad müəllimi xatırlayıp, onu düşünür, barelyeflərdə onun işıqlı simasını görürəm;
- vəfatından bir neçə ay sonra “Afad Qurbanov” (Bakı, 2010) kitabı çap olundu. Mübaligəsiz deyirik ki, indiyə qədər heç bir Azərbaycan dilçisi barədə belə bir sanballı kitab çap olunmayıb (sonrakı səhifələrə bax);
- kitablarının əksəriyyəti Azərbaycan və türk dillərində nəfis şəkildə çap olunub;
- haqqında onlarca məqalə çap olunub ki, bu da onun elmi yaradıcılığına müxtəlif bucaqlardan işıq salır. Ən əsası isə dilçiliyə dair çap olunmuş əsərləri ilə bağlı filologiya üzrə fəlsəfə doktoru proqramı çərçivəsində dissertasiya yazılır;
- 1979–2009-cu illərdə rəhbərlik etdiyi “Azərbaycan dilçiliyi” kafedrasında həyatının müxtəlif anlarını əks etdirən və daha çox da Azərbaycan tarixi üçün gərəkli olan zəngin bir fotostend yaradılıb. Kitablardan ibarət sərgi isə həmin fotostendlə bir harmoniya təşkil edir;
- akademik Afad Qurbanov adlı rəsmi veb sayt yaradılıb ki, bunun da minlərlə istifadəçisi var;

- onun “Müasir Azərbaycan ədəbi dili”, “Ümumi dilçilik”, “Azərbaycan onomalogiyasının əsasları” və s. kimi sanballı kitabları tələbələrin əlindən düşmür. Hər gün avtobusda və ya metroda neçə-neçə tələbənin əlində Afad müəllimin kitablarını görəndə fərəhlənir, qürur hissi keçirirəm...

Afad müəllim qəlbən, ruhən bizimlədir. O yaşayır və əbədi olaraq yaşayacaqdır!

**AFAD QURBANOVUN
ELMİ YARADICILIĞI
TƏDQİQATLARDA**

Son 40 ildə Azərbaycan dilçiliyində elə bir tədqiqatçı yoxdur ki, Afad Qurbanovun yaradıcılığına bu və ya digər şəkildə müraciət etməmiş olsun. Bu da təbii qarşılanır. Çünki Afad Qurbanovun elmi irsi elədir ki, ona istinad etmədən yeni söz demək xeyli çətin olur. Onun bu keyfiyyəti prof. Adil Babayevin də diqqətindən yayınmayıb: “Cəsarətlə demək olar ki, dilçilik elminin elə bir sahəsi yoxdur ki, bu məhsuldar və əməksevər alim (Afad Qurbanov nəzərdə tutulur – Ə.T.) oraya nüfuz etməsin”.

Afad Qurbanovun əsərləri və ictimai fəaliyyəti ilə bağlı 200-dən çox yazı yazılıb ki, bunların da əksəriyyəti onunla bağlı tərtib edilmiş 3 kitabda verilib. Həmin yazılarda Afad Qurbanovun elmi yaradıcılığına, eləcə də pedaqoji fəaliyyətinə müxtəlif prizmalardan münasibət bildirilib. Məsələn, belə:

Ümumi dilçilik məsələləri;

Müasir Azərbaycan ədəbi dili problemləri;

Azərbaycan dilçiliyi problemləri;

Azərbaycan dilinin onomalogiyası;

Türkoloji dilçilik;

Bədii əsərlərin dili;

Ali məktəb pedaqogikası və metodikası;

Qədim türk yazılı abidələri;

Əlifba məsələləri;
Dilçi kadrların hazırlanması.

Afad Qurbanov haqqında yazılmış məqalələrin bu istiqamətlər üzrə qruplaşdırılaraq təhlilə cəlb edilməsi mümkündür. Amma Afad Qurbanov barədə tərtib olunmuş kitabların ümumi mənzərəsinin daha aydın şəkildə görünməsinə nəzərə alaraq onların hər birinə ayrılıqda münasibət bildirməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

“AFAD QURBANOV 70” KİTABI (BAKİ, 1999) TƏDQİQAT MÜSTƏVİSİNDƏ

“İki hissədən ibarət olan bu kitabın (redaktoru və tərtibçisi Ə.Tanrıverdiyev) birinci hissəsi belə adlanır: “Professor Afad Qurbanovun elmi fəaliyyətinə dair”. Bu hissədə verilmiş yazıları aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar:

Akademik Bəkir Nəbiyev və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Allahverdi Hacıyevin birgə yazdıqları “Görkəmli türkoloq Afad Qurbanovun elmi və təşkilatçılıq fəaliyyəti” adlı məqalədə əvvəlcə Afad Qurbanovun həyatı ilə bağlı bəzi detallara işıq salınır: 1929-cu ildə Ermənistanın Kalinin rayonu Qızıl Şəfəq kəndində anadan olması, Ə.Dəmirçizadənin rəhbərliyi ilə namizədlik dissertasiyası müdafiə etməsi (1962), orta məktəb müəllimliyindən respublika Elmlər Akademiyasının üzvlüyünədək şərəfli bir həyat yolu keçməsi kimi məsələlər yığcam şəkildə təqdim edilir. Sonra isə alimin əsərləri, eyni zamanda ictimai-siyasi fəaliyyəti mövzu və istiqamətlərinə görə səkkiz istiqamətdə qruplaşdırılır: ümumi və türkoloji dilçilik problemlərinin öyrənilməsi; müasir Azərbaycan ədəbi dilinin tədqiqi və təbliği; onomastika problemlərinin araşdırılması; bədii əsərlərin dilinin təhlili; ali məktəb pedaqogikası və metodikası məsələlərinin öyrənilməsi; elmi kadrlar yetişdirmək sahəsində fəaliyyəti; elmi təşkilatçılıq fəaliyyəti; ictimai-siyasi fəaliyyəti. Bəkir Nəbiyev və Allahverdi Hacıyev alimin əsərlərini bu istiqamətlər üzrə təhlil edərkən ən mühüm cəhətləri qabartmışlar ki, bu da Afad Qurbanov barədə dolğun təəssürat yaradır. Konkret desək, məqalə müəlliflərinin araşdırmalarından çıxan əsas nəti-

cələr bunlardır: professor Afad Qurbanov ümumi dilçilik problemlərindən olan dünya dillərinin təsnifinə dair yeni bölgü vermişdir; Azərbaycan dilçiliyində “türkoloji dilçilik” terminini ilk dəfə A.Qurbanov işlətməmişdir; müasir Azərbaycan dilinin fonetikasi, qrafikası, leksikologiyası, semasiologiyası, frazeologiyası, onomalogiyası və başqa sahələrinə dair A.Qurbanovun özünəməxsus fikir və mülahizələri dilçiliyimizdə artıq özünə çoxdan tərəfdarlar qazanmışdır; Azərbaycan dili onomalogiyasının müstəqil bir nəzəri dilçilik şöbəsi kimi formalaşması bilavasitə A.Qurbanovun fəaliyyəti ilə bağlıdır; A.Qurbanovun yaradıcılığında bədii əsərlərin dilinin öyrənilməsi xüsusi yer tutur; A.Qurbanov 60-dan çox alim – elmlər namizədi və doktor yetişdirmişdir; görkəmli alim daim Azərbaycan elminin inkişafı haqqında düşünür və bu yolda var qüvvəsini əsirgəmir; A.Qurbanov gərgin elmi-pedaqoji fəaliyyətinə baxmayaraq, müstəqil respublikamızın ictimai həyatında da fəal iştirak edir. Bu fikirlər A.Qurbanovun elmi əsərlərinin, eyni zamanda ictimai-siyasi fəaliyyətinin ilkin konturlarını açıq-aydın şəkildə göstərir.

Professor Adil Babayevin məqaləsi belə adlanır: “Afad Qurbanov və ümumi dilçilik problemləri”. Məqələnin əvvəlində A.Qurbanovun yaradıcılığında 5 əsas istiqamətin müəyyənləşdirildiyi qeyd edilir (ümumi dilçilik, müasir Azərbaycan ədəbi dili, onomastika, bədii əsərlərin dili, ali məktəb pedaqogikası və metodikası). Müəllif bu cür təqdimatdan sonra haqlı olaraq qeyd edir ki, Afad Qurbanova qədər Azərbaycan dilçiliyində ümumi dilçilik məsələləri konseptual səviyyəyə yüksələ bilməmişdi, bu boşluq məhz A.Qurbanovun 1977-ci ildə çap olunmuş “Ümumi dilçilik” kitabı ilə aradan qaldırıldı.

A.Qurbanovun dərslərində B.N.Qolovinski kimi alimlərin tənqidi xüsusi yer tutur. Bu mənada A.Babayevin həmin məsələlərə münasibət bildirməsi təbii qarşılanır: “B.N.Qolovinski... orta əsrlər və renessans dövründə bir neçə lüğətin adını çəkdiyi halda, Afad müəllim o dövrün dilçiliyi haqqında geniş və ətraflı məlumat verir”. Yaxud A.Qurbanovun “... Dilin əmələ gəlməsi nə qədər çətin və mürəkkəb olsa da, bunu dilçiliyin problemləri sırasından xaricdə düşünmək olmaz. Çünki dil dilçilik elminin obyektidir... Dilin əmələ gəlməsinin tam həqiqi və elmi şərhə məhz müvafiq elmlərin qarşılıqlı tədqiqatları əsasında mümkün olacaqdır” fikrinə əsaslanan A.Babayev düzgün olaraq göstərir ki, A.Qurbanov fransız dilçisi Vandriyesin və Amerika dilçisi Eduard Senirin də dilin mənşəyi barəsindəki fikirlərini verərək onlara qarşı çıxır.

Məqalədən aydın olur ki, A.Babayev “Ümumi dilçilik” məsələlərinə kompleks şəkildə yanaşıb. Elə buna görə də o, Afad Qurbanovun “Dilçiliyin metodları” (1978), “Dilçilik” (1980), “Ümumi dilçilik” (I cild, 1989, II cild, 1993) və s. kimi əsərlərindəki bir sıra səciyyəvi cəhətləri dəqiqliklə verə bilmişdir. Bunlardan bir neçəsinə diqqət yetirək: “Ümumi dilçilik” kitabı, əslində, Afad müəllimin öz dəst-xətti, konsepsiyası olduğunun təsdiqi idi. Müəllimin orta əsr dilçiləri sırasında Mahmud Kaşğariyə geniş yer verməsi və onu türk dilçisi hesab etməsi təqdirəlayiqdir; Afad müəllim mətn dilçiliyi sahəsində də çalışan ilk alimlərdəndir; Afad müəllim dünya dillərinin genealoji bölgüsündə özünəməxsus bir mövqe tutmuşdur. Adil Babayevin bu fikirlərinin hər biri Afad Qurbanovun əsərlərindən doğan məntiqi nəticələndir.

Afad Qurbanovu “dilçiliyin, demək olar ki, bütün sahələrini əhatə edən elmi yaradıcılığa malik alim” kimi də-

yərləndirən **professor Həsən Quliyev** “A.M.Qurbanov və türkoloji dilçilik məsələləri” adlı məqaləsində alimin iki kitabından bəhs edib: “Türkoloji dilçilik” (1993) və “Ortaq türk ədəbi dili” (1999). Müəllif hər iki kitabdakı ən əsas məsələlərə aydınlıq gətirməyə çalışıb ki, bu da, əsasən, aşağıdakıları əhatə edir:

- “türkoloji dilçilik” termininin mahiyyəti açılır, onun ümumi türkoloji dilçilik anlayışı ifadə etməsi əsaslandırılır;
- Altay dilləri ailəsinə daxil olan dil qrupları dəqiqləşdirilir;
- “türk” sözünün bütün türksöylü xalqlar və onların dillərinin ortaqlarını bildirməsinə aydınlıq gətirilir;
- “indi 23 müstəqil türk dili mövcuddur” hökmünün düzgünlüyü müxtəlif bucaqlardan şərh edilir;
- alimin yaratdığı 34 hərfdən ibarət ortaqlar türk əlifbasına münasibət bildirilir.

A.Qurbanov “Türkoloji dilçilik” kitabında “türk hun” (qüvvətli hun), “türk kun” (qüvvətli kun), eyni zamanda türk xalqlarının yayılma arealları, türk xarakteri, türk psixologiyası kimi məsələləri sistemli şəkildə tədqiq edib. Bu mənada H.Quliyev öz məqaləsində həmin məsələlərə daha çox yer ayırır, hətta problemin görünməyən tərəflərinə də işıq salmağa çalışır: “Türkün xarakteri, türkün inamı kimi məsələlərə də Afad müəllim aydınlıq gətirir və qeyd edir ki, türk adamı həmişə ədalət tərəfdarı olmuş, hər şeyi öz sadələşməsi üçün mövqeyindən həll etməyə çalışmışdır. Həqiqi türk doğruluğu, düzgünlüyü sevmiş, onu özünə üçün ideal götürmüşdür. Vətənpərvərlik türkün xarakterində xüsusi yerə malikdir. Cəsarət və qorxmazlıq türk xarakterinin tərkib hissələrini təşkil edən amillərdəndir”. Nə-

hayət, onu da vurğulayaq ki, H.Quliyevin 18 il əvvəl alimin “Türkoloji dilçilik” kitabı ilə bağlı irəli sürdüyü təklif bu gün də aktualdır: “... müəllifin “Türkoloji dilçilik” adlı kitabı ali məktəb üçün ən yaxşı dərslikdir. Azca dəyişiklik aparmaqla orta məktəblərimizdə də dərslik kimi istifadə etmək mümkündür”.

Professor İsmayıl Məmmədovun “Prof. A.Qurbanov və müasir Azərbaycan ədəbi dili məsələləri” məqaləsi, hər şeydən əvvəl, Afad müəllimə olan dərin hörmət və məhəbbətin nəticəsi olaraq yazılıb. Bu cəhət məqalənin ümumi ruhunda, xüsusən də son cümlələrində açıq-aydın şəkildə müşahidə olunur. “...Zəhmətkeş alim, yorulmaz tədqiqatçı, xeyirxah insan – Afad müəllim, böyük ustadımız bizi öz yeni orijinal və dəyərli əsərləri ilə indən belə də tez-tez sevindirəcək”. Türkologiyada Afad Qurbanovun 1967-ci ildə çap olunmuş “Müasir Azərbaycan ədəbi dili” monoqrafiyası, eləcə də 1968-ci ildə həmin mövzuda müdafiə etdiyi doktorluq dissertasiyası barədə kifayət qədər söz deyilib, Ə.Dəmirçizadə, P.Əzimov, A.N.Kononov kimi alimlər tərəfindən yüksək dəyərləndirilib. Bu mənada İ.Məmmədov müasir Azərbaycan ədəbi dili məsələlərini sistemli şəkildə tədqiq etmiş A.Qurbanovun yaradıcılığına daha çox məhz həmin alimlərdən gətirdiyi sitatlar kontekstində münasibət bildirir, A.N.Kononovdan gətirdiyi sitat isə lap yerinə düşür: “A.M.Qurbanovun bu kitabı yalnız Azərbaycan dili materiallarını deyil, həm də başqa türk dillərinin materiallarını da əhatə edən mövzuları işıqlandırır”. Məqalədə düzgün olaraq qeyd edilir ki, A.Qurbanov “Müasir Azərbaycan ədəbi dili” monoqrafiyasına qədər mövzu ilə bağlı 10 kitab çap etdirib: “Müasir Azərbaycan ədəbi və danışiq dili” (1965), “Müasir Azərbaycan dilinin

qrafika və orfoqrafiyası" (1963), "Müasir Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi" (1964), "Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası" (1966), "Azərbaycan dilinin semasiologiyası" (1964)... Məqalədə alimin monoqrafik dərsliyindəki müasir Azərbaycan ədəbi dilinin fonetikas, qrafikas, leksikologiyası, semasiologiyası, frazeologiyası, onomalogiyası kimi məsələlərin sistemli şəkildə araşdırıldığı diqqətə çatdırılır, eyni zamanda xüsusi olaraq qeyd edilir ki, həmin dərslik müəllim, aspirant və tələbələrin stolüstü kitabıdır.

Afad Qurbanov dil tarixçisi deyildi. Amma bu da var ki, o, çap olunmuş əsərlərinin, demək olar ki, hər birində Azərbaycan dili tarixi məsələlərinə də yer ayırır, irəli sürdüyü fikirləri konkret dil faktları ilə əsaslandırır. "Afad Qurbanov hislərə qapılmaz, subyektiv fikirlərini obyektivlik süzgəcindən keçirdikdən sonra təqdim edir" deyən **filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Faiq Şahbazlı** alimin əsərlərinə məhz bu prizmadan yanaşaraq "A.M.Qurbanov və dil tarixi məsələləri" adlı məqalə ilə çıxış edib. Burada Afad Qurbanovun Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafı ilə bağlı təqdim etdiyi dövrlərin hər biri (XIX əsrə qədərki dövr – ədəbi dilin formalaşması və tədricən inkişaf dövrü, XIX əsrdən 1920-ci ilədək olan dövr – ədəbi dilin sabitləşməsi dövrü, 1920-ci ildən sonrakı dövr – ədəbi dilin geniş inkişaf yolu keçməsi dövrü) sistemli şəkildə təhlil edilir, eyni zamanda hər bir dövrün ən səciyyəvi cəhətlərinə münasibət bildirilir. Faiq Şahbazlının məqaləsində açıq-aydın şəkildə ifadə edilir ki, İ.Həsənoğlu, İ.Nəsimi, Ş.İ.Xətai, M.Füzuli, M.P.Vaqif, M.Ə.Sabir, C.Məmməd-quluzadə, Ə.Haqverdiyev kimi görkəmli sənətkarların əsərlərindəki dil və üslub məsələlərini məhz ədəbi dilimizin inkişaf dövrləri kontekstində təhlil süzgəcindən

keçirmiş Afad Qurbanovun fikirləri elmi və inandırıcıdır. F.Şahbazlının bir fikrini isə eynilə təqdim etmək lazım gəlir: “Professorun (Afad Qurbanovun – Ə.T.) M.Füzuli dilinin incəliklərinə münasibəti, şairin ədəbi dil imkanlarından istifadə bacarığının daha bariz nümunələrinə istinadı, M.Füzuli dilinin müasir dilimizdən fərqli cəhətlərini onun yaşadığı məkanla, yerli dialektlərlə bağlılığını görməsi, bunun üçün hazırda İraqda, Bağdadda yaşayan azərbaycanlıların və onlara məxsus xoyrat bayatılarının dilini müşahidə etməyin kifayət etdiyi barədəki mülahizələrini bildirdiyi “Füzuli irsi və Azərbaycan ədəbi dili” məqaləsi, ümumiyyətlə, füzulişünaslıqda, eyni zamanda Azərbaycan dilçiliyi tarixində mühüm əhəmiyyətə malikdir”. Məqalənin sonunda A.M.Qurbanovun 1985-ci ildə çap olunmuş “Azərbaycan dilinin onomalogiyası” kitabının həm də Azərbaycan dilinin tarixinin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətli olduğu xüsusi vurğulanır.

Azərbaycan dilçiliyində yazı və əlifbadan bəhs edən alimlər sırasında Afad Qurbanovun öz çəkisi, öz yeri var. Bu baxımdan **professor Nəbi Əsgərovun** “Professor Afad Qurbanov yazı və əlifba haqqında” məqaləsini heç də təsadüfi hesab etmək olmaz. Müəllif alimin “İnsanlar yazmağı necə öyrənmişdir?” (Bakı, 1967), “Ümumi dilçilik” (I cild, Bakı, 1989, II cild, Bakı, 1993) kitablarına, eləcə də Cücəkənd abidələri ilə bağlı yazılarına istinad etməklə yazı və əlifbaya dair bir sıra məsələlərə aydınlıq gətirməyə çalışır. Bunlardan bəzələrinə diqqət yetirək:

- Afad Qurbanov yazının əmələ gəlməsini ümumdilçilik aspektində şərh etmişdir;
- A.Qurbanova görə, məlumatın əşya və digər şeylərlə ifadə edilməsini heç cür yazı hesab etmək olmaz;

- Cücəkənd yazılı abidələri qədim türk yazılı abidələrini xatırladır;
- əlifbanın meydana gəlməsi və geniş yayılmış əlifbalar barəsində Afad Qurbanovun orijinal fikirləri vardır;
- ortaq əlifbanın başlıca məqsədi bundan ibarətdir ki, milli əlifbalar yaradılarkən türk dillərinin hər birinin fonemlərini əks etdirməyə imkanı olsun...

Məqalə müəllifi Afad Qurbanovun bir dilçi kimi böyük-lüyünü bir neçə bucaqdan şərh edərkən onun hazırda istifadə etdiyimiz əlifba ilə bağlı orijinal fikirlərinə münasibət bildirməyi də unutmur: “Respublikamız müstəqillik qazandıqdan sonra latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçməyin zəruriliyini elmi faktlarla əsaslandıran Afad Qurbanov bu əlifbanı yeni yox, tarixən işlənmiş, repressiyaya uğramış əlifbanın yenidən bəraət qazanması kimi əsaslandırırdı”.

A.Qurbanovun “Ümumi dilçilik” (1989, 1993) kitabının II cildinin “Dil və üslubiyyat” adlanan IV fəslində üslubiyyat məsələləri ümumdilçilik müstəvisində işıqlandırılıb. **Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Rəsim Həsənov** da “Professor A.M.Qurbanov və üslubiyyat məsələləri” adlı məqaləsini məhz həmin mənbəyə istinad etməklə yazıb. R.Həsənov alimin üslubiyyata dair tədqiqatlarının müasir dilçilik elminin aktual problemlərinə həsr olunduğunu, bu tədqiqatlarda üslub və üslubiyyat məsələlərinin dünya elmi, o cümlədən türkoloji dilçilik baxımından izah edildiyini, filoloji üslubiyyatın dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq üslubiyyatı olmaqla iki yerə bölündüyünü, eyni zamanda Azərbaycan ədəbi dilində funksional üslubların ədəbi danışığ üslubu, bədii üslub, elmi üslub, rəsmi üslub, publisistik üslub və epistolyar üslub növlərindən bəhs edildiyini konkret faktlarla göstərib. Müəllifin məqaləsindən bəlli

olur ki, A.Qurbanov linqvistik üslubiyyatın təkcə əlamət və xüsusiyyətlərindən bəhs etməklə kifayətlənmir, həm də onun növləri (ümumi və xüsusi üslubiyyat, nəzəri və təcrübi üslubiyyat, təsviri, tarixi və müqayisəli üslubiyyat) barədə dolğun məlumatlar verir.

R.Həsənov “üslubiyyat” üzrə mütəxəssis olduğu, həmçinin bu fənni tədris etdiyi üçün A.Qurbanovun əsərlərindəki dil və üslub məsələləri ilə bağlı ən kiçik detallara münasibət bildirib, hətta problemin görünməyən tərəflərinə belə aydınlıq gətirib. Məsələn, “... Əsərin dil vahidlərinin üslubi imkanları bölməsində fonetik vasitələr – səslər, ahəng və müxtəlif mənalı səslənmələr haqqında, bunların sözlərdə, morfemlərdə, ifadələrdə və cümlələrdə nə kimi üslubi mahiyyət daşıdığından bəhs edilir, leksik-onomastik, frazeoloji, morfoloji və sintaktik vahidlərin üslubi imkanları müəyyən mənada yeni baxımdan şərh olunur”, – deyən R.Həsənovun fikirləri A.Qurbanovun dil və üslub məsələlərinə nə qədər həssaslıqla yanaşdığını sübut edir.

“Afad Qurbanov xırda, ucuz, şəxsi mülahizələrdən uca dura bilir, “bizim-sizin” münasibətlərinə enmir, necə deyərlər, məddahlıq üçün fürsət, bədxahlıq üçün girəvə gözləmir. Hər vəziyyətdə, hər şəraitdə alim-müəllim təmkinini saxlaya bilir”, – deyən **filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Qızqayıt Mustafayeva** alimin bədii əsərlərin dilinin tədqiqi ilə bağlı çoxsaylı əsərlərini nəzərə alaraq “Professor A.Qurbanov və bədii əsərlərin dilinin tədqiqi” adlı məqalə yazıb. Məqalənin ümumi məzmunundan aydın olur ki, müəllif, hər şeydən əvvəl, Afad Qurbanovu bədii əsərlərin dili üzrə bir tədqiqatçı kimi səciyyələndirərkən dörd istiqaməti əsas götürüb:

- A.Qurbanov "S.Vurğunun "Vaqif" pyesinin dili və üslubu" mövzusunda dissertasiya müdafiə edib (1962), eyni zamanda bu mövzu ilə bağlı xeyli məqalə və bir kitab çap etdirib. Q.Mustafayevanın fikrincə, "həmin əsərlərdə "Vaqif" pyesi, ümumiyyətlə, Vurğun poeziyasının frazeologiyası, bədii ifadə vasitələri, nitq xüsusiyyətləri, lüğət tərkibi yüksək səviyyədə tədqiq olunmuş, S.Vurğun və müasir bədii dilimiz geniş işıqlandırılmışdır";
- A.Qurbanov "Bədii mətnin lingvistik təhlili" fənninə dair proqram və dərslik hazırlayıb. Q.Mustafayevaya görə, həmin dərslikdə bir çox klassiklərin yüksək poeziya nümunələrinin dili tədqiq edilib, ayrı-ayrı görkəmli sənətkarların dilə nəzəri-estetik münasibətləri aydınlaşdırılıb;
- A.Qurbanov bədii əsərlərin dilində onomastik vahidlərin poetik və üslubi xüsusiyyətlərini tədqiq etməyin vacibliyini əsaslandırır. Q.Mustafayeva alimin bu istiqamətdə gördüyü işləri çox yüksək dəyərləndirir: "Cəsarətlə demək olar ki, bədii əsərlərdəki antroponimlər, toponimlər, onların üslubi xüsusiyyətləri, əsərin ideya-bədii təsir qüvvəsinin artmasında onomastik vahidlərin rolu, bədii ədəbiyyatda xüsusi adların komik təbiəti, etnik adlar, ad yaradıcılığı, yazıcının fərdi onomastikasının təhlili məsələlərinin ilk tədqiqatçılarından biri də məhz Afad Qurbanovdur";
- A.Qurbanovun rəhbərliyi ilə yazılmış namizədlik dissertasiyalarının bir qismi məhz bədii əsərlərin dilinə həsr olunub. Q.Mustafayeva fikri təsdiq üçün bu dissertasiyaların əksəriyyətinin mövzusunu qeyd edir: İlyas Əfəndiyevin romanlarının dili və üslub xüsusiyyətləri, 1981; Azərbaycan sovet komediyalarının dil və

üslub xüsusiyyətləri (S.Rəhmanın komediyaları əsasında), 1983; M.Hüseynin romanlarının dili, 1983...

Təqdim etdiyimiz müqayisə və qarşılaşdırmalar “belə çoxsahəli fəaliyyətə malik olan alimin (Afad Qurbanov nəzərdə tutulur – Ə.T.) yaradıcılığında bədii əsərlərin dili qırmızı bir xətt təşkil edir”, – deyən Q.Mustafayevanın düzgün mövqedən çıxış etdiyini müxtəlif bucaqlardan təsdiq edir.

Bədii dil məsələlərinin Afad Qurbanovun yaradıcılığında xüsusi yer tutduğunu əsas götürən **filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Mətləb Nağıyev** məqaləsinə belə bir ad verib: “Professor Afad Qurbanov və bədii dil məsələləri”. Məqalənin ümumi ruhundan aydın olur ki, Afad Qurbanov və bədii dil məsələləri daha çox dilçilik deyil, ədəbiyyatşünaslıq baxımından işıqlandırılıb. Bu da təsadüfi hesab edilə bilməz: birincisi, ona görə ki, Mətləb Nağıyev ədəbiyyatşünas idi; ikincisi, Afad Qurbanov bədii əsərlərin dilinə həsr etdiyi kitablarında əsl ədəbiyyatşünas kimi çıxış edib.

Məqalədə A.Qurbanovdan belə bir sitat təqdim edilib: “Bədii əsərin dili hər sözü, hər ifadəni sevmir. Sənətkar sözü seçir, cilalayır, onun poetik imkanına, aydınlıq və sadəliyinə xüsusi fikir verir. Ona görə ki, bədiilik sözlə alınır, sözsüz təsəvvür olunmur. Söz yerinə düşməyəndə dil ağırlaşır, gözəlliyini itirir, fikrin ifadəsi çətinləşir... Yazıçı, hər şeydən əvvəl, sözü duymalı, sözün yerini və qədrini bilməli, canlı danışığı və ümumxalq dilini də dərindən öyrənməlidir”. Bu sitatdakı söz və ifadələr, eləcə də cümlə modelləri sadə və anlaşıqlı görünsə də, onun ümumi semantik tutumunu dərindən dərk etmək və ona elmi münasibət bildirmək o qədər də asan deyil. Etiraf edək ki, Mətləb Nağıyev bunu bacara bilib: “Bədii ədəbiyyatın əsas

ifadə vasitəsi olan sözə sənətkar münasibəti, dil faktına həssaslıq və yaradıcılıqla yanaşma, bədii düşüncəni bədii dil hadisəsinə çevirmə ustalığı kimi bir çox mühüm yaradıcılıq məsələləri alimin elmi yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Onun bədii dil haqqındakı fikir və mülahizələri təkcə dilçiliyin elmi-nəzəri prinsiplərinə yox, həm də yazıçı “mətbəxi” nə yaxşı bələd olan ədəbiyyatşünasın dəqiq müşahidələrinə söykənir”. Sonuncu cümlədə ədəbiyyatşünas Mətləb Nağıyevin Afad Qurbanovu bir ədəbiyyatşünas kimi dəyərləndirməsi olduqca təbii qarşılır.

M.Nağıyev alimin yaradıcılığındakı bədii dil məsələlərini şərh edərkən mövzunun bütün tərəflərinə işıq salmağa çalışır. Belə ki, o, təkcə Afad Qurbanovun S.Vurğunun “Vaqif” pyesi ilə bağlı yazdıqlarına münasibət bildirməklə kifayətlənmir. Alimin bədii əsərlərdəki onomastik vahidlərin üslubi-lingvistik xüsusiyyətlərinin təhlilinə həsr etdiyi əsərlərindən və daha çox da “Bədii mətnin lingvistik təhlili” adlı kitabının məziyyətlərindən bəhs edir. Burada M.Nağıyevin bir fikrinə diqqət yetirək: “Bədii mətnin lingvistik təhlili” adlı mükəmməl kitabını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Müəllif “bədii mətn nədir?”, “onu seçərkən hansı prinsiplərə əsaslanmalı?” suallarına cavab verərkən yenə də bədii-lik meyarını əsas və vacib tələb kimi irəli sürür, başqa sözlə, dil faktlarının öyrənilməsi üçün seçilmiş ədəbi əsərin bədilik keyfiyyətini lingvistik təhlil və mənimsəmənin başlıca şərti hesab edir”. Bütün parametrlərinə görə orijinal olan bu sitatda dilçi, ədəbiyyatşünas və müəllim Afad Qurbanovun obrazı açıq-aydın şəkildə görünür ki, bu da məqalə müəllifinin mövzuya dərinədən bələd olduğunu göstərir.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Vaqif İsrəfilovun “Afad Qurbanov və nitq mədəniyyəti problemləri” adlı

məqaləsində əvvəlcə alimin 1956-cı ildə çap olunmuş “Şagirdlərin yazılı və şifahi nitqlərindəki yerli şivə qalıqlarına qarşı mübarizə” adlı məqaləsinin məhz nitq mədəniyyətinə həsr olunmasına münasibət bildirilir. Sonra isə A.Qurbanovun nitq mədəniyyəti ilə bağlı bir sıra fikirlərinə müxtəlif bucaqlar altında aydınlıq gətirilir. Məsələn, aşağıdakı kimi:

- nitqdə yalnız düzgün üslubi fiqurlar işlətməyə çalışmaqla yüksək nitq mədəniyyətinə sahib olmaq mümkün deyildir;
- nitq mədəniyyəti müasir dilçiliyin ən aktual problemlərindəndir;
- nitq mədəniyyəti təkcə Azərbaycan dilinin incəliklərinin öyrənilməsində yox, həmçinin Azərbaycan ədəbiyyatı fənninin mənimsədilməsində də mühüm rol oynayır;
- nitq mədəniyyətini şərtləndirən ikinci başlıca xüsusiyyət kamillikdir...

Vaqif İsrailov Afad Qurbanova istinadən söylədiyi bu fikirlərin hər birinə ayrılıqda münasibət bildirir, problemin bütün tərəflərinə aydınlıq gətirməyə çalışır. Məqalənin sonunda isə Afad Qurbanovun nitq mədəniyyəti ilə bağlı fəaliyyətinə yüksək qiymət verir. “Ümumiyyətlə, professor Afad Qurbanovun... 1956-cı ildən bu günə qədər nitq problemləri ilə bağlı apardığı tədqiqat işləri, rəhbərliyi ilə keçirilən konfranslar müstəsna əhəmiyyətə malikdir”.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Misir Səfərov “Professor A.Qurbanov və Azərbaycan onomalogiyasının nəzəri əsasları” adlı məqaləsində ilk olaraq Afad Qurbanovun 1988-ci ilə qədərki yaradıcılığında onomalogiya məsələlərinin xüsusi yer tutduğunu diqqətə çatdırır. Daha doğ-

rusu, alimin “Azərbaycan onomastikası” (1986), “Azərbaycan onomalogiyası məsələləri” (1986), “Onomalogiyaya dair elmi-metodik göstərişlər” (1987), “Poetik onomastika” (1988) kimi əsərlərinin elmi məziyyətlərindən, Azərbaycan dilçiliyindəki rolundan bəhs edir. “Azərbaycan dilinin onomalogiyası” (1988) kitabının da məhz həmin əsərlərin məntiqi davamı kimi çıxış etdiyini konkret faktlarla əsaslandırır.

Məqalədə giriş, iki hissə, on altı fəsil, onomalogiyaya aid terminlər lüğəti və bibliografiyadan ibarət olan “Azərbaycan dilinin onomalogiyası” monoqrafiyası geniş və sistemli şəkildə təhlil süzgəcindən keçirilir. Heç şübhəsiz ki, bu, bir tərəfdən, M.Səfərovun onomalogiya məsələlərinə bələdliyi, digər tərəfdən isə onun Afad Qurbanova olan dərin hörmət və məhəbbəti ilə bağlıdır.

Məqalədən aydın olur ki, müəllif monoqrafiyanın “Onomalogiyanın ümumi-nəzəri məsələləri” və “Azərbaycan onomalogiyası məsələləri” adlı hissələrinə daxil olan fəsil və bölmələrin, demək olar ki, hər birinə bu və ya digər dərəcədə münasibət bildirib. Məsələn, kitabın “Azərbaycan onomastikasının öyrənilməsi tarixindən” adlı fəslinin səciyyəvi cəhətləri barədə bunları qeyd edir: “Müəllif bu bölmədə belə qənaətə gəlir ki, hər hansı bir elmin tədqiqi tarixinin öyrənilməsi onun gələcək inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu mənada Azərbaycan onomastikasının tədqiqi tarixinin öyrənilməsi vacib bir məsələ kimi özünü göstərir”. Yaxud kitabdakı “Azərbaycan dilində onomastik vahidlərin yaranması və dəyişməsi” bölməsindən bəhs edərkən A.Qurbanovun haqlı olduğunu qeyd edir: “Alim onomastik vahidlərin əmələ gəlməsi yollarını araşdırarkən haqlı olaraq bu nəticəyə gəlir ki, onomastik vahidlər dörd üsulla yaradılır: leksik, semantik, morfoloji və sintaktik...”

M.Səfərovun yazısında diqqətçəkən məqamlardan biri də budur ki, o, bəzi alimlərin onomastikanı dilçiliyin tədqiqat obyektindən ayırmağa çalışmalarının qeyri-elmi olduğunu məhz Afad Qurbanova istinad etməklə bir daha qabardır: “Professor düzgün olaraq buna etiraz edir və bu nəticəyə gəlir ki, “Onomastikanın (onomalogiyanın) mövzusu dilçiliyin ümumi obyektindən təcrid olunmayan, bilavasitə onunla möhkəm bağlı olan məsələlər və hadisələrdir”.

XX əsrin 80-ci illərinə qədər Azərbaycan onomastikası o qədər də inkişaf etməmişdi. **Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Firuzə Məmmədli** bu problemdən bəhs edərkən maraqlı bir açıqlama verir: “Onomastik leksika müxtəlif istiqamətlərdəki elmi axtarışların obyektı olsa da, linqvistik araşdırmalardan kənarda öz dərin elmi şərhini tapa bilmirdi...” Bu mənada F.Məmmədlinin Afad Qurbanovun 1986-cı ildə çap olunmuş “Azərbaycan onomastikası” kitabı ilə bağlı “Professor Afad Qurbanov və xüsusi ad nəzəriyyəsi” adlı məqalə yazması ümumən dilçiliyimiz üçün faydalıdır.

Firuzə Məmmədli alimin adını çəkdiyimiz monoqrafiyasının səciyyəvi cəhətlərindən kifayət qədər bəhs edib ki, bunları da aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar;

- bu kitabda Azərbaycan onomastik vahidləri ilk dəfə yığcam şəkildə sistemləşdirilib;
- müəllif onomastik vahidlərdə gizlənən tarixi həqiqətin reallaşması üçün dilçilərə konkret linqvistik proqram verir;
- müasir Azərbaycan dilinin onomastik leksikasında şəxs adları istisna olmaqla, birkomponentlilik azlıq təşkil edir;

- Azərbaycan onomastikasının formalaşmasında milli dillə yanaşı, ərəb, talış, tat, iber-Qafqaz və rus dillərinin də müəyyən rolu vardır;
- Gürcüstan və Ermənistan ərazilərindəki vaxtilə mövcud olmuş... türk mənşəli adların dəyişdirilməsinə alimin linqvistik baxımdan münasibəti razılıq doğurur...

Afad Qurbanovun “Azərbaycan onomastikası” kitabına, eləcə də digər türkoloji araşdırmalarına istinadən söylənmiş yuxarıdakı fikirlər xüsusi ad nəzəriyyəsinin müəllifin yaradıcılığından qırmızı xətt kimi keçdiyini təsdiqləyir.

“O (Afad Qurbanov nəzərdə tutulur – Ə.T.), əsərlərinin təkcə sayı ilə deyil, elmi sanbalı ilə də diqqəti cəlb etmişdir”. Bu fikir **professor Həsən Baliyevin** “Professor Afad Qurbanov – görkəmli dilçi-metodist” məqaləsindən götürülüb. Burada bir cəhəti mütləq qeyd etmək lazım gəlir: Afad Qurbanovla Həsən Baliyev uzun müddət bir yerdə çalışıblar, iclaslarda, konfrans və seminarlarda bir yerdə olublar, fikir mübadiləsi aparıblar, bir-birini yaxşı tanıyıblar... Bu, məqalənin ümumi ruhunda qabarıq şəkildə müşahidə olunur.

H.Baliyevin məqaləsində Afad Qurbanov dilçi, müəllim, rektor kimi səciyyələndirilir ki, bu da, əsasən, aşağıdakıları əhatə edir:

- alimin Azərbaycan dilinin fonetikasi, leksikologiya və frazeologiyası, üslubiyyatı, dil tarixi və digər sahələrə aid yazdığı əsərlərdə bir sistemlilik, məntiqilik və ardıcılıq diqqəti xüsusi cəlb edir;
- erməni alimləri, az qala, Azərbaycan onomastik vahidlərini də özününküləşdirməyə can atırdılar. Bu kimi işlərin qarşısının alınmasında A.Qurbanovun onomastika üzrə tədqiqat işlərinə rəhbərliyinin böyük əhəmiyyəti olmuşdur;

- A.Qurbanov ali məktəbdə dil təliminin təkmilləşməsi məsələləri ilə daim məşğul olmuşdur;
- A.Qurbanov sanki universitetin hər iki baş korpusunu yenidən tikib-yaratmışdır. Onun rəhbərliyi dövründə (rektor olduğu dövr nəzərdə tutulur – Ə.T.) təlim-tərbiyənin keyfiyyəti də xüsusilə fərqlənmişdir.

Göründüyü kimi, Afad Qurbanovun bir sıra keyfiyyətləri konkret faktlar kontekstində işıqlandırılıb.

Afad Qurbanov pedaqogika üzrə mütəxəssis olmasa da, pedaqoji elmlərin nəzəri əsaslarını dərinlən bilir və bunu asanlıqla tədris prosesinə də tətbiq edirdi. Azərbaycan tarixində ali məktəb pedaqogikasını Afad Qurbanov qədər mükəmməl bilən ikinci bir şəxs, daha dəqiqi, dilçi tapmaq çətindir. Qeyd olunduğu kimi, Afad müəllim orta məktəbdə direktor, ali məktəbdə dekan müavini, dekan, kafedra müdiri, rektor və digər vəzifələrdə çalışıb, tədris və təlim-tərbiyə prosesinin təkcə canlı şahidi, iştirakçısı deyil, həm də onun hərəkətverici qüvvəsi, təşkilatçısı olub. Yəni həmin vəzifələrdə işləyərkən bəziləri kimi vaxtını boş-boşuna keçirməyib. Təsadüfi deyil ki, Afad müəllimin bu keyfiyyətləri, xüsusilə də ali məktəblə bağlı məsələləri incəliklərinə qədər bilməsi öz müəllimi **Azər Hüseynovun** da diqqətindən yayınmayıb: “Ali təhsil məsələlərinin dərinliklərinə getmiş təcrübəsi vardır. Bu insan daim işlək və qurucu bir varlıqdır” (Afad Qurbanov 70. Bakı, 1999, səh.102). Bu mənada **pedaqogika üzrə elmlər doktoru Museyib İlyasovun** “Professor Afad Qurbanov və ali məktəb pedaqogikası” adlı məqalə ilə çıxış etməsi olduqca təbii qarşılanır.

Məqalədə Afad Qurbanovun ali məktəb pedaqogikası ilə bağlı çap olunmuş əsərlərinin, demək olar ki, ək-

səriyyətinə münasibət bildirilir. A.Qurbanovun "Məktəb islahatı və pedaqoji institut problemləri" (1985), "Dilçilikdən kurs və diplom işləri" (1985), "Kurator və tələbə" (1989), "Dilçilikdən xüsusi kurs və seminarlar" (1996) kimi əsərlərinə Museyib İlyasov kompleks şəkildə yanaşıb: "Bu əsərlərin hər biri mövzu və əhatə dairəsi baxımından müxtəlif sahələri əhatə etsə də, nəticə etibarı ilə bir istiqamətdə – ali məktəb pedaqogikası istiqamətində birləşərək ali məktəb müəllimləri və tələbələri üçün zəngin mənbə rolu oynayır".

A.Qurbanovun "Məktəb islahatı və pedaqoji institut problemləri" adlı əsərini sistemli şəkildə nəzərdən keçirmiş M.İlyasovun "əsərdə verilən konkret faktlar və nümunələr onun elmi dəyərini daha da artırır və onu daha dəyərli edir..., institutların elmi-pedaqoji kadrlarla möhkəmləndirilməsi, onların ixtisasının artırılması və təkmilləşdirilməsi, şagirdlərin pedaqoji peşəyönümü və oğlanların pedaqoji peşəyə cəlb olunması" kimi qənaətləri inandırıcıdır.

A.Qurbanovun "Dilçilikdən kurs və diplom işləri" (1985) adlı dərs vəsaiti bu gün də öz elmi-praktik əhəmiyyətini itirməyib. M.İlyasov bu əsəri geniş şəkildə təhlil süzgəcindən keçirir və maraqlı mülahizələr söyləyir. Məsələn, onun bir fikrinə diqqət yetirək: "Prof. A.Qurbanovun bu əsərini dəyərli edən mühüm cəhətlərdən biri də onun təkcə dilçilikdən kurs və diplom işləri yazacaq Filologiya fakültəsi tələbələri üçün deyil, elmi-tədqiqat işi aparacaq, kurs işi və diplom işləri yazacaq bütün tələbələr və onlara rəhbərlik edəcək müəllimlər üçün qiymətli pedaqoji və metodik mənbə olmasıdır". M.İlyasovun uzaqgörənliklə söylədiyi bu fikirlər həm də Azərbaycan pedaqogikasının ümumi səviyyəsini əks etdirir.

Alimin çoxsaylı əsərləri sırasında “Kurator və tələbə” əsəri də diqqəti cəlb edir. Qeyd edək ki, bu gün ali məktəb sistemində kurator vəzifəsi olmadığı üçün həmin əsər yalnız Azərbaycan pedaqogikası tarixi baxımından əhəmiyyətlidir. M.İlyasova görə, pedaqoji nəzəriyyə və qabaqcıl təcrübəyə istinad edilərək yazılmış bu əsər akademik qruplarda aparılan tərbiyə işlərinin əsas məzmunu, istiqamətləri, forma və metodları haqqında ətraflı təsəvvür yaradır... A.Qurbanovun ali məktəb pedaqogikası ilə bağlı olan əsərləri sistemli şəkildə tədqiqini gözləyir...

“Afət Qurbanov 70” kitabının II hissəsi belə bir başlıq altında təqdim edilib: “Professor Afət Qurbanov haqqında ürək sözləri və təbriklər”. Burada Afad Qurbanov barədə ürək sözləri söyləmiş müəlliflərin hər birinin yazısından cəmi bir cümləni eynilə xatırlatmaqla kifayətlənəcəyik:

- dosent Buta Sadıqov: “Professor Dəmirçizadəyə xas olan təşkilatçılıq səriştəsini Sən özünəməxsus tərzdə ləyaqətlə davam etdirirsən”;
- dosent Loğman Nəsimli: “Onun əsərləri ana dilinə sönməz məhəbbət və qayğı, Vətənə sevgi, xalqına və millətinə dərin hörmət motivləri ilə doludur”;
- Əziz Axundlu: “Milli, mənəvi dəyərlərimizin, soykükümüzün, dilimizin qorunması və daha da tərəqqisi türkoloq alim kimi onun gündəlik qayğılarındanır”;
- dosent Akif Əliyev: “Ali məktəbə rəhbərlik etmək özü də bir ustalıqdır”;
- dosent Dürdanə Əliyeva: “Bəlkə də, cild-cild kitablar onun vətəni və xalqı üçün etdiklərini yazmaq və təhlil etmək üçün azlıq edər”;
- professor Tərən Novruzov: “Prof. A.Qurbanov müasir dilçiliyin yeni istiqamətlərini nəinki nəzəri və təc-

rübi cəhətdən işləmiş alimdir, həm də bu sahələrin tədrisinin prinsiplərini müəyyənləşdirmiş, proqramlarını və metodik vəsaitlərini hazırlamışdır”.

Çoxsaylı təbriklərin əksəriyyəti məna baxımından eyni xətdə birləşir. Buna görə də Afad müəllim haqqında nisbətən fərqli söz demiş üç dilçinin bəzi fikirlərini təqdim etsək, afadsevərlərin ürəyincə ola bilər:

- akademik Soltanşa Ataniyazov: “Dünənki Sovetlər İttifaqında deyil, bütün türk dünyasında, o cümlədən Türkiyədə Sizi ulu dilçi, türkologiyanın problemlərini həll etməyə qadir olan bir məşhur alim kimi tanıyırlar”;
- akademik Ağamusa Axundov: “Azərbaycan onomalogiyası müstəqil bir dilçilik sahəsi kimi, ilk növbədə, Sizin adınızla bağlıdır”;
- dosent Azər Hüseynov: “Professor Afad Qurbanov yeni türkologiyanın ilk əsgərlərindən biri kimi fəaliyyətədir”...

“Afət Qurbanov 70” kitabının II hissəsindəki ürək sözləri və təbriklərin hər sətiri Afad müəllimə olan dərin hörmət və məhəbbətdən yaranıb, bu yazıların hər birində o böyük türkoloqun alimliyi və müəllimliyi qabarıq şəkildə görünür...

“DİLÇİ AFAD QURBANOV” KİTABI (BAKİ, 2005) TƏDQİQAT MÜSTƏVİSİNDƏ

Afad Qurbanovun həyat və fəaliyyətindən bəhs edən “Dilçi Afad Qurbanov” kitabı (redaktorlar: akademik Teymur Bünyadov, akademik İsa Həbibbəyli) “Afad Qurbanov 70” kitabı (Bakı, 1999) əsasında hazırlanıb. Daha doğrusu, həmin kitabdakı məqalələrin əksəriyyəti “Dilçi Afad Qurbanov” kitabında eynilə verilib. Alimin haqqında tərtib edilmiş bu kitabı belə səciyyələndirmək olar:

- Afad Qurbanovun həyat və fəaliyyətini əks etdirən məqalələr 3 dildə verilib: Azərbaycan, rus və ingilis dillərində;
- nəfis şəkildə tərtib edilmiş bu kitabda xeyli sayda fotolar verilib ki, bu da Afad Qurbanov haqqında olan informasiyaları bir az da zənginləşdirir. Afad Qurbanovun Ümummilli lider Heydər Əliyev, Həsən Seyidov, Həsən Həsənov, Həmid Araslı, Məmmədəğa Şirəliyev kimi böyük şəxsiyyətlərlə fotolarının hər biri tariximizin bir parçasıdır;
- məqalələr ayrılıqda, daha dəqiqi, bölmələr şəklində verilib;
- alimin haqqında yazılmış məqalələrdən 8-i ilk dəfə olaraq məhz bu kitabda verilib (aşağıda həmin məqalələrin hər birinin səciyyəvi cəhətlərinə münasibət bildirilir).

Professor Qara Məşədiyyevin “Prof. Afad Qurbanovun yaratdığı “Azərbaycan onomalogiyası” elmi məktəbinin Azərbaycan dilçiliyində mövqeyi” adlı məqaləsi cəmi 3 səhifədən ibarətdir. Təqdirəlayiq haldır ki, müəllif mövzunun bütün tərəflərinə məhz bu üç səhifədə işıq sala bilib. Daha doğrusu,

onun təqdim etdiyi faktların hər biri Afad Qurbanovu "Azərbaycan onomalogiyası" elmi məktəbinin banisi kimi dəyərləndirməyə imkan verir. Məsələn: Afad Qurbanov "Azərbaycan onomastikası", "Azərbaycan dilinin onomalogiyası", "Poetik onomastika" və s. kitablar nəşr etdirib; alimin yaratdığı "Onomastika Məktəbi" ABŞ, Kanada, Finlandiya, Fransa, Türkiyə və başqa ölkələrdə də tanınıb; onun rəhbərliyi ilə təkcə Azərbaycanda deyil, həm də Türkiyə, İran, Rusiya, Moldova, Gürcüstan, Qazaxıstan, Özbəkistan və Türkmənistan kimi ölkələrdə də onomastik tədqiqatlar aparılır; Məmmədağa Şirəliyev və Bəkir Nəbiyev kimi akademiklər Afad Qurbanovu məhz Azərbaycan Onomastikası Məktəbinin əsasını qoymuş bir dilçi kimi təqdim edib, əməyinə çox yüksək qiymət veriblər...

Qara Məşədiyev alimin onomastik tədqiqatlarından belə bir sitat verir: "Hər bir söz geniş araşdırılmalıdır. Dildə mənasız söz yoxdur və ola da bilməz, hər bir söz və ifadə müəyyən məna daşıyır. Bununla belə, bəzi sözlər bir deyil, bir neçə məna ifadə edə bilər. Dilimizdəki şəxs adlarının, demək olar ki, hamısı apelyativ mənalı leksik vahidlərdir. Məsələn, "əlvan" sözünün apelyativ mənası cürbəcür rəngdə olan, rəngarəng, ala-bəzək deməkdir. Apelyativ söz onomastik vahid olandan sonra o, xüsusi ada çevrilir. (məs.: lalə – çiçək, Lalə – insan, şəxs)". Məqalədən aydın olur ki, müəllif burada irəli sürülmüş fikirlərin təkcə dilçiliyimiz yox, həm də dilimiz, mədəniyyətimiz baxımından əhəmiyyətli olduğunu çox düzgün müəyyənləşdirib, konkret desək, onomalogiya məsələlərini sosial-ictimai problemlər kontekstində şərh edib: "Müasir dövrümüzün sosial-ictimai problemləri ilə bir sırada duran onomalogiya məsələlərinin kütlələrə çatdırılması, xüsusi adların səciyyəvi cəhətlərinin dilçilik səviyyəsində şərh, burada gedən rəngarəng proses-

lərin açıqlanması, əslində, bu növ sözlərin kommunikativ funksiyasına qayğıkeş münasibətin şüurlu dərkinə aparıb çıxarır. Bu cür dərkətmə isə dilin müxtəlif xarakterli deformasiyalardan kənar, düzgün inkişafı üçün çox vacibdir”.

Məqalənin son cümləsinin semantik tutumu isə daha sanballıdır: “Azərbaycan və türkoloji dilçiliyin sürətlə inkişafında prof. Afad Qurbanovun yaratdığı Onomastika Məktəbinin də xüsusi rolu vardır”. Afad Qurbanovun böyük türkoloq statusunu şərtləndirən bu cür tezislərin hər biri təbii qarşılıdır.

Afad Qurbanovun dialekt və şivələrə aid yazdığı əsərlər, xüsusən də “Cücəkənd şivəsi” kitabı türkoloji tədqiqatlar sırasında xüsusi yer tutur. Alimin bu tip əsərləri bir daha sübut edir ki, o, təkcə müasir Azərbaycan dilinin fonetika, leksikologiya, frazeologiya, derivatologiya və onomalogiyasına deyil, həm də dialektologiyasına ciddi şəkildə yanaşır. Onun dialektologiyaya dair araşdırmalarında açıq-aydın şəkildə göstərilir ki, dialektoloji axtarışlar zamanı tədqiqat obyektinin bir sıra məsələlərinin, o cümlədən dil hadisələrinin araşdırılması ərazinin – kənd, şəhər və rayon sakinlərinin milli və etnik kimliyinin müəyyənləşdirilməsinə, onların keçib gəldiyi tarixə nəzər salınmasının tədqiqat üçün xüsusi əhəmiyyəti vardır. Bu mənada **professor İbrahim Bayramovun** “Prof. A.Qurbanovun elmi yaradıcılığında dialektoloji tədqiqata yeni baxış” adlı məqaləsi öz orijinallığı ilə seçilir. İ.Bayramov düzgün olaraq A.Qurbanovun dialektologiyaya dair yeni fikirlərini xüsusilə qabardır. Məsələn, dialektoloji tədqiqatlarda dialekt və şivələrin əvvəlcə fonetikas, sonra qrammatikas və lüğət tərkibi öyrənilirdi. A.Qurbanov isə dialektoloji tədqiqatlarda öncə dialekt və şivələrin fonetikas və leksikasının, daha sonra qrammatikasının öyrənilməsinə

daha məqbul hesab edir. Yaxud bir sıra dialektoloji tədqiqatlarda “ləhcə” termini “şivə” əvəzinə işlənir. Elmdə qarışıqlığa yol verməmək üçün ənənəvi qəbul olunmuş anlayışları həcmə görə A.Qurbanov aşağıdakı ardıcılıqla adlandırmığı daha düzgün hesab edir: dil – ləhcə – dialekt – şivə (makroşivə, mikroşivə). Əlavə olaraq qeyd edək ki, alimin bu fikirləri də türkologiyada qəbul edilir.

“Alim-müəllim ömrünü bəzəyən iztirablar, onun yorğun yolları, nisgilləri, onun müqəddəs kədəri hansısa bir ötür, xırda prinsipə qurban verilir, mahiyyət unudulur, bəşər tarixinin ən şairanə, ən təmiz, ideal bir səhifəsi örtülü qalır. Yaxşı ki, alim ömrünün, müəllim həyatının öz yağı, bu gur yağına şəfəqləri həmin səhifələrə işıq saçır və biz bu səhifələri xüsusi vurğunluqla, heyranlıqla və böyük minnətdarlıq hisləri ilə oxuyuruq”. Bu sözlər **professor Məhərrəm Hüseynovun** “Prof. A.Qurbanovun fəaliyyətində dil tarixi məsələləri” adlı məqaləsindən götürülüb. Bəri başdan qeyd edək ki, məqalə bütöv şəkildə bu biçimdə, bu ruhda yazılıb. Yəni M.Hüseynov sanki Afad Qurbanov haqqında elmi yox, bədii əsər yazıb. Sanki geniş erudisiyalı, analitik təfəkkürlü Afad Qurbanova sözdən heykəl ucaldıb.

M.Hüseynovun fikrincə, Azərbaycan dili tarixinə həsr olunmuş kifayət qədər elmi-nəzəri tədqiqat əsərləri, müxtəlif nəzəri fikir və qənaətlər olsa da, A.Qurbanov bu sahə ilə bilavasitə bağlı olan öz orijinal mövqeyini ayrı-ayrı əsərlərində ümumiləşdirməyə müvəffəq olmuşdur.

Azərbaycan dilçiliyində, eləcə də türkologiyada elmi idrakı real həyatla əlaqələndirərək tədqiqat aparmış alimlər sırasında A.Qurbanovun adı xüsusi olaraq qeyd edilir. O, öz əsərlərində nəzəriyyə ilə praktikanı ustalıqla qovuşduran alimlərimizdən olub. Təqdirəlayiq haldır ki, M.Hü-

seynov da alimin bu keyfiyyətlərini düzgün müşahidə edib: “A.Qurbanov... elmdən praktikaya ustalıqla keçə bildiyi kimi, praktikanın özündən də nəzəri problemlərə, dramatik tədqiqat sferasına təzədən qayıtmağa müvəffəq olmuş, filologiya elminin meydana atdığı bir çox suallara cavab axtarmağa can atmışdır. Bu fəallıq onun həyatında çox müsbət və aparıcı rol oynamışdır”.

A.Qurbanov bir sıra mötəbər mənbələrə istinad etməklə ədəbi dilimizin inkişaf dövrlərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirib:

“I dövr – Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşması və tədricən inkişafı dövrü (V–XVIII əsrlər):

1-ci mərhələ: V–XII əsrlər

2-ci mərhələ: XIII–XVIII əsrlər

1) XIII–XIV əsrlərdə ədəbi dil

2) XV–XVII əsrlərdə ədəbi dil

3) XVIII əsrdə ədəbi dil

II dövr – Azərbaycan ədəbi dilinin tam sabitləşməsi dövrü (XIX əsr):

1-ci mərhələ: XIX əsrin I yarısı

2-ci mərhələ: XIX əsrin II yarısı

III dövr – Azərbaycan ədəbi dilinin geniş inkişaf yolu keçməsi dövrü (XX–XXI əsrlər):

1-ci mərhələ: 1901–1920-ci illər

2-ci mərhələ: 1921–1950-ci illər

3-cü mərhələ: 1951–1980-ci illər

4-cü mərhələ: 1981–1990-cı illər

5-ci mərhələ: 1991-ci ildən indiyə qədər.

M.Hüseynov alimin bu fikirlərinin düzgünlüyünü təsdiq edərkən müxtəlif argumentlər gətirir: "A.Qurbanov XVIII əsrə qədər olan dövrü "Qədim Azərbaycan dili" adlandırır və ümumiyyətlə, türk dillərinin inkişaf dövrlərinə fəal münasibət bildirən Baskakovla eyni mövqedə dayanır. Dünya dilçilik təcrübəsinə istinadən "qədim dil" və "müasir dil" anlayışlarının əsas meyarı kimi "dilin anlaşma dərəcəsi" prinsipini rəhbər tutur və göstərir ki, "xalqımızın mənəvi tarixi mədəniyyətinin dəyərli bir komponenti kimi "qədim Azərbaycan dilini yeni – XXI əsrin tələblərinə müvafiq hərtərəfli, fundamental tədqiqi Azərbaycan elminin qarşısında duran ən gərəkli, ən vacib problemlərdəndir". A.Qurbanovun əsərlərinə, eyni zamanda ümumi dilçiliyə istinadən söylənmiş bu fikirlərdə ən kiçik detal belə nəzərə alınıb. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, məqalə müəllifi bir sıra sanballı mənbələrə istinad etməklə problemin görünməyən tərəflərinə də işıq salmağa çalışıb.

Heç şübhəsiz ki, məqalə müəllifi A.Qurbanov və Azərbaycan dili məsələlərinin əhatə dairəsinin çox geniş olduğunu nəzərə almış və ən əsas məsələlərə münasibət bildirməyə çalışmışdır. Bu məsələlərin bir qismindən yuxarıda bəhs etdik. Bir qismi isə, əsasən, aşağıdakılardan ibarətdir:

- A.Qurbanov dilimizin inkişaf tarixi ilə bağlı dövrləşdirməyə dilin yaradıcısı olan xalqın sosial-tarixi həyatı, ictimai-mədəni faktorlar kimi prizmalardan yanaşmışdır;
- müəllif xalqın dilinin yaranması, təşəkkülü və inkişafını mürəkkəb və uzunmüddətli bir proses kimi götürərək onu bir-birini tamamlayan amillərin – coğrafi-tarixi şəraitin, dildaxili və dilxarici amillərin rolunu diqqət mərkəzinə çəkir;

- A.Qurbanovun fikrincə, Azərbaycan dilinin tarixini, onun inkişafını, təkamül və zənginləşmə yollarını araşdırmaqda yazılı abidələr müstəsna əhəmiyyət kəsb edir;
- alim milli mətbuatın ədəbi-bədii dilimizin inkişafındakı rolundan danışarkən daha çox onların müasirlərinin – H.Zərdabi və C.Məmmədquluzadənin bu sahədəki fəaliyyətini dilimizin təkamülündə müəyyən mərhələ kimi nəzərdən keçirir...

Buraya qədər təqdim etdiklərimiz A.Qurbanovun həm də dil tarixçisi olduğunu sübut edir.

Afad Qurbanovun tədqiqatlarında nitq mədəniyyəti məsələləri də xüsusi yer tutur. Belə ki, o, nitq mədəniyyəti ilə bağlı bir neçə məqalə çap etdirib: “Şagirdlərin yazılı və şifahi nitqlərindəki yerli şivə qalıqlarına qarşı mübarizə (1956); “Nitq mədəniyyəti problemləri və Azərbaycan dilçiliyinin vəzifələri” (1988)..., 1987-ci ildə “Azərbaycan nitq mədəniyyəti məsələləri”nə dair konfrans keçirib, eyni zamanda “Azərbaycan nitq mədəniyyəti” fənni ilə bağlı proqram çap etdirib... **Filologiya üzrə elmlər doktoru Həcər Hüseynovanın** “Professor A.Qurbanov və nitq mədəniyyəti problemləri” adlı məqaləsi də məhz bu mənbələrə istinadən yazılıb.

A.Qurbanov nitq mədəniyyəti məsələlərinə həsr etdiyi əsərlərində nitq və dilin münasibəti, dilin ictimai, nitqin fərdi xüsusiyyətləri, mədəni nitq üçün düzgünlük və kamilliyin əsas olması kimi məsələlərdən geniş və sistemli şəkildə bəhs edib. Həcər Hüseynova da alimin yaradıcılığındakı bu istiqamətlərin hər birinin ən səciyyəvi cəhətlərindən söz açır: “Görkəmli alim düzgün nitqdən danışarkən onun on normasına: fonetik, orfoepik, leksik, onomas-

tik, semantik, frazeoloji, derivatoloji, morfoloji, sintaktik və üslubi normalara əməl etməyin zəruri olduğunu qeyd etmişdir. O, kamil nitq üçün nitq vasitələrindən yerli-yerində istifadə olunmasını əsas şərt hesab edir, dəqiq, zəngin, aydın, təmiz, məntiqi, yığcam, ifadəli, təsirli nitqi kamil nitq adlandırır”.

Məqalənin sonunda belə bir fikir ifadə olunub: “Nitq mədəniyyətinin tədrisi, nitq mədəniyyətinin səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə bağlı bir sıra problemlər mövcuddur”. Qeyd edək ki, hal-hazırda bu problemlərin bir qismi öz həllini tapıb. Son illərdə “Nitq mədəniyyəti” fənni ilə bağlı çap olunmuş çoxlu sayda proqram, dərslik və dərs vəsaitləri, xüsusən də bu fənnin ali məktəblərimizin bütün fakültələrində tədris olunması da dediklərimizi arqumentləşdirir.

Professor Sayalı Sadıqova “Prof. Afad Qurbanovun əsərlərində nəzəri dilçilik problemlərinin tədqiqi” adlı məqaləsinin giriş hissəsində əvvəlcə alimin çap olunmuş sanballı əsərlərindən bir neçəsinin adını çəkir: “Azərbaycan ədəbi və danışq dili” (1965), “Müasir Azərbaycan ədəbi dili” (1967), “Ümumi dilçilik”, I və II hissələr (1988, 1993), “Poetik onomastika” (1988), “Azərbaycan dilinin onomalogiyası” (1988), “Azərbaycan onomastika məsələləri” (1986), “Dünyanın dil ailələri” (1994), “Müasir Azərbaycan ədəbi dili”, I hissə, (2003), “Azərbaycan dilçiliyi problemləri”, I cild (2004)... Sonra isə bu əsərlərdə dilçilikdə aktual məsələlər, problemlər, elmi anlayışlar, dəqiqləşdirilmiş dil və dilçilik tarixi ilə əlaqədar yeni təsniflər verildiyini diqqətə çatdırır. Bir növ, öz məqaləsində bəhs edəcəyi məsələlərin ilkin konturlarını göstərməyə çalışıb ki, bu da təbii qarşılanır.

Məqalədə A.Qurbanovun dilçilik problemləri ilə bağlı söylədiyi ən əsas fikirlərə münasibət bildirilir, fikir mübadiləsi aparılır, həm də ən kiçik detal belə ümumi dilçilik kontekstində izah olunur. A.Qurbanovdan gətirilmiş bir sitata diqqət yetirək: “Dünya elmlərinin təsnifinə XIX və XX əsərlərdə maraq daha güclü olmuşdur. Dünya elmi tarixindən məlum olur ki, XIX əsrdə onlarca təsnif irəli sürülmüşdü. XX əsrdə isə, demək olar ki, dünyanın elmi tərəqqiyə malik olan bütün ölkələrində bu problemlə məşğul olmuşlar. Lakin çox təəssüflər olsun ki, hələ indiyə qədər problemlə bağlı tam ümumməqbul təsnif müəyyənləşdirilməmişdir”. S.Sadıqova alimin bu fikrinə münasibət bildirərkən göstərir ki, A.Qurbanov Azərbaycan dilçiliyinin inkişaf vəziyyəti və onun perspektivlərini müəyyənləşdirərkən elm və onun xüsusiyyətləri, elmin yaranması məsələləri, dilçiliyin iki – lingvistik və fəlsəfi nəzəri əsas üzərində təşəkkül tapması, elmlərin təsnifi problemi, dilçilik tarixinin müəyyənləşdirilməsi tarixinə aydınlıq gətirmişdir. Bu qarşılaşdırma S.Sadıqovanın şərhlərinin elmi və inandırıcı olduğunu açıq-aydın şəkildə göstərir.

S.Sadıqovanın təhlillərində Afad Qurbanov və nəzəri dilçilik problemlərinin tədqiqi məsələləri geniş şəkildə işıqlandırılıb. Onlardan bəzilərinə nəzər salaq:

- A.Qurbanov ümumi dilçiliyin, eyni zamanda türkoloji dilçiliyin inkişaf dövrlərini müəyyənləşdirib;
- o, Altay dilləri ailəsində olan dillərin 64 faizini türk dillərinin təşkil etdiyini xüsusilə vurğulayıb. Həmçinin Altay dilləri ailəsində 23 türk dili olduğunu qeyd etmiş, onları tarixi inkişaf və lingvistik əlamətlər əsasında beş yarımqrupda – oğuz dilləri, qıpçaq dilləri, bulqar dilləri, qarluq dilləri, tükuy dilləri yarımqruplarına bölərək təsnif etmişdir;

- müəllif “onomastika”, “onomalogiya”, “toponimika”, “toponimiya”, “antroponimika”, “antroponimiya” kimi terminlərin mənasına aydınlıq gətirib, eyni zamanda dilin “lüğət fondu” əvəzinə dilin “lüğət tərkibi”, “metodologiya//metodoloji” əsas əvəzinə “fəlsəfi əsas” terminlərinin işlədilməsini daha məqbul hesab edib;
- Azərbaycan ədəbi dilinin materialları əsasında funksional üslubların növləri və adlarını (ədəbi danışiq üslubu, bədii üslub, elmi üslub, rəsmi üslub, publisistik üslub, epistolyar üslub) dəqiqləşdirib;
- Qafqazdakı dilləri dörd dil ailəsi (Hind-Avropa dilləri ailəsi, Altay dilləri ailəsi, Sami-Hami dilləri ailəsi, Qafqaz dilləri ailəsi) kimi qruplaşdıraraq onların hər birinin geniş təhlilini vermişdir;
- universalilərin təbiəti, tərkibi, universalı növləri, universalinin tipologiyada yeri, fonetik, semantik və qrammatik universalilər kimi məsələləri təhlil etmişdir...

Bu istiqamətlərin hər birini geniş şəkildə işıqlandıran Sayalı Sadıqova fikirlərini belə tamamlayır: “Elmi məxəz və faktların zənginliyi, mühakimələrin dürüstlüyü, inandırıcılığı ilə seçilən bu əsərlər inanırıq ki, dilçilikdə öz həllini tapmayan problemlərin həllində gələcək tədqiqatçıların stolüstü kitabına çevriləcəkdir”.

Prof. Mirvari İsmayılova “Azərbaycan dilçilik fənlərinin müəyyənləşdirilib formalaşdırılmasında A.Qurbanovun rolu” adlı məqaləsinin ilk abzasında xalqımızın müdrikliyindən, milli-mənəvi dəyərlərimizin zənginliyindən söhbət açır: “Qafqazdan sonsuza qədər şəfəq saçıyan uca bir zirvə “Kitabi-Dədə Qorqud” qalasının, Nizami, Füzuli düşüncəsinin yenilməzliyi bizim keçmişimiz önündə ehtiva edir. Görünür, elə bu ulu genlərimizdir ki, bizə milli düşüncələ-

rimizdə bir oyanış, özünüdərk, özünüdərsdiq meyllərinin güclü olmasını diktə edir. Bu mənəvi dəyərləri gələcək nəsillərə çatdırmaq üçün layiqli varislər yetişdirmək gənc nəslin təlim-təbəbiyəsi ilə məşğul olan müəllimlərin, adətən, ideologiyayı istiqamətləndirən dil və ədəbiyyatın üzərinə daha çox düşür". Mübəliğəsiz deyirik ki, bu sitat hətta tam başqa bir mətnin tərkibində verilmiş olsa idi, yenə də "onun ümumi semantik yükü birbaşa Afad Qurbanova ünvanlanıb, onu işarələndirir" deyərdik. Çünki Azərbaycan dilçiliyi, ümumən türkologiya tarixində A.Qurbanov qəddər dilçilik fənlərini müəyyənləşdirib formalaşdıran ikinci bir dilçi tapmaq çətindir. Geniş erudisiyalı A.Qurbanovun bu misilsiz fəaliyyətini ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə araşdırmış M.İsmayılova yazır: "...Professor A.Qurbanov dilçiliyin bir çox sahələrinə sirayət edərək elmi-tədqiqat işləri yazmış, türkologiyanın və Azərbaycan dilçiliyinin formalaşmasında, inkişafında böyük xidmətlər göstərmişdir. Onun ali məktəblərdə tədris olunan bir çox dilçilik fənlərinin müəyyənləşdirilib formalaşmasında müstəsna xidmətləri var".

M.İsmayılova alimin formalaşdırdığı dərsliklərin, demək olar ki, hər birinə münasibət bildirib:

- **"Ümumi dilçilik"**. "A.Qurbanov hər bir dil ailəsinə uyğun "Ümumi dilçilik" fənninin tədrisini vacib sayır, öz dövrü üçün cəsarətli addım ataraq fənnin tədrisi üçün əvvəlcə proqram, sonra da "Ümumi dilçilik" fənninin pedaqoji institutlar üçün variantını hazırlayır. Kitab ümumi dilçilik məsələlərinə dair Azərbaycan dilində yazılmış ilk dərslik idi";
- **"Azərbaycan dilçiliyi problemləri" (3 cildə)**. "Azərbaycan dilçiliyi problemləri" əsərində bəzi linqvistik və

- fəlsəfi terminlərin dəqiqləşdirilməsi, dil və dilçilik tarixi ilə bağlı yeni quruluşların verilməsi diqqətəlayiqdir. İndi "Azərbaycan dilçiliyi problemləri" ali məktəblərin magistr pilləsində ayrıca fənn kimi tədris olunur";
- **"Azərbaycan onomalogiyası"**. "A.Qurbanov "Azərbaycan onomalogiya" məktəbini yaratmış, bu sahədə aparılan elm-tədqiqatların istiqamətlərini müəyyənləşdirmiş, onomalogiyaya aid bir çox dərsliklər, eləcə də monoqrafiyaların müəllifidir";
 - **"Bədii mətnin lingvistik təhlili"**. "A.Qurbanov bu fənnin respublikamızın ali pedaqoji məktəblərində XX əsrin 70-ci illərinin II yarısında daha əsaslı şəkildə tədrisi üçün proqram və dərslik hazırlayır".

Burada o da vurğulana bilər ki, M.İsmayılova hətta məqaləsinin son cümlələrində də Afad Qurbanov və dilçilik fənlərindən bəhs edir: "Görkəmli dilçi A.Qurbanovun ali məktəblər üçün müəyyənləşdirdiyi dilçilik fənləri sırasına Azərbaycan nitq mədəniyyəti və daha neçəsini artırmaq olar. Əlbəttə, bütün bu fənlərin hər birinin tədrisinin öz yeri, əhəmiyyəti var". Sonuncu cümlənin assosiativliyi məqalə müəllifi barədə bir neçə söz deməyi diktə edir: M.İsmayılova ali məktəbdə (ADPU-da) professor vəzifəsində çalışdığı və dilçilik fənlərini tədris etdiyi üçün mövzunun bütün tərəflərinə işıq sala bilib; o, öz unudulmaz müəllimi A.Qurbanovun elmi yaradıcılığını təkcə türko-logiya deyil, həm də ümumi dilçilik müstəvisində dəyərləndirib; onun məqaləsinin nəinki hər cümləsində, hətta hər sözündə belə Afad Qurbanova dərin hörmət və məhəbbət müşahidə olunur...

Qeyd etdiyimiz kimi, dilçilik fənləri ilə bağlı proqram və dərsliklərin yaradılmasında Afad Qurbanovun misil-

siz xidmətləri olmuşdur. Bu mənada **professor Nadir Abdullayevin** “Dilçilik fənlərinə dair proqram və dərsliklərin yaradılmasında A.Qurbanovun rolu” adlı məqaləsini də təsadüfi hesab etmək olmaz.

Azərbaycan ədəbi dili, Bədii mətnin linqvistik təhlili, Türkoloji dilçilik, Azərbaycan nitq mədəniyyəti, Türkoloji dilçiliyin aktual problemləri, Azərbaycan dilçiliyinin müasir problemləri, Türkoloji dilçiliyin tarixi və s. kimi fənlərin proqramlarını məhz Afad Qurbanov hazırlamışdır. N.Abdullayev alimin bu sahədəki fəaliyyətini yüksək qiymətləndirərək yazır: “Həmin proqramlarda türk və Azərbaycan dilçiliyi, onun tədrisi sahəsində mövcud olan dolaşq, mübahisə doğuran məsələlər düzəltəşdirilmiş, onlara aydınlıq gətirilmişdir. Məsələn, A.Qurbanovun türk dilçiliyinin tarixi ilə bağlı tərtib etdiyi proqramda bu problem həll edilmiş, minlərlə elmi əsər, mülahizə və fikirlər nəzərdən keçirilərək türkoloji dilçilik tarixinin dövrləri müəyyənləşdirilmişdir”.

Məqalədə A.Qurbanovun çoxsaylı dərsliklərindən ikisinin adı çəkilir: “Azərbaycan ədəbi dili”, XI siniflər üçün “Azərbaycan dili” (təhsili rus dilində aparılan məktəblər üçün). Bu dərsliklərdən birincisi orijinal, ikincisi nümunəvi dərslik kimi dəyərləndirilib.

“Afad Qurbanov təsadüfi mövzuların, elmi əhəmiyyəti olmayan problemlərin araşdırılmasını lüzumsuz hesab edir. Onun fikrinə görə, mütəxəssis, o cümlədən də dilçi-tədqiqatçı öz sahəsini dərinlən bilməli, tədqiq olunan problemin mahiyyətini, kökünü aydınlaşdırmağa cəhd göstərməlidir”. Bu sözlər **professor Məsud Mahmudovun** “Professor Afad Qurbanovun dilçi kadrlar yetişdirmək sahəsində xidmətləri” adlı məqaləsindən götürülüb.

Məqalədə üç əsas cəhət özünü göstərir:

I. Son 10-15 ildə (2005-ci ilə qədərki dövr nəzərdə tutulur) A.Qurbanovun rəhbərlik etdiyi Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının əməkdaşlarından 9 nəfərinin (Q.Kazımov, H.Mirzəyev, N.Xudiyev, Ə.Şükürlü, V.Əliyev, B.Əhmədov, C.Cəfərov, Q.Bağirov, Ə.Tanrıverdiyev) doktorluq dissertasiyası müdafiə edərək filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsi və professor elmi adını alması;

II. Afad Qurbanovun rəhbərliyi ilə müdafiə olunmuş dissertasiyaların mövzu baxımından qruplaşdırılması:

1. Dil və üslub məsələləri – “Y.V.Çəmənzəminlinin tarixi romanlarının dil və üslub xüsusiyyətləri” (F.Məmmədova), “Azərbaycan bədii ədəbiyyatında şəxs adlarının üslubi imkanları” (Q.Mustafayeva)...;
2. Müasir Azərbaycan dilinin qrammatikasının müxtəlif problemləri – “Müasir Azərbaycan dilində vasitəsiz nitq” (K.Alxasov), “Azərbaycan dilində leksik vahidlərin qrammatikləşməsi” (Ş.Hüseynov)...;
3. Onomastika məsələləri – “Azərbaycan SSR Şərq zonası rayonları (Sabirabad, Saatlı və İmişli) toponimlərinin linqvistik təhlili” (A.Hacıyev), “Azərbaycanın mürəkkəb toponimlərinin leksik-qrammatik xüsusiyyətləri” (K.Bəşirov)...;
4. Dil əlaqələri – “Müasir Azərbaycan və erməni dillərinin əlaqəsi” (M.Məmmədov), “Azərbaycan və gürcü dillərinin qarşılıqlı əlaqələri” (A.Nuriyev)...;
5. Dil nəzəriyyəsi – “Uşaq nitqinin linqvistik təhlili” (Ə.Hacıyeva), “Dil sistemində əvəzliyin rolu” (M.Seyidova)...;
6. Dil tarixi – “Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında Ə.Dəmirçizadənin rolu” (F.Şahbazlı), “XVII–XIX əsrlər

Azərbaycan antroponimləri (ədəbi-bədii materiallar əsasında)" (Ə.Tanrıverdiyev)...

III. Afad Qurbanovun dilçiliyin müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş əsərlərini oxuyub dilçi statusuna sahib olanlar.

M.Mahmudov hər üç istiqamətlə bağlı ən əsas detalları nəzərdən keçirməklə Afad Qurbanovu bir elm təşkilatçısı kimi dəyərləndirə bilmiş, eyni zamanda onun elmi kadrlar yetişdirmək sahəsində səmərəli fəaliyyətinin, böyük uğurlarının sirrini də açmışdır.

"Ana qədər, ana vətən, ana dili qədər insanın ruhuna, qanına, fikrinə işləyən eşq, sevgi, ona hakim olan qüvvə varmı?! İstər-istəməz düşünürsən: millətin dili ilə də, tarixi ilə də yalnız bu eşqi daşıya bilən insanlar məşğul olmalıdır. Bu məcnuni sevgi onlarındır, bu fanatiklərin işidir..." DİLƏ ilahi bir sevgi ifadə olunmuş bu parça **professor Minaxanım Təkləlinin** "Professor A.Qurbanov – bacarıqlı elm təşkilatçısı" məqaləsinin ilk hissəsi olsa da, bütövlükdə məqalənin ümumi ruhuna hopub. Bu da, heç şübhəsiz ki, A.Qurbanovun türkologiyadakı çoxşaxəli fəaliyyəti ilə bağlıdır.

M.Təkləli alimin çoxsaylı dərslük və monoqrafiyalarından bir neçəsinin adını çəkdikdən sonra maraqlı bir açıqlama verir: "1986-cı ildən başlayaraq Azərbaycan (türk) onomastikasına dair vaxtaşırı konfranslar təşkil edir, bununla bir sırada onun təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Azərbaycan terminologiyası məsələləri, yenidənqurma və Azərbaycan dili, Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemləri, tarixi-lingvistik fənlərin öyrədilməsi məsələləri ilə bağlı konfranslar keçirilmişdir". Bu faktlar Afad Qurbanovun bacarıqlı bir elm təşkilatçısı olduğunu müxtəlif bucaqlardan təsdiqlə-

yir. Məqalədə A.Qurbanovun elm təşkilatçısı statusunu arqumentləşdirən digər faklar isə aşağıdakıları əhatə edir:

- alimin yaratdığı “Onomastika Məkəzi”ndə dilimiz, tariximiz, ümumən mədəniyyətimizlə bağlı fundamental araşdırmaların aparılması çox ciddi hadisə idi;
- o, dilçilik fənlərinə aid proqram və dərsləklərin hazırlanmasına xüsusi fikir verirdi;
- “Dilçilik” və “Onomastika” jurnalları məhz onun redaktorluğu ilə işıq üzü görüb...

Məqalənin sonunda müəllif düzgün olaraq vurğulayır ki, professor Afad Qurbanovun kimliyi onun yüksək səviyyəli alimliyi ilə yanaşı, böyük istedadı, güclü təşkilatçılıq bacarığına və əzmkarlıq keyfiyyətlərinə görə müəyyənənəşir.

“AFAD QURBANOV KİTABI” (BAKİ, 2010) TƏDQİQAT MÜSTƏVİSİNDƏ

Bəri başdan qeyd edək ki, kitab Azərbaycan Respublikasının nüfuzlu elm adamlarının məsləhəti ilə hazırlanıb: baş redaktorlar: akademik Budaq Budaqov, akademik Teymur Bünyadov, akademik Fuad Qasımzadə; redaktor: professor Əzizxan Tanrıverdi; tərtibçilər: dosent Vaqif İsrailov, dosent Məmmədşan Soltanov; koordinator: hüquq üzrə elmlər doktoru Ramin Qurbanov.

Afad müəllimin vəfatından sonra çap olunmuş bu kitab təkcə forması və tərtibatına deyil, həm də məzmununa görə Azərbaycan elm və mədəniyyəti tarixində qala biləcək kitablardandır. Bu monumental əsərin nəinki hər səhifəsində, hətta hər sözündə belə Afad müəllimin nüfuzlu alim, bacarıqlı elm təşkilatçısı siması, nurlu müəllim, qayğıkeş və səmimi insan obrazı müşahidə edilir. O, sanki haqqında yazılmış bu nadir kitabın hər səhifəsində oxucusu ilə üzbəüz dayanaraq danışır, fikir mübadiləsi aparır, hadisələrə münasibətini ifadə edir... “Afad Qurbanov” (Bakı, 2010) kitabının səciyyəvi cəhətlərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

- **“Ön söz”də** Afad Qurbanovun Azərbaycan dilçilik elmi salnaməsində ən şərəfli yerlərdən birini tutduğu xüsusi vurğulanır;
- A.Qurbanovun elmi-pedaqoji fəaliyyətini əks etdirən yazılar dörd dildə verilib: Azərbaycan, rus, türk və ingilis dillərində. Bu, onun bütün dünyada tanınmasını sürətləndirə bilər;
- Qaraqurbanlılar nəslindən olan Afad müəllimin babası Alı kişi, atası Məhəmməd Qurbanov və anası Aişəbəli

- Şərifova barədə yığcam məlumatlar verilir. Qaraqurbanlılar nəslinin yayılma arealları göstərilir: Qərbi Azərbaycan, Gəncə, Qazax, Tiflis, Borçalı, Türkiyə...;
- “Elmə sərf olunmuş ömür” bölməsində A.Qurbanovun elmi fəaliyyətinin ümumi dilçilik, müasir Azərbaycan ədəbi dili, onomalogiya, nitq mədəniyyəti, dil tarixi, üslubiyyat, dialektologiya kimi istiqamətləri haqqında yazılmış çoxsaylı məqalələrə istinadən ümumiləşdirilib. Bu bölmədə alimin pedaqoji və ictimai-siyasi fəaliyyəti də yetərinəcə işıqlandırılıb;
 - **“Ailə xatirələri” bölməsi** Afad müəllimdən gətirilmiş belə bir sitatla başlanır: “Hər bir yaradıcı insanın uğur qazanmasında ailəsinin böyük rolu var”. Sonra isə həyat yoldaşı, dosent Zəhraxanım Qurbanovanın, oğlu, tibb üzrə elmlər doktoru Fuad Qurbanovun, oğlu, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor Rəşad Qurbanovun, qızı, tibb üzrə elmlər doktoru Fərəh Qurbanovanın, qızı, filologiya üzrə elmlər doktoru Fidan Qurbanovanın, oğlu, hüquq üzrə elmlər doktoru Ramin Qurbanovun ürək sözləri verilir. **Bu bölmə Ramin Qurbanovun “Hər birimiz atamızın adının uca tutulması və daim yaşaması üçün əlimizdən gələni edirik və edəcəyik” cümləsi ilə** tamamlanır ki, bu da olduqca təbii qarşılanır. Təsədüfi deyil ki, akademik Yaqub Mahmudov da Raminə məhz bu cür keyfiyyətlərinə görə çox yüksək qiymət verir: “Validəyn haqqını uca tutan və övladlıq borcunu unutmayan Ramin Qurbanov kimi oğulları isə Ulu Tanrı özü qorusun” (bu yazılara aşağıda münasibət bildirilir);
 - “Xatirələr” bölməsi ayrılıqda təqdim edilib (sonrakı səhifələrdə bu bölmədəki yazıların da hər birinə münasibət bildirilir);

- **fotolar üç başlıq altında verilib:** görüş və tədbirlərdə, irihəcmli kitablarından, haqqında yazılmış kitablarından. Bu fotoların hər biri bir tarixdir, hər biri ictimai məzmun daşıyır. Amma bunlardan biri – **baba Afadla (Afad Məhəmməd oğlu Qurbanov) nəvə Afadın (Afad Ramin oğlu Qurbanov) yanaşı verilmiş şəkilləri və bu şəkillərin altında yazılmış “İnanırıq ki, Afad Qurbanov kimi şöhrətli ad və soyadı daşıyan bu körpə böyük sələfinin işlərini davam etdirəcəkdir” cümləsi daha təsirlidir, daha mənalıdır;**
- “Poeziya tərənnümündə” bölməsində Afad Qurbanova həsr edilmiş şeirlər təqdim olunub (bu şeirlər sonrakı səhifələrdə təhlil süzgəcindən keçirilir)...

“Ailə xatirələri” bölməsindəki yazılar həcmcə kiçik olsa da, mənaça çox dərin və təsirlidir. Bu yazılarda Afad müəllimin qayğıkeş ailə başçısı, namuslu həyat yoldaşı, ən yaxşı, ən gözəl ata olması müxtəlif bucaqlardan, həm də olduqca səmimi bir dillə ifadə edilir. Elə buna görə də həmin yazıların ümumi semantik tutumuna əsaslanaraq aşağıdakıları söyləməyi gərəkli hesab edirik:

- həyat yoldaşı, dosent Zəhraxanım Qurbanova Afad müəllimlə keçirdiyi günlərin ən gözəl, yaddaqalan məqamlarını xatırladır. Onun yazısındakı faktlardan ikisi isə diqqəti daha çox cəlb edir: “...Böyük oğlumuzun adını Fuad qoyduq. İkinci oğlan anadan olanda Afad müəllimin yaxın dostu – professor Əziz Əfəndizadə onun adını Rəşad Nuri Güntəkinin şərəfinə Rəşad qoydu...”, “Onlar arzu edirdilər ki, Afad müəllimin Bakıda səfərdə olan İran şahının həyat yoldaşı Fərəh xanım kimi gözəl qızı dünyaya gəlsin və adını Fərəh qoysunlar...” Hər iki fakt Azərbaycan mədəniy-

- yəti, daha dəqiqi, antroponimiyası, eləcə də etnoqrafiyası baxımından əhəmiyyətlidir;
- oğlu, tibb üzrə elmlər doktoru Fuad Qurbanov Afad müəllimdən öyrəndiklərini daima tətbiq etməyə çalışdıqlarını xüsusilə qeyd edir: “Beş uşaq böyüdü, beş evə çevrilmişik və atamızın yolunu davam etdirərək öz ailələrimizdə də onun yaratdığı nizam-intizam və qoyduğu qayda-qanunu tətbiq etməyə çalışırıq”;
 - oğlu, hüquq üzrə elmlər doktoru Rəşad Qurbanov hər cəhətdən Afad müəllimə bənzəmək istəməsindən, onun məsləhətləri ilə hərəkət etməsindən, eyni zamanda Qurbanov soyadını şərəflə qoruyacağından fəxrlə danışır;
 - qızı, tibb üzrə elmlər doktoru Fərəh Qurbanova Afad müəllimi məhz alimlər ailəsinin başçısı kimi qiymətləndirir: “Bir vaxt ailəmizdə tək alim olmuş, əvvəl anamızı, sonra isə beş övladını elmi yola yönəlmiş, bir müəllim, bir alim kimi bizə həm örnək, həm dəstək olmuşdur”. Bu sözlərin davamı olaraq deyirik: “Afad müəllim bir alim kimi bütövlükdə millətinin gənclərinə dəstək olub. Yetişdirdiyi 70-dən artıq fəlsəfə doktoru da dediklərimizi sübut edir;
 - qızı, filologiya üzrə elmlər doktoru Fidan Qurbanova özünün bir dilçi kimi formalaşmasında Afad müəllimin çox böyük rolu olmasından ürəkdolusu danışır: “Mən Afad müəllim kimi bir alimin davamçısı olmaq məsuliyyətini dərk edirdim. Hiss edirdim ki, müsbət elmi nəticələr böyük, gərgin zəhmətin sayəsində əldə edilir”;
 - oğlu, hüquq üzrə elmlər doktoru Ramin Qurbanov Afad müəllimlə daha çox ünsiyyətdə olmasını, xüsusən də onun iç dünyasına daha dərinlən bələdliyini

vurgulayır: “Həyatımı gözümün önündən keçirirkən mən atamı həmişə tələbkar, alicənab, ağır təbiətli bir insan kimi görürdüm, tanıyırdım. Lakin son illər ərzində mənə onunla daim ünsiyyətdə olmaq imkanı nəsib oldu...”

Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, Afad müəllim təkcə cəmiyyətdə yox, başçılıq etdiyi ailədə də nüfuz sahibi olub. Digər tərəfdən, onun ailədəki və cəmiyyətdəki fəaliyyəti nəinki bir-birinə mane olurdu, əksinə, biri digərini bütün səviyyələrdə tamamlayırdı. Bu da, heç şübhəsiz ki, Afad Qurbanovun hünəri idi.

“Xatirələr” bölməsindəki yazılarda Afad müəllimin elmi və pedaqoji fəaliyyəti ilə bağlı bir sıra məsələlər öz əksini tapdığı üçün onların hər birinə, qısa da olsa, münasibət bildirmək lazım gəlir. Məsələn belə:

- akademik Mahmud Kərimov Afad Qurbanovun təşəbbüsü və iştirakı ilə tərtib edilmiş ortaqlar türk əlifbası layihəsinin 1993-cü ildə Türkiyədə türkdilli dövlətlərin nümayəndələrinin toplantısında qəbul edildiyini xüsusilə dəyərləndirir, bununla belə, alimin “Ümumi dilçilik” kitabının ali təhsil müəssisələri üçün milli zəmində yazılmış ilk dərslik olduğunu göstərir;
- professor Misir Mərdanov Afad Qurbanovun tədrisin təşkilində nizam-intizama, qayda-qanuna zərgər dəqiqliyi ilə əməl etdiyini və hamını buna çağıran bir idarəedici olduğunu, zəngin və unikal iş təcrübəsinin, yüksək təşkilatçılıq bacarığının respublika rəhbərliyi tərəfindən nəzərə alınaraq onun fakültə dekanı vəzifəsindən birbaşa ali məktəb rektoru kimi məsuliyyətli bir vəzifəyə irəli çəkildiyini faktlarla əsaslandırır;
- akademik Arif Mehdiyevin analitik təhlillərindən

belə məlum olur ki, Afad Qurbanov təkcə Azərbaycan Respublikası deyil, başqa ölkələr üçün də, xüsusilə 1984–1989-cu illərdə SSRİ Elmlər Akademiyası Sovet Türkoloqları Komitəsinin sədr müavini və Tədris-Metodiki Bölməsinin rəhbəri vəzifələrində çalışarkən bütün postsovet məkanı üçün yüksəkixtisaslı elmi kadr-ların – türkoloqların yetişdirilməsində öz bacarığını əsirgəməmişdir;

- professor Şükrü Haluk Akalın Azərbaycan dili ilə bağlı ilk bilikləri məhz Afad Qurbanovun kitablarından öyrəndiyini, onomastikaya dair monoqrafiyalarına dəfələrlə istinad etdiyini, eləcə də onunla sədaqətli dostluğunun 30 ildən artıq bir zaman kəsiyini əhatə etdiyini qabardır;
- akademik Məmmədağa Şirəliyev Afad Qurbanovun “Azərbaycan onomastikası” (1986), “Azərbaycan onomalogiyası məsələləri” (1986), “Azərbaycan dilinin onomalogiyası” (1988) əsərlərinə yüksək dəyər verir, eyni zamanda onun redaktorluğu ilə 7 minə qədər toponimi əhatə edən lüğətin nəşrə hazır olduğunu qeyd edir;
- akademik Budaq Budaqov Afad Qurbanovun ümumi dilçilik, Azərbaycan dilçiliyi və türkoloji dilçiliyin inkişafındakı misilsiz rolunu, həmçinin istedadını, nüfuzlu alim olmasını, işgüzarlığını, yüksək mədəniyyət sahibi kimi başqalarından kəskin şəkildə fərqlənməsini müxtəlif bucaqlar altında diqqətə çatdırır;
- akademik Abel Məhərrəmov Afad Qurbanovun dilçiliyin müxtəlif sahələrinə həsr olunmuş 70-dən artıq kitabı və 500-dən çox məqaləsini filologiya tariximizin bəzəyi kimi səciyyələndirir, bununla yanaşı, dilimizin incəliklərini tədqiq edən və ona elmi status verən

- alimlər sırasında Afad müəllimin xüsusi yeri olduğunu da nəzərdən qaçırmır;
- akademik Ziyad Səmədzadə Afad Qurbanovu yalnız nüfuzlu alim, əsl müəllim kimi deyil, həm də ictimai xadim kimi qiymətləndirir, onun respublika parlamentindəki alovlu çıxışlarını – ölkə rəhbərliyi qarşısında Qarabağ müharibəsi, ölkədə siyasi sabitlik və qanunun aliliyinin təmin olunması, hərc-mərcliyin aradan götürülməsi kimi ciddi məsələlər qaldırdığını xatırladır;
 - akademik Bəkir Nəbiyev Afad müəllimin beynəlxalq elmi simpoziumlarda Azərbaycan dilçiliyini həmişə yüksək elmi səviyyədə təmsil etdiyini, onun Moskvada, keçmiş SSRİ-nin türkdilli respublikalarının paytaxtlarında, eləcə də qardaş Türkiyənin Ankara, İstanbul, Qeysəriyyə kimi şəhərlərində keçirilmiş yüksək səviyyəli elmi məclislərdəki çıxışlarının dəfələrlə şahidi olduğunu vurğulayır;
 - akademik Rəsim Əfəndiyevin fikrincə, Afad Qurbanovun latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidlə və ortaq türk əlifbasının yaradılması ilə bağlı fəaliyyəti, “Cucikənd daşüstü yazıları” əsəri həm ümumdilçilik, həm vətəndaşlıq yanğısından qaynaqlanmışdır;
 - akademik Teymur Bünyadova görə, Afad müəllim böyük və təkrarsız alim, əsl ziyalı, nüfuzlu müəllim idi, ensiklopedik biliyə, geniş erudisiyaya, güclü məntiqə, dərin müşahidə qabiliyyətinə malik idi;
 - akademik Fəuad Qasımzadə Afad Qurbanovun əsərlərinin Asiya və Avropanın bir sıra ölkələrində yayıldığını, İranın Məşhəd şəhərindəki İmam Rzanının məşhur elmi kitabxanasında özünə yer aldığını, ABŞ, Türkiyə, Almaniya, Macarıstan, Yunanıstan, Finlandiya,

- Rusiya və başqa ölkələrin kitabxanalarında mövcud olduğunu təsadüfi hesab etmir və belə əsərlərin ancaq elmin bugününü və gələcəyini düşünən alim narahatlığının məhsulu kimi ərsəyə gəldiyini göstərir;
- akademik Toğrul Şaxtaxtinski Afad Qurbanovun Azərbaycan dilinin fonetikasi, leksikologiya və frazeologiyası, üslubiyyatı və başqa sahələrə aid nəşr etdirdiyi kitablarda tarixiliklə müasirliyin sintez şəklində olduğunu müxtəlif prizmalardan şərh edir;
 - professor A.V.Dıbo Afad Qurbanovu Azərbaycan dilçiliyinə dair çap etdirdiyi çoxsaylı əsərlərinə, türkologiyadakı fəaliyyətinə, ən əsası isə onomastika ilə bağlı misilsiz tədqiqatlarına görə XX əsrin böyük türkoloqu kimi dəyərləndirir;
 - akademik Yaqub Mahmudov Afad Qurbanovun ömrünün son günlərində də böyük ürək yanğısı və misilsiz enerji ilə indiki Ermənistan ərazisindəki qədim türk toponimlərini araşdırmasından, eyni zamanda tarixçilərin diqqətini Qərbi Azərbaycanın şanlı tarixinə yönəltməyə çalışması kimi məziyyətlərindən bəhs edir;
 - akademik Kamal Abdulla Afad Qurbanovu milli və xarici akademiyaaların akademiki, bir çox linqvistik beynəlxalq təşkilatların həqiqi və ya fəxri üzvü, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının üzvü, Türk Dil Qurumunun şərəfli üzvü kimi səciyyələndirərkən onun tədqiqatçılar üçün çox qiymətli elmi xəzinə qoyub getdiyini də yada salır;
 - professor Nizami Xudiyevin qənaətlərinə görə, Afad Qurbanov türk tayfa və qəbilələrinin mənşəyi, dili, təşəkkül tarixi, onların yayılma və məskunlaşma

mərhələləri kimi elmi cəhətdən böyük maraq doğuran problemləri də daim öz araşdırmalarının diqqət mərkəzində saxlamışdır;

- professor Timuçin Əfəndiyev Afad Qurbanovun fundamental tədqiqatlarındakı elmi ümumiləşdirmə dərinliyini, nəzəri fikrin orijinallığını, dil və üslub fərqliyini dəqiqləşdirir;
- professor D.M.Nasilov Afad Qurbanovun ümumi dilçiliyə və onomastikaya dair araşdırmalarına, həmçinin onun təşkilatçılığı ilə keçirilmiş onomastika konfranslarına çox yüksək qiymət verir;
- professor Vilayət Əliyev Afad Qurbanovun Azərbaycan dilinin problemləri üzərində yorulmadan çalışdığını və bu problemləri həll edərkən Azərbaycan və dünya dilçiliyinin nailiyyətlərinə əsaslandığını göstərir;
- professor Yusif Seyidov Afad Qurbanovun elmi-pedaqoji fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən, doktorluq dissertasiyasının rəsmi opponenti olmasından, şəxsi tanışlıqlarının dostluğa çevrilməsindən bəhs edir;
- professor Şamil Vəliyev Afad Qurbanovu müdrik insan, şəxsiyyət kimi obrazlı şəkildə canlandırıb, həm də elə canlandırıb ki, onu eynilə təqdim etmək lazım gəlir: “...Elə şəxsiyyətlər və müdriklər var ki, onlar bu dünyanın bir anında əbədi yaşamaq haqqını görüb, özünün adını milləti və vətənin yaddaşına həkk ediblər. Həmin şəxsiyyətlər saat əqrəbləri ilə ölçülən zamanın xronologiyası ilə deyil, hər gün Şərqdən çıxan və Qərbdə batan günəşin ölçüləri ilə yaşayıblar. Məncə, görkəmli Azərbaycan alimi Afad Qurbanov da həmin şəxsiyyətlər sırasında əzəmətli yer tutur”;
- professor Buludxan Xəlilov Afad Qurbanovu Azər-

- baycan dilçiliyi tarixində zirvə fəth etmiş dilçilərdən biri kimi, eyni zamanda təhsili, tədrisi əla bilən və təhsildə, tədrisdə milli maraqları hər şeydən üstün tutan bir müəllim, bir təhsil təşkilatçısı kimi səciyyələndirir;
- professor Himalay Qasimov Afad Qurbanovun elmi-pedaqoji fəaliyyətinin bir sıra tərəflərinə münasibət bildirdikdən sonra onun xarakteri ilə bağlı bəzi detalları qeyd etməyi də vacib hesab edir: “Zahirən rəsmi və ciddi insan təsiri bağışlasa da, əslində, çox diqqətli və söhbətçil idi. Kifayət qədər həssaslığı onun bütöv və kamil şəxsiyyət olmasından soraq verirdi”;
 - professor Zahid Xəlil Afad Qurbanovu təkcə saysız-hesabsız kitablar müəllifi, əsl müəllim kimi xarakterizə etmir, həm də təmir-tikinti və yaşıllaşdırma işlərindəki misilsiz fəaliyyətini faktlarla sübut edir: “... Universitetimizin Ü.Hacıbəyov küçəsinə açılan qapısındakı çinar ağaclarını Afad müəllim əkdirmişdi”;
 - professor Balaxan Hüseynov Afad Qurbanovu bacarıqlı bir rektor kimi dəyərləndirir: “O, institutu sanki yenidən tikmişdi. İnstitut binasının xarici, həm də daxili görkəminin qayğısına qalırdı, kafedraların kadrla təmin olunmasında kafedra müdirlərinə səlahiyyət verirdi, yaxşı kadrların seçilməsinə köməklik göstərirdi”;
 - professor Sayalı Sadıqova Afad Qurbanovun hər mövzunu deyil, dilimiz və mədəniyyətimizlə bağlı problemli mövzuları qələmə almasını, həm də bu tip mürəkkəb məsələləri son dərəcə sadə şəkildə interpretasiya etmək qabiliyyətini diqqətə çatdırır;
 - professor Roza Eyvazova Afad Qurbanovun elmi yaradıcılığının əsas istiqamətlərini dəqiqləşdirir ki, bu da alimin çoxşaxəli yaradıcılığı barədə dolğun təəssürat

yaradır: dilçilik tarixinin dövrləşdirilməsi, Azərbaycan dilçiliyinin yaranması və onun tarixi, Azərbaycan dilçiliyinin XXI əsr problemləri, Azərbaycan dili və Altay dilləri ailəsi, Azərbaycan dilinin inkişaf və təşəkkül tarixi, onun müasir türk dilləri sırasında yeri, dilçilik əlaqələri, Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi və qrammatik quruluşu, müasir Azərbaycan dilinin funksional üslubları, əlifba, qrafika-yazı, orfoqrafiya, orfoepiya, fonetika, leksikoqrafiya, leksikologiya, semasiologiya, onomalogiya, frazeologiya, derivatologiya, linqvotərcüməşünaslıq, insan və nitq, bədii mətnin dil problemləri, Qafqaz, Altay, Hind-Avropa, Sami-Hami dillər ailəsi. Qeyd edək ki, belə bir dəqiqləşdirmə gənc tədqiqatçıları Afad Qurbanovun elmi yaradıcılığına istiqamətləndirmək baxımından əhəmiyyətlidir;

- professor İsmayıl Məmmədov Afad Qurbanovun elmi yaradıcılığının ilk dövrlərində daha çox ədəbi dil problemləri ilə bağlı tədqiqatlar aparmasının səbəblərini müəyyənləşdirir: "...Bu, heç də təsadüfi mahiyyət daşımır, çünki 60-cı illərdə müasir ədəbi dil məsələlərinə aid ali məktəblərin filologiya fakültələrində orijinal, mükəmməl və sanballı bir dərslik, monoqrafiya yox idi. Ədəbi dil məsələləri mövcud dərslik və vəsaitlərdə bütünlüklə və hərtərəfli, geniş şəkildə əhatə olunmurdu...";
- professor Adil Bağirov Afad Qurbanovun Azərbaycan onomastikasına həsr etdiyi sanballı əsərlərindən bəhs etməkə kifayətlənmir, eyni zamanda Naxçıvan toponimləri ilə bağlı söylədiyi dərin mənalı fikirlərini də təqdim edir: "...Qədim mədəniyyət mərkəzi olan bu ərazidə xalqımızın təşəkkül tarixi, milli yaddaşı, et-

nik tərkibi ilə bağlı çox zəngin və qiymətli materiallar vardır. İndiki ictimai-siyasi hadisələrlə bağlı Naxçıvan toponimlərini öyrənmək tariximiz, dilimiz, mədəniyyətimiz üçün çox əhəmiyyətlidir. Toponimlər ermənilərin Naxçıvana qarşı əsassız iddialarına cavab vermək üçün tarixin şahidləri, milli varlığımızı təsdiqləyən söz abidələridir...";

- professor Şükür Əlizadə Afad Qurbanovu daha çox bir ali məktəb rektoru kimi xarakterizə edir, elmi şüradakı prinsipliliğini isə onun ən əsas keyfiyyətlərindən biri hesab edir: "Elmi şurada qəbul edilmiş qərarların düzgünlüyünü təmin edir və onun yerinə yetirilməsini izləyirdi. Bunun üçün hər iki şuradan bir verilmiş qərarların icrası üzrə nəzarət komissiyasının hesabatını dinləyirdi. Onun prinsipliliği və problemin həllində ardıcılığı kollektivdə gələcəkdə müxtəlif sahələrdə rəhbər ola biləcək şəxslər formalaşdırırdı";
- mən isə (Əzizxan Vəli oğlu Tanrıverdi) Afad Qurbanovun dilçiliyə dair bir sıra əsərlərini təhlil süzgəcindən keçirmişəm. Burada cəmi bir fikrimi eynilə təqdim edirəm: "...Afad Qurbanovun əsərlərində dünya dillərindəki universallıq, ümumbəşəri dil və vahid yazı sisteminin inkişaf etdirilməsi, terminologiyanın zənginləşdirilməsi kimi problemlər barədə maraqlı təhlillər verilmişdir";
- professor Nəbi Əsgərov Afad Qurbanovun çox nüfuzlu bir dekan olduğunu tutarlı faktlarla əsaslandırır: "...Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Feyzulla Qasımzadə, İsmayıl Şıxlı, Ağamməd Abdullayev və başqa görkəmli alimlər Afad müəllimlə hesablaşır, onun idarəçiliyindən razı qalırdılar";

- professor Yaqub Qurbanov Afad Qurbanovun elmi-pedaqoji potensialının zənginliyini şərh edərkən prof. Misir Mərdanovdan belə bir sitat təqdim edir: “Əgər Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti bir anadırsa, Afad müəllim onun böyük oğludur”. Hər iki müəllif haqlıdır;
- professor Bayram Hacıyev Afad Qurbanovla təkcə qohum yox, həm də dost, sirdaş olmasını xüsusi olaraq qabardır: “O, sirrini qohumlar içində bircə mənə açardı. Çünki, dediyim kimi, uşaqlıqdan bugünə kimi bir yerdə olmuşduq. O, gözəlliyi, namusu, qeyrəti, dostluğu, mərdliyi çox sevərdi...”;
- professor İsmayıl Kazımov Afad Qurbanovun Azərbaycan dilçiliyi tarixində elmi konfransların təşəbbüsçüsü və təşkilatçısı kimi şöhrətləndiyini onun ən mühüm keyfiyyətlərindən biri kimi qəbul edir: “Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr edilmiş respublika konfransları, “Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemləri”, “Azərbaycan terminologiyası problemləri”, “Ortaq türk dili problemləri” və s. konfranslar məhz Afad Qurbanovun adı ilə bağlıdır”;
- professor Mahmud Allahmanlı Afad Qurbanovun sanballı əsərlərinə, qeyri-adi təşkilatçılıq qabiliyyətinə, əsl pedaqoq olmasına, rektor vəzifəsində işlədiyi illərdə institutu yenidən qurmasına və xalq deputatı kimi fəaliyyətinə münasibət bildirərkən fikirlərini konkret faktlarla əsaslandırır;
- dosent Zabit Məmmədov Afad Qurbanovun yüksək mənəvi keyfiyyətlərini vurğulamağı daha vacib hesab edir: “Afad müəllim çox ədəbli, mədəni bir insan idi, davranışında etik normaları həmişə gözləyirdi, bö-

yük-kıçık yeri bilər, pərdə saxlayardı. Dostluqda çox sədaqətli, eyni zamanda sadə adam idi. Vəzifə də gördü, şan-şöhrət də, deputat da oldu, ancaq heç zaman insanlara yuxarıdan aşağı baxmadı... Vüqarlı, əyilməz şəxsiyyət idi”;

- professor Ramazan Qafarlı Afad Qurbanovun əsərlərinin mötəbər istinad mənbələrindən birinə çevrildiyindən söz açır: “Afad Qurbanov dərslikləri və elmi monoqrafiyaları ilə özünə və xalqına möhtəşəm bir abidə ucaldıb. Bu gün ümumi dilçilik, türkologiya, müasir Azərbaycan dili, onomalogiya sahəsində boşluq tapmaq çox çətindir. Alimin dəyərli tədqiqatları məsələlərin əsaslı şəkildə öyrənilməsində tələbələrin, aspirantların, orta məktəb müəllimlərinin və tədqiqatçıların yardımçısına çevrilir”;
- filologiya üzrə elmlər doktoru Həcər Hüseynova Afad Qurbanovun elmi əsərlərinin məziyyətlərindən, həm də bir insan kimi sadəliyi və müdrikliyindən bəhs edir, fikrini təsdiq üçün Mir Cəlalın gətirdiyi sitat isə olduqca təbii qarşılır: “Ancaq bir fərq vardır ki, günəşin batdığını hər kəs görüb bildiyi halda, vətən üçün zəkatət çırağı olan bir vücudun söndüyünü çoxları bilmirdi”;
- filologiya üzrə elmlər doktoru Kamil Bəşirov və şair Əli Rza Xələfli Afad müəllimin bir neçə səciyyəvi cəhətini dəqiqləşdirirlər: mənsub olduğu xalqın dilinə, mənəvi varlığına dərinlikdən bağlı idi, daim elmi dərinliklərə can atırdı, təkcə elmi məktəb yaratmamışdı, həm də elmin böyük hamisi idi, “tələbələrin atası idi” adı ona təsadüfi olaraq verilməmişdi, qurucu, yaradıcı bir insan idi...

- dosent Vaqif İsrailov Afad Qurbanovun elmi-pedaqoji əsərlərinə münasibət bildirməklə yanaşı, onun ictimai fəaliyyətinin bəzi tərəflərini də işıqlandırır: “Qarabağ problemi ilə bağlı Moskvaya göndərilmiş beş deputatla Afad Qurbanov nümayəndə heyətinin üzvü kimi Kremlə öz münasibətini bildirmiş, problemin həlli ilə bağlı bir sıra dəyərli fikirlər söyləmişdir”;
- filologiya üzrə elmlər doktoru Aslan Bayramov Afad Qurbanovun yurda bağlılığını, doğulduğu Qərbi Azərbaycanı – əzəli və əbədi torpaqlarımızı yadından çıxarmadığını onun ən xarakterik cəhətlərindən hesab edir: “Hiss olunurdu ki, Afad müəllim doğma el-oba-ya, əslinə-kökünə qırılmaz tellərlə bağlı bir insan idi. Boya-başa çatdığı yerlərin adını elə yerli-yerində xatırlayırdı ki, sanki indicə oranı tərk etmişdir. Milli-etnik yaddaşa belə güclü bağlılıq onun bir insan kimi mənəvi əzəmətini göstərirdi”;
- filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Almaz Məmmədova Afad Qurbanovun xalqımızın dili, tarixi və etnoqrafiyası ilə bağlı yazdıqlarının sanballı mənbələr sırasında öz yeri olduğunu qeyd etməklə kifayətlənmir, onun ölməz ruhu qarşısında baş əydiyini də poetik bir dillə canlandırır: “...Bağışla, bağışla məni, ata əvəzim, müəllimim, unudulmaz, sadə, səmimi Afad müəllim. Ruhun şad olsun! Ağlayan, dolaşmış fikirlərimi misralar etdim, yanan qərənfillərə, ağlayan ağ güllərə çevirdim, üstünə səpmək istədim. Əllərim üşüdü. Ömür yollarımda hər zaman işıq saçacaq, məşəl olacaq Sizin ölməz ruhunuz qarşısında baş əyirəm”;
- Bakı şəhəri, 181 sayılı orta məktəbin Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi Aybəniz Quliyeva Afad

Qurbanovun bir insan kimi xeyirxahlığından, bir müəllim və dekan kimi yüksək nüfuz sahibi olmasından, ən əsası isə onun kiçik bir təbəssümünün sevimli tələbələri üçün ən böyük mükafata çevrilməsindən söz açır;

- filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Vəli Paşayev Afad Qurbanovun nitqində fikrin bütün arsenalı, potensialı və ifadə imkanlarının cəmləşməsini, eyni zamanda bu nitqdə məntiq, müdrik hazırcavablıq, yumor, düşünlülmüş mübaligələr, zarafat, sözün bütün məntiqi və romantik çalarlarının sintez halında olmasını şirin bir dillə ifadə edir;
- filologiya üzrə elmlər doktoru Əzizə Mikayılova Afad Qurbanovu Azərbaycanın nadir ziyalılarından biri kimi səciyyələndirərkən onun alicənablığı və qayğıkeşliyini də diqqətdə saxlayır;
- filologiya üzrə elmlər doktoru Aydın Paşayev Afad Qurbanovun Azərbaycan onomastikası ilə bağlı fəaliyyətinin bütün tərəflərinə aydınlıq gətirməyə çalışır, konkret desək, onun şəxs adlarına həsr etdiyi “Ad nədir və uşağa necə ad qoymalı” adlı ilk məqaləsindən başlamış onomastikanın müxtəlif problemlərinə dair çap olunmuş əsərlərinə, Azərbaycanda ilk dəfə onomastikaya dair elmi-praktik konfransın keçirilməsində misilsiz roluna, API-nin Azərbaycan dilçiliyi kafedrası nəzdində “Onomastika Mərkəzi” yaratmasına, eləcə də “Azərbaycan Onomastikası Cəmiyyəti”ni təsis etməsinə müxtəlif prizmalardan yanaşır. Bir sözlə, Afad Qurbanovu Azərbaycan onomastikasının banisi kimi dəyərləndirərkən ən kiçik detala belə münasibət bildirir;

- filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Dürdanə Əliyeva Afad Qurbanovu görkəmli Azərbaycan dilçisi kimi təqdim etdikdən sonra diqqəti daha çox onun müəllimliyinə, sanki auditoriya üçün doğulduğuna yönəldir: “A.Qurbanov həqiqi müəllim idi, auditoriyaya çox yaraşırdı, tədris etdiyi fənni sevirdi və sevdirdi. Onun maraqsız, cansıxıcı mövzusu, dərsi olmurdu. Afad müəllim özünəməxsus xüsusi bir cazibədarlıqla dərslər prosesində tələbəni dünya dilçiliyinə, Azərbaycan dilinin gizli dünyasına səyahətə çıxarırdı...”;
- filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Məmməd xan Soltanov Afad Qurbanovu böyük bir insan, həqiqi vətən oğlu, ideal bir şəxs kimi dəyərləndirir. Onunla birlikdə keçirdiyi günləri, daha doğrusu, yol yoldaşı olduğu anları isə xüsusilə qabardır: “...Hava buludlu olsa da, Afad müəllimin ürəyi açılmışdı. Uşaqlıq həyatından başlamış bugününə qədər bütün həyatını, hətta ən mübhəm epizodları belə açıb mənə danışdı. Səsimi belə çıxarmadan onu dinləyir, bu söhbətləri mənə etibar etdiyindən məmnunluq duyurdum. Söhbətini dinlədikcə Afad müəllimin necə gözəl qəlbə, necə yüksək insani duyğulara malik olduğunu daha dərinlən duyur, onun göylərə yüksələn mənəviyyatını dərk edirdim”.

Yuxarıda qısa şəkildə təqdim etdiklərimiz bir daha göstərdi ki, “A.Qurbanov 70” (Bakı, 1999) və “Dilçi Afad Qurbanov” (Bakı, 2005) kitablarında olduğu kimi, “Afad Qurbanov” (Bakı, 2010) kitabında da akademik Afad Qurbanov türkologiyada öz yeri olan alim, analitik təfəkkürlü dilçi, əsl müəllim, bacarıqlı elm təşkilatçısı, ideal insan kimi dəyərləndirilir, eyni zamanda ölməzliyi, əbədiyaşarlığı bir daha vurğulanır.

**AFAD QURBANOVA
HƏSR EDİLMİŞ ŞEİRLƏR
ƏDƏBİ TƏNQİD MÜSTƏVİSİNDƏ**

Qeyd etdiyimiz kimi, son 50 ildə Afad Qurbanovun dərslilik və monoqrafiyaları ən mötəbər istinad mənbələrinə birinə çevrilib, elmi-pedaqoji fəaliyyəti haqqında 200-dən artıq məqalə, bir neçə kitab çap olunub. Əlbəttə, bütün bunlar Afad Qurbanovu cəmiyyətimizdə kifayət qədər tanıdıb, məşhurlaşdırıb. Amma bu da qeyd olunmalıdır ki, Afad müəllimə həsr edilmiş rəngarəng şeirlər də onun cəmiyyətimizə tanıtılmasında, sevdirlməsində az iş görməyib.

Dünya ədəbiyyatında, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatında o alimlər barədə bədii əsərlərin yazılmasına rast gəlir ki, onlar elm yolunda bütün varlıqları ilə çalışıblar, mənalı ömürlərini, sözün həqiqi mənasında, elmə sərf ediblər, mənsub olduqları xalqın adını həmişə ucaldıblar. Afad Qurbanov da məhz nüfuzlu alimlərimizdən olduğuna görə haqqında bir sıra şeirlər yazılıb. Afad müəllimə həsr edilmiş şeirlərdə onun alim obrazı ilə yanaşı, əsl müəllim, ideal insan obrazları da qabarıq şəkildə görünür. Bu şeirlərin hər biri təbii və canlıdır, hər birində Afad Qurbanov obrazı ustalıqla yaradılıb. Sanki A.Kononov, M.Şirəliyev, Y.Seyidov kimi alimlərin Afad Qurbanovun əsərləri və özü barədə elmi üslubda ifadə etdiklərini Firudin Şimşək, Zəhid Xəlil, Oqtay Rza, Zəki İslam kimi şairlər bədii üslubda, konkret desək, şeirdə yaratmağa çalışıblar.

Afad Qurbanov haqqında yazılmış şeirləri oxuduqca istər-istəməz xəyala dalmalı olursan. Və bu məqamda o böyük şəxsiyyətin hərəkət trayektoriyası assosiativ olaraq gözlərin önündə canlanır: onu gah Elmlər Akademiyasının mötəbər kürsüsündə, gah API-nin geniş auditoriyalarında, gah da ki sevə-sevə yaratdığı “Onomastika Mərkəzi”ndə çıxış edən, nəyisə izah edən, dəqiqləşdirən, kiməsə tapşırıq verən kimi görürsən. API-nin əsas korpusunun qabağında çinar ağaclarını əkən və əkdirən bir rektor kimi gördükdə isə sadəliyinə həsəd aparmaya bilmirsən. Hələ bu çinarların böyüməsini, yayın qızmar günlərində kölgəsində yüzlərlə adamın dincəlməsini, bir də ADPU-nun əsas korpusunun bəzəyinə çevrilməsini demirəm. Xəyallar aləmində sanki onun səsinə də eşidirsən. Bu səs bəzən lap yaxında eşidilir, bəzən isə Qərbi Azərbaycandan, Borçalıdan və daha çox da uzaq türk ellərindən gəlir... Elə buna görə də bu şeirlərin hər birini ayrılıqda təhlil etmək, onların forma və məzmunundan doğan poetik siqləti müəyyənləşdirmək lazım gəlir.

BİR QARTAL ŞİĞİYİB QONDU ZİRVƏYƏ

Afad Qurbanov 1983-cü ildə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçiləndə Firudin Şimşək bu münasibətlə “Sevindi” adlı şeir yazır. 9 bənddən ibarət bu şeirin hər misrası Afad Qurbanova məhəbbətdən yığılaraq, hər misrasında Afad müəllimin ideal bir insan olması, bənzərsizliyi, böyüklüyü obrazlı şəkildə canlandırılıb. Afad Qurbanovun elmdə çox böyük uğur qazanmasını metaforik-metonimik bir dillə, həm də müqayisələr kontekstində ifadə edən şairin fikrincə, zirvəyə qonmuş qartala görə dağ sevinirsə, alimə görə də elmin taleyi, bəxti sevinir. Elə buradaca qeyd edək ki, şairin Afad müəllimi qartala bənzətməsi olduqca təbii qarşılanır:

Bir qartal şığıyıb qondu zirvəyə,
Dağlar, ulu dağlar baxdı, sevindi.
– Hər alim qəhrəman balamdır! – deyə,
Elmin də taleyi, bəxti sevindi.

Azərbaycan filoloqlarına, ümumən xalqımıza yaxşı məlumdur ki, Afad müəllim bu yüksək elmi ada layiq görüldəndən bir neçə il əvvəl ustadı Ədüləzəl Dəmirçizadə dünyasını dəyişmişdi. Bu mənada Ə.Dəmirçizadənin yoxluğu şairi narahat edir, təsirləndirir. Çünki Ə.Dəmirçizadə kimi böyük bir alim öz tələbəsi Afadın sevincinə şərik ola bilmir:

Eh, kaş sağ olaydı Dəmirçizadə,
Sevinci, şadlığı həddən ziyadə.

Gələrdi, bəlkə də, əlində badə,
Deyərdi: – Dilçilik taxtı sevindi!

Afad Qurbanov təkcə türkologiyaya deyil, həm də ümumi dilçiliyə dair çap etdirdiyi kitablarında “türkologianın bahadırı” adlanan M.Kaşğariyə geniş yer ayırmış, onun bütün dünyada məşhur olan “Divan”ı barədə dolğun fikirlər söyləmişdir. Bu fikirlərdən birini eynilə təqdim etmək lazım gəlir: “Mahmud Qaşqarının “Lüğəti”i hazırkı lüğətlərdən olmayıb, lingvistik-nəzəri məlumatlarla zəngin dilçilik əsəridir. Bu əsərdə leksik-semantik məsələlərlə yanaşı, dilin fonetik xüsusiyyətlərinə, qrammatik quruluşuna dair də fikirlər irəli sürülür. Buna görə də haqlı olaraq dilçilik ədəbiyyatında bu əsər “türkoloji ensiklopediya” adlandırılır” (Afad Qurbanov. Ümumi dilçilik. I cild, Bakı, 2004, səh.51). Taleyə bax! F.Şimşək də Afad Qurbanova çox yüksək dəyər verərkən onu məhz Mahmud Kaşğariyə bənzədir, şairin nəzərində sanki Mahmud Kaşğari sağdır:

Sağdır nəzərimdə Kaşğarlı Mahmud,
Tufandan güclüdür ondakı sükut.
Deyir: – Dağ çiynini daim uca tut!
Qəbrinə hansı nur axdı, sevindi.

“Mahmud Kaşğari” antroponimik modeli yuxarıdakı bəndin birinci misrasında “Kaşğarlı” şəklində verilib. Maraqlıdır ki, Afad Qurbanovun əsərlərində də “Kaşğari” yazılış şəkli nisbətən fərqli, konkret desək, “Qaşqarlı” formasında təqdim edilir. Deməli, şair də, onun qəhrəmanını da ərəb mənşəli “-i” şəkilçi morfeminin əvəzinə türk mənşəli “-lı” morfemini işlədir. Bu isə onu deməyə əsas

verir ki, şair həmin formanı öz qəhrəmanının istəyinə uyğun şəkildə işlətməklə yaratdığı obrazı fərdiləşdirməyə çalışıb.

Şair “idrak ildırımı çaxdı, sevindi” deməklə Afad Qurbanovun yüksək intellektini, geniş erudisiyasını məcazlar kontekstində canlandırır, onu Nizami zəkalı, Tusi şöhrətli bir alim kimi təqdim edir:

Nizami zəkalı, Tusi şöhrətli
Bu yurd əzəl gündən güclü, qüdrətli.
Elmin yolçuları səma xislətli,
İdrak ildırımı çaxdı, sevindi.

Afad müəllim Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçildikdə, heç şübhəsiz ki, API-nin tələbələri, professor-müəllim heyəti daha çox qürur hissi keçirib, fəxr edib, sevinib. Maraqlıdır ki, bu hadisə də həssas qəlbli şairin diqqətindən yayınmayıb, onu poetik təfəkküründən keçirərək mənalandırıb:

Layiqdi API-miz onun adına,
Qartal gücü gəlir qol-qanadına.
Onu bürüyən var ürək oduna,
Mərdlər mərd əlini sıxdı, sevindi.

Şeirdə diqqətçəkən məqamlardan biri də budur ki, şair Azərbaycanda elmin yüksələn xətlə inkişafını, həm də bu şərəfli və müqəddəs işdə Afad Qurbanov kimi alimlərin yorulmaq bilmədən çalışmalarını “Yaranır, yüksəlir təzə loğmanım”, – deyərək vəsf edir:

Ey mənim müqəddəs Azərbaycanım,
İzin ver oduna yenidən yanıf.
Yaranır, yüksəlir təzə Loğmanım,
Fərhadım bir dağ yıxdı, sevindi.

“Sevindi” şeirinin son misrası, daha dəqiqi, “Fakültəm yoluna çıxdı, sevindi” misrasının poetik semantikasını da maraqlandırır. Qeyd edək ki, buradakı “fakültəm” sözü API-nin Riyaziyyat fakültəsini və o dövrlərdə həmin fakültənin dekanı olmuş şair Firudin Şimşəyi işarələndirir:

Şimşəyəm, ilhamım oxşayır səl,
Dostum kimə bənzər? – Yanar məşələ.
Ən gözəl, ətirli güldəstələrlə
Fakültəm yoluna çıxdı, sevindi.

F.Şimşək “Sevindi” şeirində emosionallıq və ekspresivlik yaradan bir sıra vasitələrdən ustalıqla istifadə etmişdir. Məsələn, şair alliterasiyalardan (d-d-d. Deyir: – Dağ çiyini daim uca tut!..), assonanslardan (incə saitlərin assonansı. Ən gözəl, ətirli güldəstələrlə...), zəngin qafiyələrdən (sıxdı-yıxdı-çıxdı...), təşbehlərdən (Günəşə bənzəyir Akademiyə...), metonimiyalardan (Elmin də taleyi, bəxti sevindi...), mübaliğələrdən (Fərhadım bir dağ yıxdı, sevindi...) və s. kimi bədii təsvir və ifadə vasitələrindən məharətlə istifadə etməklə Afad Qurbanov obrazının bütün tərəflərinə işıqla salmışdır.

ÇİÇƏKLƏNSİN ONOMASTİKA

Oqtay Rzanın Afad müəllimə həsr etdiyi şeir belə adlanır: “Səsi yurd harayı, Vətən səsidir”. Cəmi 4 bənddən ibarət bu şeirin ümumi ruhundan, semantik tutumundan açıq-aydın müşahidə edilir ki, şair vəsf etdiyi qəhrəmanını daha yaxından tanıyır. Bu da təsadüfi deyil. Belə ki, Afad Qurbanovun sağlığında şair Oqtay Rza, demək olar ki, hər gün onunla görüşər, müxtəlif mövzularda söhbətlər aparardı... Heç şübhəsiz ki, həmin şeirin təbii və canlı alınmasında bu motivin rolu danılmazdır.

“Səsi yurd harayı, Vətən səsidir” şeirinin birinci bəndində Afad müəllimin alimliyi deyil, məhz müəllimliyi qabardılır. O, min-min tələbənin müəllimi, keçmiş APİ-nin ürfan (bilik, kamal, maarif...) çırağı kimi vəsf edilir:

Dərs deyib sevdiyi məzunlar min-min
Artıb hərarəti, odu qəlbinin:
Ürfan çırağıdır keçmiş APİ-nin
AFAD MÜƏLLİM!

Azərbaycan dilçiliyində, ümumən türkologiyada “Onomastika”, xüsusən də “Azərbaycan Onomastikası Məktəbinin banisi” dedikdə yada məhz Afad Qurbanov düşür. Təsadüfi deyil ki, haqqında bəhs etdiyimiz şeirin ikinci bəndində də daha çox Afad müəllimin bu keyfiyyəti – möhtəşəm zəka sahibinin millətinə ömürlük bağlanması, Onomastikanın çiçəklənməsi yolunda bütün gücü ilə çalışması kimi cəhətləri qabardılır:

Ömürlük bağlanıb millətə, xalqa,
Bu böyük istedad, möhtəşəm zəka.

Deyir: – Çiçəklənsin onomastika...
AFAD MÜƏLLİM!

Bəllidir ki, Afad Qurbanov çoxşaxəli elmi yaradıcılığa malik bir dilçi kimi dilimizin inkişafı və saflığı uğrunda daim çalışıb. Bu mənada Oqtay Rzanın onu “Ana dilimizin keşikçisidir” deyər təqdim etməsi təəccüb doğurmur, əksinə, olduqca təbii qarşılanır:

Səsi yurd harayı, Vətən səsidir,
Şöhrət abidəsi, Qorqud irsidir.
Ana dilimizin keşikçisidir
AFAD MÜƏLLİM!

Şeirir sonuncu bəndində bütün varlığı ilə xalqına bağlı olmuş Afad Qurbanovun akademikliyinə işarə edilir, daha doğrusu, o yorulmaq bilməyən bir elm adamı, akademik kimi tərənnüm edilir:

Məramı mahala, elə köməkdir,
Güc, ilham mənbəyi halal əməkdir.
Yorulmaq bilməyən akademikdir
AFAD MÜƏLLİM!

Oqtay Rza Afad müəllimin obrazını yaradarkən dilimizin bütün imkanlarından, xüsusən də “ömürlük bağlanmaq”, “qəlbənin hərərəti artmaq” kimi frazeoloji vahidlərindən məharətlə istifadə etmiş, eyni zamanda yaratdığı alliterasiyalar (m-m-m. Dərs deyib sevdii məzunlar min-min...), assonanslar (incə saitlərin assonansı. Vətən səsi, dilimizin keşikçisi...), epitetlər (məh-təşəm zəka...), metonimiyalar (çiçəklənsin onomastika...) və digər vasitələrlə poetik mənanı qüvvətləndirməyə çalışmışdır.

ŞİRİNDİ ALİM QİSMƏTİ

Zəki İslamın yaradıcılığında Afad Qurbanova həsr olunmuş iki şeirə rast gəlinir: “Var”, “100 dilər”. Şair bunlardan birincisini 1995-ci ildə, ikincisini isə 1999-cu ildə yazıb. Hətta ikinci şeirin yazılma tarixi və səbəbini də dəqiqliklə göstərib: “100 dilər”. Akademik Afad Qurbanovun 70 illiyinə həsr edirəm. Zəki İslam. Bakı, 10 yanvar 1999-cu il”.

Üç bənddən ibarət “Var” şeirində müəmmadan (hərflər və rəqəmlərdə ifadə olunan klassik şeir formalarından biri; mənzum tapmaca) istifadə olunduğu üçün hər üç bəndi ardıcıl olaraq təqdim etməyi zəruri hesab edirik:

Ara-axtar, tarixləri yada sal,
Fərasətdə böyük xalqım, elim var.
Atam, babam mənliyini atmayıb.
Tanı məni, eralarda əlim var.

Qayaların sinəsini oxu bax,
Unudulmaz qılınç, qalxan, oxu bax.
Rəbbim qismət özü verib oxu bax,
Bəxtiyaram, dildə bənim, zilim var.

Ana dilim anam kimi dünyada,
Nizamdı Afata, qurbanam ada.
Oğul olan mənlilik verməz bir yada,
Vermərəm, Zəkiyəm, sərbəst dilim var.

Şeirdə xalqımızın qədimliyi, müdrikliyi, böyüklüyü, mənliyini yadlara satmayan olduğu obrazlı şəkildə canlan-

dırılıb. Ana dilimizin zənginliyi isə “Ana dilim anam kimi dünyada” tipli misralarla tərənnüm edilib. Şairin alim qəhrəmanı Afad Qurbanov da məhz xalqın əsrlərdən süzülüb gələn dilini sevə-sevə araşdırır, eyni zamanda onun inkişafı və zənginləşməsi uğrunda yorulmaq bilmədən çalışır.

Qeyd etdiyimiz kimi, “Var” şeiri müəmma formasındadır. Həmin müəmmanın izahı isə belədir: misraların əvvəlindəki ilk hərflər ardıcıl sıralanaraq oxunduqda birbaşa “Afət Qurbanov” antroponimik modeli alınır, yəni gizlədilmiş şəkildə ifadə edilmiş ad açıq-aydın şəkildə görünür. Əlavə edək ki, Zəki İslam “Var” şeirinin sonunda belə bir qeyd verib: “Misraların birinci hərfləri ilə Afət Qurbanov oxunur”. Deməli, şair yaratdığı müəmmanın açılışını da verib. Bu da maraqlıdır ki, şair müəmmadan istifadə etməklə yanaşı, üçüncü bəndin ikinci misrasında (Nizamı Afata, qurbanam ada) “Afət” əsl şəxs adını işlədir, sonra isə “qurbanam ada” ifadəsini verir. Heç şübhəsiz ki, “Afad Qurbanov” modelindəki “Afad” adı ikinci misrada əsl şəxs adı (Afət), “Qurbanov” soyadı isə apelyativ (qurban – qurbanam ada) kimi verilib. Fikrimizcə, şairin bu cür formalardan istifadə etməsi onun Afad müəllimə olan sonsuz məhəbbəti ilə bağlıdır. Şair poetik mənanı qüvvətləndirmək üçün digər vasitələrdən də istifadə edib. Məsələn, assonanslar (qalın saitlərin assonansı. Unudulmaz qılinc, qalxan, oxu bax...), zəngin qafiyələr (əlim-zilim-dilim), “var” sözünün rədif kimi işlədilməsi, təşbehlər (Ana dilim anam kimi dünyada...), frazeoloji vahidlər (yada salmaq, mənliliyini atmaq...)...

Zəki İslamın “100 dilər” şeiri də müəmma formasındadır. Üç bənddən ibarət bu şeirdə də misraların əvvəlindəki ilk hərfləri ardıcıl sıralayaraq oxunduqda məhz “Afət Qurbanov” antroponimik modeli alınır.

Şair 70 yaşlı qəhrəmanını, alim dostunu təbrik edir, ona ulu Tanrıdan yüz yaş diləyir. Ana dilinin, ana sözünün müqəddəs tutulmasını, taledən qismətinin düz olmasını diləyir:

Afat müəllim, yetmiş yaşın mübarək,
Fikrim Allahdan yüz dilər-dilər.
Ana dilim, ana sözü deyəndə
Taledən qisməti düz dilər-dilər.

“100 dilər” şeirinin ümumi semantik yükündən aydın olur ki, şair dilimiz və xalqımızın tarixi ilə bağlı olan bir sıra sanballı mənbələrə dərinlən bələddir. Bu, həmin şeirin ikinci bəndində daha qabarıq görünür. Bəri başdan deyək ki, bu bənddə ana dilinə – Azərbaycan dilinə sonsuz sevgi ifadə olunub: qoca dünya yaranmışdan gözəl olduğu kimi, şairin xalqı da, dili də gözəldir, uludur, qədimdir. Onun dili bu gün də inkişaf edir, bu gün də zənginləşir. Şair “Rəhbər qərar verdi, yenə düzəldi//Balalar babadan söz dilər-dilər” deməklə ölkə başçısını (Rəhbər qərar verdi...) işarələndirir, onun dilimizlə bağlı verdiyi qərarların əhəmiyyətli olduğunu vurğulayır. Şairin qəhrəmanı da dilimizi tədqiq, tədris və təbliğ edən alimlərdəndir. Bu mənada Afad Qurbanov Azərbaycan dilçilərinin ümumiləşdirilmiş obrazı kimi çıxış edir:

Qoca dünya yaranmışdan gözəldi,
Ulu xalqım, ulu dilim əzəldi,
Rəhbər qərar verdi, yenə düzəldi,
Balalar babadan söz dilər-dilər.

Afad müəllim haqqında yazılmış məqalələrdə onun alimliyi və müəllimliyi ilə yanaşı, alicənablığı, qayğıkeşliyi, səbirli və təmkinli olması, əyilməzliyi kimi keyfiyyətləri xüsusilə qabardılır. Şairin alim qəhrəmanı da hörmətlidir, onun qisməti şirin, isməti gözəldir:

Ay Zəki, şirindi alim qisməti,
Nə qədər gözəldi onun isməti,
O rəsul Xudadan haqqın hörməti,
Verilib səbrinə döz, dilər-dilər.

“100 dilər” şeirində assonanslar (incə saitlərin assonansı. Verilib səbrinə döz dilər-dilər...), alliterasiyalar (b-b. Balalar babadan söz dilər-dilər...), zəngin qafiyələr (yüz-düz-söz-döz), epitetlər (qoca dünya...), “dilər-dilər” sözü-nün rədif kimi işlədilməsi, ədəbi tələffüzün transkripsiyası (gözəldi, şirindi...) və s. kimi vasitələrlə poetik məna qüvvətləndirilmiş, şeirin daha canlı və daha təbii səslənməsi təmin edilmişdir.

İNSANLIĞIN TACIYDI

Zahid Xəlil Afad Qurbanovla bağlı yalnız xatirələr deyil, həm də bir sıra maraqlı şeirlər yazıb. Şairin “O, Qurbanov Afaddı” şeiri formasına, həm də məzmununa görə digər şeirlərindən fərqlənir. On iki bənddən ibarət bu şeirdə bəndlərin yarısı dörd, yarısı isə üç misradan ibarətdir, həm də burada əvvəlcə dörd, sonra üç misradan ibarət bəndlər verilib. Qarşılaşdırmalar onu deməyə əsas verir ki, bəndlər arasında məntiqi bağlılıq çox güclüdür, semantik dinamika isə məhz üçmisralı bəndlərdə tamamlanır.

Maraqlıdır ki, şeirdəki üçmisralı bəndlərin ikisində “Bu, Qurbanov Afaddı”, dördündə isə “O, Qurbanov Afaddı” misrası ilk misra kimi verilir. Bu cür eynilə təkrarlanma, heç şübhəsiz ki, birbaşa poetik mənanı qüvvətləndirməyə xidmət edir. Digər tərəfdən, onu da diqqətə çatdıraq ki, həmin təkrarlanmaların intonasiyası əlavə məna çalarlarını da reallaşdırır. Bunlardan bir neçəsini şərti olaraq qeyd edək: Bu, rektor Qurbanov Afaddır; O, dekan Qurbanov Afaddır; O, Müdafiə Şurasının sədri Qurbanov Afaddır... Fikrimizcə, Zahid Xəlil məhz “Bu, rektor Qurbanov Afaddır” cümləsinin semantik yükünü nəzərdə tutur. Çünki Zahid Xəlil rektor Afad Qurbanovun insanlığının da, qayğıkeşliyinin də, əyilməzliyinin də, kişiliyinin də... canlı şahidi olub.

“O, Qurbanov Afaddı” şeirində ardıcıl olaraq verilmiş dördmisralı və üçmisralı bəndlər, əslində, yeddi misradan ibarət bir bənd kimi çıxış edir. Çünki dördmisralı bəndlərdə başlanan semantik dinamika üçmisralı bəndlərdə

tamamlanır. Bu mənada həmin şeiri təhlil süzgəcindən keçirərkən dördmisralı və üçmisralı bəndlərə birlikdə münasibət bildirilərsə, bəndlərdəki semantikanı da asanlıqla dəqiqləşdirmək olar.

Azərbaycan dilçiliyində, eləcə də türkologiyada Afad Qurbanov sanballı əsərləri ilə məşhurdur. Şair də Afad Qurbanovu dilçilik dənizində nəhəng bir qayaya bənzədir, onun cild-cild kitablarını yuxusuz gecələrinin məhsulu kimi dəyərləndirir:

Dilçilik dənizinin
İçində nəhəng qaya
Hayqıran dalğalardan
Qorxmur, dözür qovğaya.

Bu, Qurbanov Afaddı,
Cild-cild kitablar yazdı,
Nə dincəldi, nə yatdı.

Şeirin ikinci və üçüncü bəndlərində fikrin obrazlı ifadəsi daha güclüdür. Dilçiliyi yaşıl bir çəmənə bənzədən şairin fikrincə, yaşıl çəməndəki dəstə-dəstə güllərə görə bülbüllər cəh-cəh vurursa, Afad müəllim də yaşıl çəmənlikdə çiçək əkərək çəmənzarlıq yaradıb. Şübhəsiz ki, şair “Nə qədər çiçək əkdi // Çəmənzarlıq yaratdı” dedikdə Afad müəllimin çoxsaylı dərslək və monoqrafiyalarını, yaratdığı “Onomastika Mərkəzi”ni, eyni zamanda yetişdirdiyi 70-dən artıq elmlər namizədi və elmlər doktorunu nəzərdə tutur. Bu bənzətmə və müqayisələri şərti olaraq belə modelləşdirmək olar: yaşıl çəmənlik – güllər – cəh-cəh vuran bülbüllər; dilçilik – Afad Qurbanov – əsərləri və ye-

tişdirdiyi kadrlar. Burada həmin bəndləri eynilə təqdim etmək lazım gəlir:

Dilçilik yaşıl çəmən
Ortada dəstə güllər.
O gülün həvəsinə
Cəh-cəh vurur bülbüllər.

Bu, Qurbanov Afaddı,
Nə qədər çiçək əkdı,
Çəmənzarlıq yaratdı.

Afad müəllimin elmi-pedaqoji fəaliyyətinə həsr olunmuş yazılarda onun qayğıkeşliyi, xeyirxahlığı, yalanı sevmədiyi, alicənablığı, əyilməzliyi – bir sözlə, ideal insan olduğu dönə-dönə vurğulanıb. Zəhid Xəlil də bu cür fikirləri poetik təfəkküründən keçirərək obrazlı şəkildə ifadə edib. Burada fikri təsdiq üçün bir müqayisə aparmaq zərurəti yaranır: tədqiqatçılar Afad müəllimi “ideal insan”, “əsl insan” kimi səciyyələndiribsə, şair də onu “insanlığın tacıydı” deyərək tərənnüm edib:

Həç kəs söyləyə bilməz,
Hansı sözü acıydı.
O, böyük insan idi,
İnsanlığın tacıydı.

O, Qurbanov Afaddı,
Hamıya yaxşı oldu,
Öz ömrünü uzatdı.

Şairə görə, Afad Qurbanov elə bir ömür yaşayıb ki, onu heç kəs yaşaya bilməz. Yaxud onun çəkdiyi yükü kim-sə daşıya bilməz. Heç şübhəsiz ki, burada onun yorulmaq bilmədən elmlə məşğul olmasına və daha çox da rəhbər vəzifələrdə işləməsinə işarə edilir. Bu, öz təsdiqini “Nə qədər çinar əkdİ” misrasında da tapır. Yeri gəlmişkən, bu misranı da təsadüfi hesab etmək olmaz. Belə ki, Afad müəllim APİ-də rektor vəzifəsində işləyəndə əsas binanın qarşısında çinar ağacları əkdirib. Deməli, real həyat hadisələri obrazlı şəkildə canlandırılıb:

Bir ömür yaşadı ki,
Hamı yaşaya bilməz.
Onun çəkdiyi yükü,
Heç kəs daşıya bilməz.

O, Qurbanov Afaddı,
Nə qədər çinar əkdİ,
Çinar ömrü yaşatdı.

Afad müəllimin ciddi, qətiyyətli, sözübütöv, dəmir məntiqli... bir insan olmasından kifayət qədər bəhs olunub. Təqdirəlayiq haldır ki, həssas qəlbli Zahid Xəlil Afad müəllimin bu mənəvi keyfiyyətlərini məhz obrazlı şəkildə ifadə edib, səslərlə sözlərin harmoniyası kontekstində yaradıb:

Sözünün ağasıydı,
Fikirləri qətiydi.
Sərt idi, qaya kimi,
Qılnc kimi itiydi.

O, Qurbanov Afaddı,
Günəş kimi doğuldu,
Günəş kimi də batdı.

Afad müəllim gözəl ailə başçısı idi, ailədə onun ağsaqqal sözü bütün qanunlardan üstün tutulurdu, beş övlad böyütmüşdü. Hər birini də “Ata malından nə fayda, başda ağıl olmasa” (“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı) tipli deyimlərin məna yükünə uyğun şəkildə tərbiyə etmişdi. İndi onların beşi də elm adamıdır, daha dəqiqi, beşi də elmlər doktorudur. Açığını deyək ki, cəmiyyətimizdə belə ailələr çox azdır. Bu mənada Afad müəllimin evini “Ərk qalası”na bənzədən, böyütdüyü övladlarını “Hərəsi bir qəhrəman” deyərək tərənnüm edən şair haqlıdır:

Evini qala sandı,
Basılmaz Ərk qalası.
Gözünün işığıdı,
Doğma ciyərparası.

O, Qurbanov Afaddı,
Hərəsi bir qəhrəman
Düz beş övlad böyütdü.

“O, Qurbanov Afaddı” şeiri dil və üslub baxımından zənginliyi ilə seçilir. Burada yerində olmayan söz və ifadə tapmaq çətindir. Şair Azərbaycan dilinin imkanlarından kifayət qədər məharətlə istifadə etməklə son dərəcə gözəl, poetik siqlətli bir əsər yarada bilmişdir. Qeyd etdiyimiz kimi, onun qəhrəmanı nüfuzlu alimdir, qətiyyətli rektordur, əsl müəllimdir, gözəl ailə başçısıdır, ideal insandır... Şair

bu tip sintaktik mühitlərin hər birini uyğun söz və ifadələrlə işıqlandırma bilmişdir.

“O, Qurbanov Afaddı” şeirində obrazlılıq yaradan vasitələr isə, əsasən, bunlardan ibarətdir: assonanslar (incə saitlərin assonansı. Nə qədər çiçək əkdi...; qalın saitlərin assonansı. İnsanlığın tacıydı..), alliterasiyalar (d-d. Dilçilik dənizinin...), zəngin qafiyələr (acıydı-tacıydı...), ədəbi tələffüzün transkripsiyası (Afaddı, qətiydi..), metonimiyalar (Nə qədər çiçək əkdi... burada Afad müəllimin kitablarına, eləcə də yetişdirdiyi kadrlara işarə olunur), təşbehlər (Sərt idi qaya kimi...)... Bir cəhəti də qeyd edək ki, bu şeirdə təşbehlər üstün mövqedə çıxış edir. Bu da, bir tərəfdən, mövzu ilə, digər tərəfdən, şairin öz fikirlərini məhz təşbehlər vasitəsilə çatdırmağa üstünlük verməsi ilə bağlıdır.

AFAD ADINDA BİR MƏKTƏB QALACAQ

Bu kiçik yazıya başlıq kimi götürdüyümüz "Afad adında bir məktəb qalacaq" cümləsi şair Akif Azalpin 2009-cu ildə akademik Afad Qurbanovun nurlu xatirəsinə həsr etdiyi "İzlər" şeirinin sonuncu misrasıdır. Şeirin məzmunu, ümumi ruhu da məhz bu misranın semantik yükündə ehtiva olunur. "Afad adında bir məktəb qalacaq!" misrasına qədərki semantik dinamikanın inkişafı da dediklərimizi sübut edir: Afad adında bir dağ ucalacaq! – Dərya kükrəyəcək Afad adında! – Afad adında bir bağ yaranacaq! – Qala yüksələcək Afad adında! – Afad adında bir məktəb qalacaq!

Bu, o deməkdir ki, "Afad adında məktəb" Afad adında ucalan dağdan da, kükrəyən dəryadan da, yaranan bağdan da, yüksələn qalalardan da böyükdür. Sintaktik paralelizmlər şəklində işlənmiş misralar da məhz sonuncu misradakı poetik mənanı qüvvətləndirir. Bu da təbiidir. Belə ki, "...eyni motiv, eyni fikir və poetik düşüncə üzərində köklənən şeirin dil strukturu bədiilik baxımından çevikləşir, fikrin yönümünə uyğun onun dolğun əks etdirilməsi üçün şair məqsədəmüvafiq üslubi vasitələrdən maksimum yararlanmağa səy göstərir" (Məhərrəm Hüseynov. Dil və poeziya. Bakı, 2008, səh.104). Deməli, "İzlər" şeirində semantik dinamika məhz "Afad adında bir məktəb qalacaq!" misrası ilə tamamlanır – qənaəti bütün parametrlərinə görə elmi və inandırıcı görünür. Həmin misranın kod-şifrəsi isə belədir: Afad Qurbanov Azərbaycanda ilk dəfə olaraq "Onomastika Məktəbi"ni yaradıb; O, "Azərbaycan Ono-

mastikası Məktəbi"nin banisi" kimi şöhrətlənib. Şair Afad Qurbanovun böyüklüyünü, Azərbaycan dilçiliyinin inkişafı yolunda bütün varlığı ilə çalışdığını ifadə edərkən məhz bu cür faktlara söykənib:

Böyüklük dediyin budur əslində,
Yarada-yarada bilmirdi, ancaq
Dilçilik elminin üfüqlərində
Afad adında bir məktəb qalacaq!

Bəllidir ki, Afad Qurbanov hələ gənc yaşlarında dilimizin sirli-sehirli dünyasına daxil olaraq tədqiqatlar aparmağa başlayıb. Akif Azalpin yaratdığı Afad obrazı da gənclik illərindən Borçalı, Göyçə kimi qədim türk elləri ilə bağlı həqiqətləri məhz tarixi adlara, faktlara söykənərək araşdırıb:

Gənclik illərindən aradı hələ
Gerçəyi tarixi adlar izindən
Borçalıdan belə, Göyçədən belə
Xalqın taleyini xalqın sözündən!

Afad Qurbanovun Azərbaycan onomastik vahidləri ilə bağlı çap olunmuş əsərlərində dağ adlarının (oronimlərin) tədqiqi xüsusi yer tutur. Burada xüsusi olaraq vurğulayaq ki, həmin araşdırmalarda təkcə Azərbaycan Respublikasındakı dağ adları yox, həm də Borçalıdakı Şindi, Yastıqar, Sənəyuçan (Səhənguçan), Şamdüyə kimi, Qərbi Azərbaycandakı Aladağ, Maral dağı, Dəli dağ kimi dağ adları da tarixi-lingvistik prizmadan təhlil edilir. Heç şübhəsiz ki, Akif Azalp Afad Qurbanovun bu tip tədqiqatları ilə

yaxından tanışdır. Əgər belə olmasa idi, o, öz qəhrəmanını “...yurdun adlar elmində Afad adında bir dağ ucalacaq!”, – deyərək vəsf edə bilməzdi. Maraqlıdır ki, həmin bənddə şairin yaratdığı bənzətmə və müqayisələr də olduqca təbii görünür: dağ adlarını tədqiq etdiyinə görə adlar elmində Afad adında dağ ucalacaq:

Dağ adlarını yozub tər qələmində,
Sirlər kəşf edəndə bilmirdi ancaq
Vaxt gələcək, yurdun adlar elmində
Afad adında bir dağ ucalacaq!

Şairin qəhrəmanı mərddir, mətanətlidir, səbirlidir, qədim tarixi mənbələrdəki adları müxtəlif bucaqlar altında, həm də zərgər dəqiqliyi ilə araşdırıb. Burada şairin “Çay adları üstə tər axıdanda” misrası ilə bağlı bəzi detalları açıqlamaq, daha doğrusu, onun yaranma səbəblərini müəyyənləşdirmək lazım gəlir. Məlumat üçün qeyd edək ki, Afad Qurbanov Azərbaycan dilçiliyində təkcə çay adlarını deyil, həm də göl, dəniz adlarını, ümumən hidronimləri ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə araşdırmış alimlərdəndir. O, Tərtər-çay, Qarqarçay, Bolqarçay, Qıpçaqçay kimi türk mənşəli hidronimlərin etimologiyası ilə bağlı dolğun fikirlər söyləmişdir. Deməli, “Çay adları üstə tər axıdanda” misrası ilə başlanan bənd heç də təsadüfi olaraq yaranmayıb:

Çay adları üstə tər axıdanda,
Qurban verə-verə bilmirdi, amma
Dalğa-dalğa coşub xalqın yadında
Dərya kükrəyəcək Afad adında!

Tədqiqatçılar Afad Qurbanovun türk xalqlarının ortaq mədəni və mənəvi dəyərləri ilə bağlı gördüyü işləri, xüsusən də ortaq türk dili məsələlərinə dair fikirlərini müxtəlif prizmalardan izah ediblər. Şair də öz qəhrəmanını “Dilindən qoymurdu ortaq türkcəni” deyərək vəsf edib:

Amalının uca səngəri kimi
Dilindən qoymurdu ortaq türkcəni,
Bir göyqurşağının rəngləri kimi
Birliyə can atan türfə ləhcəni!

Akif Azalpa görə, keçmişinə təşnə (susuz, susuzluqdan yanan...) olan elin qəlbində Afad adında qala yüksələcək. Çünki Afad Qurbanov şəhərlərimizə, kəndlərimizə qalatək baxıb, qüdrət arayıb. “İzlər” şeirinin səkkizinci bəndinə istinadən söylədiyimiz bu fikirlər də birbaşa Afad Qurbanovun Azərbaycan toponimləri ilə bağlı çap etdirdiyi kitablarla səsləşir. Şair bu cür kitablara söykəndiyi, daha doğrusu, onları dərindən mənimsəyərək poetik təfəkküründən keçirdiyi üçün misraları da təbii qarşılanır, obrazlı desək, sanki bu misraların hər biri Afad Qurbanovun monoqrafiyalarından süzülüb gəlib:

Qalatək baxıb hər şəhərə, kəndə,
Qüdrət arayanda bilmirdi, amma
Keçmişinə təşnə elin qəlbində
Qala yüksələcək Afad adında!

Türk mənşəli Azərbaycan kişi adlarının daha çox igidlik, mübarizlik, qeyrət, cəsarət və s., qadın adlarının isə gözəllik anamlı apelyativlər əsasında yaranması bir sıra

araşdırmalarda, o cümlədən Afad Qurbanovun yaradıcılığında dönə-dönə vurğulanıb. Şair də öz qəhrəmanının kişi (hər igid adından qeyrət...) və qadın (hər gözəl adından iffət...) adlarının yorulmaz tədqiqatçısı olduğuna işarə edir:

Yolunu sardıqca yurda məhəbbət,
Hər yerdən ləyaqət gəzirdi fəqət.
Hər gözəl adından iffət, nəzakət,
Hər igid adından qeyrət, cəsərət!

Afad Qurbanovun onomastikaya dair araşdırmalarında təkcə müasir yox, həm də bir sıra qədim mənbələrdəki adların tarixi-linqvistik müstəvidə təhlilinə rast gəlinir ki, bu da tarixi onomastika baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Maraqlıdır ki, Akif Azalpin “İzlər” şeirində də alimin bu istiqamədə gördüyü işlər obrazlı şəkildə canlandırılır:

Qəlbində tükənməz mətanət, səbir,
Üz tutmadan dinsiz gərmişə doğru,
Müqəddəs adların ardınca bir-bir
Yol gedirdi şanlı keçmişə doğru!

Azərbaycan dilçiliyi tarixində Afad Qurbanov həm də yetmişdən artıq fəlsəfə doktoru yetişdirmiş bir alim kimi dəyərləndirilir. Şair də bu tip faktları yaddaşlarda uzun müddət qala biləcək bir bəndə çevirə bilib ki, bu da onun sənətkarlığını şərtləndirən detallardan biri kimi çıxış edir:

Uğur qazandıqca haqqın yolunda,
Durmadan artırdı yetirmələri.
Səfləri görəndə sağ-solunda.
Bir-bir unudurdu "itirmə"ləri!

"İzlər" şeirində emosionallıq və ekspressivlik yarıdan vasitələr kifayət qədərdir. Bunları belə qruplaşdırmaq olar: assonanslar (incə saitlərin assonansı. Keçmişinə təşnə elin qəlbində...; qalın saitlərin assonansı. Uğur qazandıqca haqqın yolunda...), alliterasiyalar (s-s-s. Səfləri görəndə sağ-solunda...), anaforalar (Hər yerdən ləyaqət gəzirdi fəqət//Hər gözəl adından iffət, nəzakət//Hər igid adından qeyrət, cəsarət...), frazeoloji vahidlər (can atmaq, bağrı bağlı olmaq...), təşbehlər (Qalatək baxıb hər şəhərə...)... Şeirdəki axıcılıq, melodiyalılıq, eləcə də poetik məna dərinliyi məhz bu tip vasitələrlə yaradılmışdır.

EY ALİM, PEDAQOQ – TÜRKOLOQ AFAD!

Bu başlıq Buta Sadıqovun Afad Qurbanova həsr etdiyi bir bəndlik şeirin son misrasıdır. Bir başlıq kimi götürdüyümüz bu misranın ümumi semantik yükü Afad müəllimin elmi-pedaqoji fəaliyyətinin mühüm bir hissəsini işarələndirir. Konkret desək, bu misrada Afad müəllimin məhz bir alim, türkoloq, pedaqoq olduğu öz əksini obrazlı şəkildə tapıb.

İlk olaraq qeyd edək ki, dosent Buta Sadıqov şair deyil, amma tələbə yoldaşı, dostu, həmkarı, kafedra müdiri olmuş Afad Qurbanovun 70 illik yubileyi ilə bağlı yazdığı kiçik bir yazıda ürək sözlərini həm də şeirdə ifadə edib. Bəlkə də, o, düşüncələrini şeirə çevirəndə belə fikirləşib ki, yazdığı misralar dostu üçün ən gözəl hədiyyə olar, ruhunu oxşayar...

Şeirdə Afad müəllim zamanın nəbzini tutan müdrik bir insan, dilçiliyi inkişaf etdirən nüfuzlu alim, əsl pedaqoq kimi tərənnüm edilir. Afad müəllimə müraciətlə yazılmış bu şeirdəki obrazlılıq isə daha çox “ömür karvanı”, “nəbzini tutmaq”, “qol-qanad vermək” frazeoloji vahidləri və alliterativ tipli qafiyələrlə (qol-qanad – pedaqoq – türkoloq: qol-qoq-loq) yaradılıb:

70 il yol gəlir ömür karvanın,
Nəbzini tutmusan hər an zamanın.
Sən müdrik oğlusan Azərbaycanın,
Dilçilik elminə verdin qol-qanad,
Ey alim, pedaqoq – türkoloq Afat!

Bu şeir parçası Buta Sadıqovun “Ömrün 70 baharı” adlı məqaləsinin sonunda verilib. Maraqlıdır ki, Buta müəllim həmin məqalənin ilk abzaslarını da obrazlı bir dillə işıqlandırıb: “Hər bir insanın öz aləmi, öz dünyası var! Şairlər, nasirlər kimi, alimlərin də öz mənəvi dünyası var. Belə alimlərimizdən ən ləyaqətliilərindən biri tələbəlik illərini bir auditoriyada, bir yataqxanada keçirdiyimiz Afad Qurbanovdur. Onun, bütün olmasa da, həyatının müəyyən hissəsi gözlərim önündə bir kino lenti kimi canlanır”. Bu kiçik parça təkcə ifadə tərzinə görə yox, həm də məzmununa, mənasına görə yuxarıdakı misralarla səsləşir. Digər tərəfdən, bu parça ilə beş misradan ibarət şeirin məntiqi bağlılığı semantik dinamikanın da məhz həmin şeir parçası ilə tamamlandığını təsdiqləyir. Heç şübhəsiz ki, fikrin bu cür ifadəsi uyğun sintaktik mühitlə bağlıdır.

XÜSUSİ ADLARIN SÖZ DÜNYASI VAR

Həcər Hüseynova bir sıra maraqlı şeirlər müəllifidir. Bu şeirlərdən biri də elmi rəhbəri olmuş Afad Qurbanova həsr etdiyi beş bənddən ibarət “Ey alim!” şeiridir. Başlığa çıxardığımız “Xüsusi adların söz dünyası var” adı da həmin şeirin birinci bəndinin üçüncü misrasıdır. Bu misra isə Afad Qurbanovun “Azərbaycan Onomastikası Məktəbi”nin banisi olmasını birbaşa işarələndirir.

Həcər Hüseynova “Elm fədəisi” məqaləsində göstərir: “Afad Qurbanovun Azərbaycanda “Onomastika Məktəbi”nin, “Onomastika” elmi cəmiyyətinin və “Onomastika” elmi jurnalının yaradıcısı, təsisçisi kimi xidmətləri böyükdür... Azərbaycan dilçiliyində xüsusi adların tədqiqi A.Qurbanovun adı ilə bağlıdır”. Müəllif məhz bu fikirlərdən sonra aşağıdakı bəndi təqdim edib (bu bəndin birinci misrasındakı “insan” sözü sonrakı nəşrlərdə “alim” sözü ilə əvəz edilib):

Hər insan ömrünün öz dünyası var,
Dünyanı görməyə göz dünyası var,
Xüsusi adların söz dünyası var,
Sən həmin dünyanın şahı, ey alim!

Bu bəndin ümumi semantik tutumu onu deməyə əsas verir ki, müəllif elmi üslubda ifadə etdiklərini, demək olar ki, şeirdə eynilə canlandıra bilib.

Şair ustadını – Afad müəllimi elm yollarının mayakı, ulduzu, günəşi, mahı kimi vəsf edərkən onun dilçi oldu-

ğunu xüsusilə qabardır. Və belə məqamlarda ən kiçik detalları belə mənalandıрмаğa çalışır. Hətta dərələrdən, düzlərdən yazdığını, yəni oronimlərlə bağlı araşdırma apardığını da diqqət mərkəzində saxlayır:

Hərdən qanunları, sözləri yazdın.
Hərdən dərələri, düzləri yazdın.
Hərdən gah özünü, bizləri yazdın,
Oldun insanların pənahı, alim!

Azərbaycan dilçiliyində “apelyativ vahid” və “onomastik vahid” terminlərini ilk dəfə olaraq işlədən, həm də bu tip terminləri intensivləşdirən məhz Afad Qurbanov olub. Onun əsərlərində apelyativlərdən onomastik vahidlərə keçid, daha doğrusu, onomastik vahidlərin, əsasən, apelyativ vahidlər əsasında yaranmasının fəlsəfi əsasları müəyyənləşdirilir, həmçinin bu terminlərin “AV”, “OV” ixtisar formalarında təqdimi kimi məsələlərdən geniş və sistemli şəkildə bəhs olunur. Afad Qurbanovla bağlı təqdim etdiyimiz belə bir sintaktik mühiti ilk dəfə olaraq poetik dillə ifadə edən, onu şeirə çevirən isə məhz Həcər Hüseynovadır:

AV-dən OV-yə körpü yaratdın.
Xüsusi sözlərdən şəhər yaratdın.
Dil qanunlarıyla zəfərə çatdın.
Oldun dilçiliyin şanı, ey alim!

Həcər Hüseynovanın lirik qəhrəmanı qayğıkeş ata, gözəl müəllim olub... Şair bu nurlu insanın yoxluğu ilə heç cür barışa bilmir. O, yenə də şair üçün əlçatmaz zirvədir, uca bir dağdır, o, yenə də yaşayır, yenə də sağdır:

Qayğıkeş ataydın, gözəl müəllim.
Öldü söyləməyə gəlməyir dilim.
Əlçatmaz zirvəsən, dağsan, ey alim.
Yenə yaşayırsan, sağsan, ey alim!

“Ey alim!” şeirində poetiklik yaradan bir sıra vasitələr müşahidə olunur: incə saitlərin assonansı. Öldü söyləməyə gəlməyir dilim...; anafora (Hərdən qanunları, sözləri yazdın//Hərdən dərələri, düzləri yazdın//Hərdən gah özünü, bizləri yazdın); zəngin qafiyələr (öz-göz-söz...); frazeoloji vahidlər (dili gəlməmək,, şöhrəti yayılmaq...); metonimiyalar (Xüsusi sözlərdən şəhər yaratdın...); ədəbi tələffüzün transkripsiyası (ataydın, qanunlarıyla...)... Burada bir cəhəti də vurğulayaq ki, şair lirik qəhrəmanının ən səciyyəvi cəhətlərini yaradarkən daha çox metonimiyalara üstünlük verib.

**AFAD QURBANOV
AZƏRBAYCAN ONOMASTİKASINA
DAİR KONFRANSLARIN
TƏŞKİLATÇISI VƏ
ƏSAS MƏRUZƏÇISI KİMİ**

Afad Qurbanov “Azərbaycan onomastikası problemləri” ilə bağlı konfransların hər birinin təşkilatçısı və əsas məruzəçisi kimi bütün gücü ilə çalışıb, xalqımıza misilsiz xidmətlər göstərib. Görkəmli alim bu problemə dair yeni bir konfrans da keçirmək istəyirdi. Demək olar ki, hər şey hazır idi. Amma ömür vəfa etmədi, o, bu konfransın məruzəçisi ola bilmədi... “Min təəssüflər olsun ki, 2009-cu il noyabrın 2-də, növbəti 17-ci konfrans onun – təşkilatçısının vəfatından 38 gün sonra keçirildi...” (İsmayıl Məmmədov)...

1986-cı il noyabrın 28-də API-də “Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair” birinci elmi-praktik konfrans keçirilirdi. Bu, Azərbaycan dilçiliyi, eyni zamanda türkologiya tarixində onomastika məsələlərinə həsr olunmuş ilk konfrans idi. Konfransa tanınmış dilçilərlə yanaşı, tarixçi və coğrafiyaşünas alimlər də dəvət olunmuşdu. Həm də bu alimlər təkcə respublikamızın deyil, Rusiya, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Özbəkistan, Gürcüstan kimi ölkələrin nüfuzlu elm adamları idi. Təkcə bu fakt konfrans barədə dolğun təəssürat yaradır. Ən azı onun coğrafiyasının çox geniş olduğunu, hətta beynəlxalq səviyyəli bir konfrans kimi keçirildiyini sübut edir. Burada istər-istəməz 1926-cı il fevralın 26-dan martın 5-nə kimi

Bakı şəhərində keçirilmiş I türkoloji qurultay yada düşür. “Azərbaycan onomastikası”na dair keçirilmiş bu ilk konfrans proqram və məramına görə məhz həmin qurultayı xatırladır, onun məntiqi davamı kimi görünür...

Bir məqamı da qeyd edək ki, sanki 60 illik bir zaman kəsiyindən sonra I Türkoloji Qurultay “Azərbaycan onomastikası problemləri” adı ilə yeni formada təzahür edirdi. Həmin konfransın iştirakçılarından biri kimi fəxrlə deyə bilərəm ki, 60 ildən sonra tanınmış türk alimlərinin bir araya gələrək onomastika problemləri ilə bağlı geniş müzakirələr aparması çox böyük tarixi hadisə idi. Bu konfrans təkcə APİ yox, bütövlükdə xalqımız tərəfindən yüksək əhvali-ruhiyyə ilə qarşılandı... Mübaligəsiz deyirik ki, bütün bunlar bacarıqlı elm təşkilatçısı Afad Qurbanovun gərgin əməyinin nəticəsi idi. Burada “Azərbaycan onomastikası problemləri”nə dair I konfransa, sözün həqiqi mənasında, yüksək səviyyəli bir elmi konfrans statusu qazandırmış Afad Qurbanovla bağlı bəzi cəhətləri mütləq vurğulamaq lazım gəlir: konfransın təşkilatçısı Afad müəllim 57 yaşında olsa da, çox cavan görünürdü, fiziki cəhətdən möhkəm idi; geniş erudisiyalı, analitik təfəkkürlü bir alim kimi Azərbaycan dilinin tədqiqi və tədrisi ilə məşğul olurdu; keçmiş SSRİ-nin görkəmli türkoloqlarının əksəriyyətini şəxsən tanıyırdı; rektor kimi çox böyük səlahiyyət sahibi idi; ən əsası isə, o, bir rektor olaraq səlahiyyətlərindən ustalıqla istifadə etməyi bacardı, dəqiq desək, başqa şəhərlərdən dəvət olunmuş alimlərin maliyyə xərcləri də daxil olmaqla konfransın bütün xərclərini, demək olar ki, institutun büdcəsi hesabına reallaşdırdı... Burada təbii olaraq sual yarana bilər ki, sovet imperiyasının kəsəkəs dövründə Afad Qurbanov belə bir konfransın keçirilməsinə necə nail ola bilib? Fikrimizcə, bu

sual müxtəlif bucaqlardan cavablandırıla bilər. Biz isə yalnız bir cəhəti qeyd etməklə kifayətlənirik: Afad Qurbanov konfransın proqramına Azərbaycan alimləri ilə yanaşı, özbək E.Beqmatov, qazax T.Januzakov, erməni A.Qriqoryan, ukrain T.Linko kimi alimlərin adlarını da daxil etdirmişdir. Bu da, bir növ, konfransa beynəlmiləlçilik statusu qazandırmışdı. Başqa sözlə desək, proqram sovet ideologiyasına uyğunlaşdırılmış şəkildə görünürdü. Əslində isə konfrans bütün parametrlərinə görə milli, eyni zamanda ümumtürk səciyyəli idi. Deməli, Afad Qurbanov imperiya məmurlarını ustalıqla inandıraraq böyük bir konfransın təntənəli şəkildə keçirilməsinə nail olub. İndi həmin konfrans və onun çap olunmuş materialları Azərbaycan dilçiliyi tarixində xüsusi yer tutur. Bu materiallardakı (Bakı, 1987) ilk məqalə də məhz Afad Qurbanova məxsusdur. Burada onun rusca çap edilmiş **“Azərbaycan onomastikasının tədqiqi vəziyyəti və dilçiliyin vəzifələri”** adlı məqaləsindən bəhs etmək, bəzi məsələlərə aydınlıq gətirmək lazım gəlir.

Məqalənin əvvəlində göstərilir ki, Azərbaycan dilçiliyində “Onomastika” ən yeni sahələrdən biridir və bu istiqamətdə bir sıra zəruri işlər görülməlidir. Çünki Azərbaycan onomastik vahidlərinin sistemli şəkildə tədqiqi ilə təkcə xalqımızın dilinin tarixi deyil, eyni zamanda onun etnogenezi, psixologiyası, sosial həyatı və s. barədə zəngin məlumatlar əldə etmək mümkündür.

Afad Qurbanov haqlı olaraq qeyd edir ki, bu vaxta qədərki araşdırmalarda Azərbaycan onomastik vahidlərinin leksik-semantik və qrammatik xüsusiyyətləri, daha doğrusu, qanunauyğunluqları sistemli şəkildə tədqiq edilərkən istər-istəməz qazax, qırğız, tatar, özbək, türkmən və digər türk dilləri ilə bəzi müqayisələr də aparılıb.

Müəllifə görə, 1986-cı ilə qədərki onomastik tədqiqatlarda toponimlərlə müqayisədə antroponimlər çox az öyrənilib. Təkcə bu fakt onu deməyə əsas verir ki, Afad Qurbanov Azərbaycan onomastik vahidlərinin tədqiqi vəziyyəti ilə bağlı ən kiçik detallı belə nəzərdən qaçırmayıb.

Məqalədə qədim yazılı mənbələrdə müşahidə olunan Azərbaycan onomastik vahidləri barədə müəyyən məlumatlar verilir ki, bu da maraqla qarşılanır. Məsələn, yunan tarixçisi Strabonun əsərlərində işlənmiş Kaspi, Araz, Kür, Alazan, Sakasen və s. kimi toponimlərə, yaxud "Alban tarixi" (VII əsr) kitabındakı Qazan, Avçı, Tarxan kimi antroponimlərə qədim Azərbaycan onomastik vahidləri prizmasından münasibət bildirilir. Heç şübhəsiz ki, bütün bunlar Azərbaycan onomastikasının tarixi barədə, az da olsa, təəssürat yarada bilər.

Afad Qurbanov Azərbaycan onomastikası ilə bağlı problemlərdən bəhs edərkən dilçiliyimizdə bu sahədə görülməli işlərin ilkin konturlarını çızır, konkret desək, belə tədqiqatların dörd istiqamətdə aparılmasının zəruriliyini əsaslandırır: birinci istiqamət – toponimlərin mənşəyi qədim mənbələrə, lüğətlərə, dialekt və şivə materiallarına istinad olunmaqla tarixi-lingvistik müstəvidə araşdırılmalıdır; ikinci istiqamət – toponimik vahidlərin morfoloji və sintaktik xüsusiyyətləri mövcud normalara uyğun şəkildə tədqiq olunmalıdır; üçüncü istiqamət – Azərbaycan toponimləri ilə bağlı çap edilmiş lüğətlər müasir dilçiliyin tələblərinə cavab vermədiyi üçün yeni və daha sanballı lüğətlər çap olunmalıdır; dördüncü istiqamət – Azərbaycan toponimləri geniş və sistemli şəkildə tədqiq olunarkən Ermənistan, Gürcüstan və Dağıstan ərazilərindəki türk mənşəli toponimlər mütləq nəzərə alınmalıdır.

Məqalənin sonunda göstərilir ki, 1986-cı ildə API-nin Azərbaycan dilçiliyi kafedrası nəzdində yaradılmış “Onomastika Mərkəzi” vasitəsilə 40 mindən artıq onomastik vahidin toplanaraq pasportlaşdırılması Azərbaycan onomalogiyasının inkişafına təkan verəcəkdir.

Təqdirəlayiq haldır ki, Afad Qurbanovun Azərbaycan onomalogiyasının inkişafı ilə bağlı uzaqgörənliklə müəyyənləşdirdiyi bu istiqamətlərin hər biri sonrakı dövrlərdə öz elmi həllini tapdı.

* * *

1986-cı ildə keçirilmiş “Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair” I konfransın materialları 1987-ci ildə çap olunduqdan sonra onun haqqında müxtəlif yazılar yazıldı. Mən də “Xüsusi adların hərtərəfli tədqiqi” adlı kiçik bir məqalə çap etdirdim. Həmin yazı bu kitabın, eyni zamanda bu bölmənin ümumi ruhuna tamamilə uyğun gəlirdiyi üçün onu eynilə təqdim etməyi gərəkli hesab edirəm.

Xalqın tarixi, məişəti, mədəniyyəti, dünyagörüşü, psixologiyası və dilini yaşadan onomastik vahidlərin tədqiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Respublikamızda bu nəcib və xeyirxah iş 60-cı illərdən başlanmış, bu sahəyə aid müxtəlif məqalə, monoqrafiya və namizədlik dissertasiyaları yazılmışdır. Lakin onomastik vahidlərin mühüm problemlərini həll etmək üçün konfrans keçirməyə ehtiyac duyulurdu. 1986-cı ilin noyabrında V.İ.Lenin adına API-də Azərbaycan onomastikasının problemlərinə həsr olunmuş ali məktəblərarası respublika konfransının keçirilməsi də belə bir zərurətə bağlı idi.

Həmin konfransın materialları institutumuzun nəşriyyatı tərəfindən çap olunmuşdur (redaksiya heyəti: profes-

sor A.M.Qurbanov – elmi redaktor, professor B.Budaqov, professor Y.Yusifov, dosent T.Əhmədov, dosent Ə.Şükürov, filologiya elmləri namizədi A.Hacıyev – məsul katib).

Məcmuə Azərbaycan SSR EA-nın müxbir üzvü, professor A.M.Qurbanovun “Azərbaycan onomastikası tədqiqinin vəziyyəti və dilçiliyin qarşısında duran vəzifələr” adlı məqaləsi ilə başlanır. Burada Azərbaycan onomastikasının tarixi, inkişaf problemləri, onomastik vahidlərin tədqiqində qədim tarixi mənbələrə istinad və s. məsələlər geniş şəkildə şərh olunmuş, eləcə də toponimlərin tədqiqi məsələsinə xüsusi diqqət yetirilmiş, onların konkret həlli yolları müəyyənləşdirilmişdir. Toponimlərin antropotoponim, etnotoponim, hidrotoponim, zootoponim, fitotoponim, ictimai-siyasi xarakterli toponim, kosmotoponim, təsviri toponim kimi qruplaşdırılmasının məqsəduyğunluğu da öz əksini tapmışdır.

142 məqalədən ibarət olan konfrans materialları antroponimika, etnonimika, toponimika, hidronimika, zoonimika, poetik onomastika, digər onomastik problemlər adlı bölmələrdə verilib.

“Antroponimika” adlanan birinci bölmə 30 məqalədən ibarətdir. Burada əsl şəxs adları, eləcə də ləqəb və təxəllüs kimi köməkçi ad kateqoriyalarının ən səciyyəvi cəhətləri işıqlandırılıb.

“Etnonimika” bölməsindəki məqalələrdə xalqımızın etnogenezində xüsusi rol oynamış qamər “kimmer”maq, qıpçaq, təklə, tulus, qacar, kəngərli, şatırlar və s. etnonimlər (tayfa adları) barədə daha ətraflı məlumat verilmiş və onların lingvistik xüsusiyyətləri aşkar edilmişdir. Etnonimlərin struktur-lingvistik təhlilinə həsr olunmuş məqalədə (E.Ə.Əhmədova) etnonimlərin leksik (abdal, alpoud,

boyat, qıpçaq, xəzər, türk, ilxıçı), morfoloji (qırıqlı, abdallı, qullar, türklər, cəfərli, xəlilli, təbrizli, xoylu) və sintaktik (abdullauşağı, hürüuşağı, ərəbuşağı) üsulla yaranmasından bəhs olunmuş və hər bir üsul uyğun nümunələrlə əsaslandırılmışdır.

“Toponimika” adlanan üçüncü hissə 47 məqalədən ibarətdir. Bu hissədə Qız qalası, Şamxor, Dərələyəz, Bərdə, Quşçu, Qazançı, Xındırstan, Ordubad və s. toponimlər haqqında geniş məlumat verilmişdir. B.Budaqov, Y.Yusifov, S.Mollazadə, O.Molçanova, Ə.Cavadov, X.Xanmaqomedov, F.Şahbazov və başqalarının toponimik vahidlərin tarixi-lingvistik təhlilinə həsr olunmuş məqalələri elmiliyi və orijinallığı ilə diqqəti cəlb edir.

“Hidronimika” bölməsindəki məqalələrdə mikro və makrohidronimlərdən bəhs olunur, hidronimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri, yaranma yolları və mənşəyi sistemli şəkildə araşdırılır.

“Poetik onomastika” bölməsində klassik və müasir ədəbiyyatımızda işlənən ayrı-ayrı adların üslubi xüsusiyyətləri izah edilir. Bu mənada “Folklorda işlənən şəxs adlarının poetik xüsusiyyətləri” (Q.Mustafayeva), “Bədii ədəbiyyatda xüsusi adların komik təbiəti” (Q.Kazımov), “Nizaminin əsərlərində etnik adlar” (Ə.Şükürov), “C.Məmmədquluzadənin nəsr və dram əsərlərindəki toponimlər və danışq dili” (Q.Bağirov) və s. kimi məqalələr maraqla qarşılır.

Sonuncu bölmə “Digər onomastik problemlər” adlanır. Burada onomastik vahidlər və apelyativlər arasındakı leksik-semantik əlaqədən, terminlərin formalaşmasında onomastik leksikanın rolundan, Azərbaycan leksikoqrafiyasında onomastik vahidlərin əks olunmasından, adların

qısaltılmasının qrammatik və üslubi xüsusiyyətlərindən bəhs olunur.

“Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair” konfransın materialları xalqımızın tarixini, mədəniyyətini, dilini və etnoqrafiyasını öyrənmək baxımından qiymətli mənbədir. Əminik ki, bu materiallar Azərbaycan onomastikasının inkişafına müsbət təsir göstərəcək.

AZƏRBAYCAN ONOMASTİKASININ MÜASİR VƏZİFƏLƏRİ

Afad Qurbanov 1988-ci il aprelin 15-də "Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş II elmi-nəzəri konfrans" da ilk məruzəçi kimi "Azərbaycan onomastikasının müasir vəzifələri" mövzusunda çıxış edib. Konfransla bağlı nəşr edilmiş məcmuədə də (Bakı, 1988) ilk olaraq onun məqaləsi verilib.

Məqalənin girişində Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş I konfransdan (1986) II konfransa (1988) qədərki dövr ərzində respublikamızda onomastika ilə bağlı görülmüş işlər barədə, bir növ, hesabat xarakterli məlumat verilir. Məsələn, Afad Qurbanov I Onomastika konfransının əhəmiyyətini belə səciyyəyləndirir: "...Bu müddət ərzində konfransın təsiri və hərtərəfli rolu aydın surətdə özünü göstərir. Konfrans, hər şeydən əvvəl, onomastikanın öyrənilməsinə marağı daha da artırmış, respublika mətbuatında onomastikanın müxtəlif problemlərinə aid bir sıra elmi məqalələr, kitabçalar və monoqrafiyalar çap olunmuşdur. Həmçinin bir neçə namizədlik və doktorluq dissertasiyası müdafiə edilmişdir..." Sonra isə ümumi şəkildə ifadə etdiyi bu fikirlərini konkretləşdirir, ayrı-ayrı müəssisələrdə onomastika ilə bağlı görülmüş işlərin qısa xülasəsini verir:

- diqqətə çatdırır ki, EA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunda "Azərbaycan dilinin onomastikası" (1987) adlı kitab çap olunub, Qara Məşədiyev "Qafqazın Azərbaycan toponimləri", Fikrət Xalıqov isə "Azərbaycan mikrotoponimiyası" mövzusunda doktorluq dissertasiyaları üzərində işləyirlər;

- göstərir ki, EA-nın Coğrafiya İnstitutunda 1974-cü ildə yaradılmış Toponimika şöbəsi 1987-ci ildə Xəritəçilik şöbəsi ilə birləşdirilərək "Xəritəçilik və toponimika" bölməsi adlandırılıb. Həmin bölmədə isə 8 nəfər namizədlik (fəlsəfə doktoru), 1 nəfər doktorluq dissertasiyası üzərində işləyir, eyni zamanda bölmə əməkdaşları 1986–87-ci illərdə 1 kitab və 30-dan artıq məqalə çap etdiriblər;
- müəyyənləşdirir ki, ADU-da (BDU-da) Tofiq Əhmədov "Azərbaycan toponimlər sistemi" adlı doktorluq dissertasiyası müdafiə edib (1987), Musa Adilov və Aydın Paşayev "Azərbaycan onomastikası" adlı kitab çap etdiriblər (1987), Ələvsət Abdullayevin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan dilçiliyi kafedrasında 100-ə qədər tələbə Azərbaycan toponimlərindən diplom işi yazmışdır, Nadir Məmmədov "Azərbaycan oronimiyası" adlı doktorluq dissertasiyasını başa çatdırmışdır;
- vurğulayır ki, API-də onomastik fond yaradılıb, "Azərbaycan dilinin onomalogiyası" adlı dərslik hazırlanıb, Kamil Bəşirov "Azərbaycanın mürəkkəb quruluşlu toponimləri" (1986), Nəbi Əsgərov "Azərbaycan hidronimləri" (1986), Əzizxan Tanrıverdiyev "XVII–XIX əsrlər Azərbaycan antroponimləri" (1987) mövzularında dissertasiya müdafiə etmişlər...

Bütün bunlar sübut edir ki, Afad Qurbanov Azərbaycan onomalogiyasının 1986–87-ci illərdəki inkişafını dəqiqliklə izləyib. Bu da tarixi onomalogiya, ümumən dilçilik tariximiz baxımından əhəmiyyətlidir.

"Əldə olunan nailiyyətlər bir daha aydın göstərir ki, dilçiliyimizin bu mühüm sahəsinin tədqiqini daha da gücləndirməli, onomastik axtarışları dərininə və eninə geniş-

ləndirməliyik...”, – deyən Afad Qurbanov “Azərbaycan onomastikası” ilə bağlı görülmək ən mühüm işlərin istiqamətlərini də müəyyənləşdirir. Bunlardan bir neçəsinə diqqət yetirək: hidronimlər ayrıca onomastik lay kimi öyrənilməlidir; xüsusi adlar qrupuna daxil edilmiş ktəmatonimlərlə bağlı konkretləşdirmə işi aparmağa ciddi ehtiyac var; xüsusi adlar qrupunda etnonimlərin yeri dəqiqləşdirilməli, eyni zamanda etnonimlər bütün türkdilli xalqların ərazisi və tarixi ilə bağlı şəkildə öyrənilməlidir; xüsusi adlar zonalar üzrə tam toplanılmalı və bu zaman mikrotoponimlər yaddan çıxarılmamalıdır; onomastik vahidlərin tələffüzü və yazılışında müəyyən sabitlik və vahidlik yaradılmalıdır; adyaratmada qısa və konkretlik prinsipi əsas götürülməlidir; transkripsiya prosesində xüsusi adın fonetik tərkibinin süni şəkildə dəyişdirilməsinin qarşısı alınmalıdır... Müqayisə və qarşılaşdırmalar göstərir ki, Afad Qurbanovun dəqiqləşdirdiyi bu istiqamətlərin, demək olar ki, hamısı dilçiliyimizdə nəzərə alınmış və bir tədqiqat obyekti kimi sistemli şəkildə öyrənilmişdir.

AZƏRBAYCAN ONOMALOGİYASININ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

“Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş III elmi-nəzəri konfransın materialları”nda (Bakı, 1990) Afad Qurbanovun “Azərbaycan onomastikasının inkişaf perspektivləri” adlı məqaləsi verilib. Burada əvvəlcə 1986–90-cı illərdə Azərbaycan onomastikası ilə bağlı yerinə yetirilmiş işlərin ümumi mənzərəsi canlandırılır. API-də yaradılmış “Onomastika Mərkəzi”nin təşəbbüsü ilə 1986 və 1988-ci illərdə onomastika problemlərinə həsr olunmuş ümumittifaq səviyyəli iki böyük elmi konfransın keçirilməsi diqqətə çatdırılır. Eyni zamanda bu dördillik qısa zaman kəsiyində onomastika ilə bağlı çap olunmuş üç monoqrafiya xüsusilə fərqləndirilir: “Azərbaycan onomastikası” (1987-ci ildə BDU-nun əməkdaşları tərəfindən çap olunub), “Azərbaycan dilinin onomastikası” (1987-ci ildə EA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun əməkdaşları çap etdirib), “Azərbaycan dilinin onomalogiyası” (1988-ci ildə Afad Qurbanov çap etdirib, 30 çap vərəqi həcmindədir). Bu monoqrafiyaları Azərbaycan onomastikasının son nailiyyətləri kimi dəyərləndirmiş Afad Qurbanov Azərbaycan onomastikası ilə bağlı bir sıra perspektiv vəzifələrin də qarşıda durduğunu göstərib. Bu da, əsasən, aşağıdakıları əhatə edir:

- Azərbaycan dilinin onomastik leksikası tam, küll halında toplanılmalı və bunlar sistemli şəkildə antroponimlər, toponimlər, etnonimlər, hidronimlər, ktematonimlər başlığı altında qruplaşdırılmalıdır;

- praktik onomastik tədqiqatları daha da gücləndirmək üçün Azərbaycan onomastikasına dair izahlı lüğətlər tərtib edilməlidir. Baxmayaraq ki, Azərbaycan şəxs adlarına dair bir neçə lüğət nəşr olunub, yaxud 7 min toponimik vahidin izahı verilmiş “Azərbaycan toponimlər lüğəti”nin nəşri başa çatmaq üzrədir;
- onomastik sistemin diaxronik və sinxronik istiqamətdə fundamental şəkildə tədqiqini reallaşdırmaq üçün ilk növbədə Azərbaycan onomastikasının tədqiqi metodlarının elmi əsasları işlənib hazırlanmalıdır;
- onomastik tədqiqatların səviyyəsini yüksəltmək üçün onomoloq kadrlar yetişdirilməli, onlara düzgün istiqamətlər verilməlidir.

Qeyd edək ki, 1990-cı ildən sonra Azərbaycan dilçiliyində yuxarıda göstərilənlərin bir qismi öz elmi həllini tapmışdır. Digər bir qismi isə hələ də problem olaraq qalmaqdadır. Məsələn, Azərbaycan onomastikasına dair bir sıra lüğətlər çap olunsada, indiyə qədər bu sahə ilə bağlı sanballı izahlı lüğətlər çap olunmayıb, etimoloji lüğətlər isə yox dərəcəsidir. Burada müəllifin bir fikrini eynilə təqdim etmək lazım gəlir: “Bütün bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi Azərbaycan onomalogiyasının inkişafına ancaq və ancaq kömək edə bilər”. Müəllif haqlıdır. Bu mənada onun Azərbaycan onomastikası ilə bağlı qarşıya qoyduğu vəzifələrin, dəqiqləşdirdiyi istiqamətlərin hər biri yerinə yetirilməlidir.

AZƏRBAYCAN ONOMASTİKASININ MÜASİR PROBLEMLƏRİ

Afad Qurbanov “Azərbaycan onomastika problemlərinə həsr olunmuş IV elmi-nəzəri konfrans”ın da təşkilatçısı və əsas məruzəçisi olub. Onun “Azərbaycan onomastikasının müasir problemləri” adlı məruzəsi də “Azərbaycan onomastikası problemləri” (Bakı, 1993) adlı topluda məhz ilk məqalə kimi verilib.

Məqalənin əvvəlində bir atribut, sosial işarə funksiyasını yerinə yetirən onomastik vahidlərin əhəmiyyəti barədə əsaslandırılmış fikirlər söylənilir: “Onları öyrənməklə... xalqın tarixi, dili və çoxsahəli həyatının bir sıra mühüm məsələlərini aşkara çıxarmaq, dilin lüğət tərkibinin bütövlükdə xarakteristikasını vermək, dil tarixi, dialektologiya və üslubiyyətə dair mühüm qanunauyğunluqları aşkara çıxarmaq, tarix, etnoqrafiya, sosiologiya, coğrafiya, və başqa elmlərin bəzi mühüm problemlərinin açılmasına kömək etmək mümkün ola bilər...” Yalnız bu sitata istinad etməklə Afad Qurbanovun Azərbaycan onomastikası məsələlərinə nədən bu qədər həssaslıqla yanaşmasının, xüsusi diqqət yetirməsinin səbəblərini müəyyənləşdirmək olar.

Afad Qurbanov bu məqaləsində bir sıra məsələlərlə yanaşı, 1986–1993-cü illərdə Azərbaycan onomastikasına dair sistemli tədqiqat işlərinin meydana çıxması, Azərbaycan toponimləri və antroponimlərinin daha çox araşdırmalara cəlb edilməsi, bu tip vahidlərin həm də tarixi-lingvistik müstəvidə öyrənilməsi kimi məsələlərdən də bəhs edir. Bu isə IV Onomastika konfransına qədərki za-

man kəsiyində Azərbaycan onomastikası ilə bağlı görülmüş işlərin, bir növ, hesabatı təəssüratını yaradır.

Onomastik tədqiqatlara zərgər dəqiqliyi ilə yanaşan Afad Qurbanovun böyüklüyü ondadır ki, o, təkcə onomastikanın əhəmiyyətindən bəhs etməklə, yaxud onomastika ilə bağlı görülmüş işləri sadalamaqla kifayətlənmir, eyni zamanda onomalogiya sahəsindəki aktual problemləri, qarşıda duran vəzifələri də müəyyənləşdirir. Müəllifə görə, belə problemlərin sayı yeddidir:

- müasir azərbaycanşünaslığın ən başlıca vəzifələrindən biri kimi dünyanın bütün regionlarında yaşayan Azərbaycan türklərinə məxsus onomastik vahidlər toplanaraq tədqiq edilməlidir;
- onomastik vahidlərin tədqiqində tarixi-müqayisəli və qarşılaşdırma metodlarına geniş yer verilməli, Azərbaycan dili onomastik vahidlərinin paralelləri daha çox türk, türkmən, özbək, tatar, qaraçay-balkar və s. xalqların onomastikasında axtarılmalıdır. Burada müəllif belə bir hökm də verib: “Azərbaycan dilinə uzaq qohum olan çuvaş, yakut, şor, qaqauz və başqa türkdilli xalqların onomastik leksikasına müraciət etmək bizə o qədər də faydalı elmi nəticə verə bilməz”. Fikrimizcə, buradakı “qaqauz” sözü yerinə düşmür və onu texniki qüsurlu hesab edirik: birincisi, ona görə ki, qaqauz dili də Azərbaycan dili kimi türk dillərinin Oğuz dilləri qrupuna daxildir və bu, türkologiyada öz təsdiqini çoxdan tapıb: ikincisi, müasir qaqauz antroponimikadakı Arif, Dəniz, Demirçi, Kara, İnci, Zümrüd, Lalə kimi adlar Azərbaycan antroponimikası baxımından da səciyyəvidir: üçüncüsü, qaqauz dilindəki “oğlu” morfemli soyadlar (Qaşoğlu, Tanasoğlu,

Hacıoğlu...) birbaşa dilimizdəki uyğun modellərlə səsləşir...;

- onomalogiyaya dair terminlərin tək-cə yaradılması deyil, həm də dəqiqləşdirilməsi diqqət mərkəzində durmalıdır. Çünki Azərbaycan onomastikasına dair mövcud elmi ədəbiyyatda onomatoloq, onomasioloq, onomastikon, onomasiologiya kimi terminlərə rast gəlinir ki, bunların da dilimizin mövcud normalarına uyğunlaşdırılmasına ehtiyac vardır;
- hər bir lüğətin xalqın yaddaşına çevrildiyini, nəsil-dən-nəslə ötürüldüyünü əsas götürərək Azərbaycan dilinin onomastik vahidlər lüğətinin nəşrinə başlanılmalıdır;
- onomastik kateqoriyaların hər birinə dair müxtəlif tipli atlaslar tərtib edilməlidir. Məsələn, paleotoponimlər atlası, areal toponimlər atlası, toponimlərin morfologiyasına dair atlas, paralel toponimlər atlası, antroponimlər atlası, etnonimlər atlası...;
- onomastikanın praktik sahəsində problemlər çoxdur: onomastik vahidlərin tələffüzü və yazılışında sabitlik və vahidlik yaradılmalı, adlarda çoxkomponentliyə yol verilməməli, milli fəmiiliya quruluşu bərpa olunmalıdır;
- sanballı monoqrafiyaların nəşrinə geniş imkan yaradılmalıdır.

Burada heç bir şərh vermir və tək-cə onu vurğulayıırıq ki, dilçiliyimizlə bağlı bir sıra aktual problemləri, vəzifələri müəyyənləşdirmiş Afad Qurbanovun adı türkologiyamızda həmişə hörmətlə çəkiləcəkdir.

AZƏRBAYCAN ONOMALOGİYASI VƏ MÜASİR TƏLƏBLƏR

1994-cü il oktyabrın 20–21-də keçirilmiş “Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş V elmi-nəzəri konfrans”da Afad Qurbanov “Azərbaycan onomalogiyası və müasir tələblər” adlı məruzə ilə çıxış edib. Bu məruzə əsasında hazırlanmış məqalə isə “Azərbaycan onomastikası problemləri” (Bakı, 1995) adlı topluda çap olunub.

Burada xüsusi adların mənşəyi və etimologiyası, transkripsiyası, düzgün tələffüzü və yazılışı, leksik, semantik və qrammatik xüsusiyyətləri, xüsusi adlar və ictimai mühit, xüsusi adların estetikası və s. problemlərin müasir onomalogiyanın ən vacib məsələləri kimi diqqət mərkəzində durduğu göstərilir. Amma bu da var ki, Afad Qurbanov əvvəlki konfranslarından fərqli olaraq, burada onomastika ilə bağlı çap olunmuş əsərlərə daha çox tənqidi yanaşır. Bəzən isə sovet imperiyası dövründə demədiklərini təəssüflə ifadə edir: “...Türk mənşəli hər bir xüsusi adın tədqiqində dünyanın hər yerində yaşayan türkdilli xalqların tarixi qarşılıqlı şəkildə araşdırılmalı, dil materialları qarşılaşdırılıb müqayisəli şəkildə öyrənilməlidir. Çox təəssüf ki, velikorus şovinizmi milli dillərin bu istiqamətdə öyrənilməsinə həmişə əngəl törətmiş, “pantürkist, panislamist” damğası ilə milli tədqiqatçıları həmişə hədələmişlər”. Müəllifin digər tənqidi fikirlərini isə belə ümumiləşdirmək olar:

- toponimlərlə bağlı araşdırmalarda təsvirçilik meyli daha güclüdür. Bu, Azərbaycan onomastikasına dair keçirilmiş 4 elmi konfransın materiallarında aydın şəkildə görünür;

- V.A.Juçkeviç əsassız olaraq, eyni zamanda heç bir sanballı mənbəyə istinad etmədən “Qafan” toponimini irəndirir, “Palak” etnotoponimini isə erməni mənşəli hesab edir. Halbuki bunların hər ikisi türk mənşəli xüsusi adlardır;
- V.A.Juçkeviç bir sıra Azərbaycan toponimlərini bilərəkdən və ya bilməyərəkdən erməni mənşəli hesab edir. Məsələn, Daşkəsən, Salyan...;
- Moskvada çap olunmuş “Dünya xalqlarının xörəkləri” adlı kitabda türk mənşəli “bozbaş” erməni, “dolma” isə moldav xalqına məxsus xörək adı kimi verilir. Tədqiqatçılar bu tip faktlara kəskin cavablar verməlidirlər;
- Bakıda onomastik mənzərə çox bərbad vəziyyətdədir. Köhnə totalitar rejimin müxtəlif əlamətlərini əks etdirən meydan, küçə, döngə adları hələ də qalmaqdadır...
Afad Qurbanov kimi nüfuzlu bir türkoloqun tənqidi-nə tuş gəlmiş bu tip problemlərin bir qismi sonrakı dövrlərdə öz həllini tapdı.

ONOMASTİK TƏDQİQATLARIN YENİ İSTİQAMƏTLƏRİ

“VI Onomastika problemləri konfransının material-ları”nda (Azərbaycan onomastikası problemləri. Bakı, 1996, səh.3-23) Afad Qurbanovun iki məqaləsi çap olunub: “Onomastik tədqiqatların yeni istiqamətləri” və “Türk xalqları antroponimlərinin tədqiqi tarixindən”. Həmcə nisbətən kiçik olan birinci məqalədə XX əsrin II yarısında onomastik tədqiqatların zəngin olması, Azərbaycan elmində xüsusi onomastika məktəbinin fəaliyyət göstərməsi, təsviri onomalogiya əsasında müqayisəli və tarixi onomalogiya növlərinin formalaşma prosesini kəçirməsi kimi məsələlərdən ümumi şəkildə bəhs edilir.

Afad Qurbanov türkoloji dilçilikdəki onomastika mə-sələlərini saf-çürük edərkən maraqlı mülahizələr irəli sü-rür: “... Türkdilli xalqların onomastikasına dair geniş ümu-miləşdirmələr aparmaq və bəşər tarixində türk dünyasının yeri və rolu haqqında bir çox global problemləri həll etmək olar”. Eyni zamanda oğuz, qıpçaq, bulqar, karluq, tükuy dil yarımqruplarının ayrı-ayrılıqda onomastikasının öy-rənilməsinin vacibliyini xüsusi olaraq vurğulayır. Alimin Azərbaycan onomastikası ilə bağlı müəyyənleşdirdiyi problemlər isə aşağıdakılardan ibarətdir:

- onomastik tədqiqatlardakı termin hərc-mərcliyi ara-dan qaldırılmalıdır. Məsələn, dil vahidinin cəmi kimi onomastika, antroponimika, etnonimika, toponimika, hidronimika və s. işlədilsə, elm sahəsi kimi onomalo-giya, antroponimiya, etnonimiya, toponimiya, hidro-nimiya işlədilməlidir;

- etnonimlərin yazılışı da xüsusi adların orfoqrafiyasına tabe olmalıdır. Yəni bu cür adlar xüsusi adlar qrupuna daxil edilməli və ilk hərfi işarələri də böyük verilməlidir;
- dilimizdəki bir sıra onomastik vahidlər hələ də səhv işlədilir. Məsələn, Ermənistan, Yerevan... Halbuki bu adları Ərmənistan, İrəvan şəklində işlətməliyik. Yaxud erməni yox, ərməni deməliyik...

Məqalənin sonunda müasir onomastik tədqiqatların forma və məzmunca tamamilə yeni istiqamətdə inkişaf etdiyi də qeyd olunur.

TÜRK XALQLARI ANTROPONİMLƏRİNİN TƏDQIQI TARİXİNDƏN

Qeyd etdiyimiz kimi, Afad Qurbanovun “Türk xalqları antroponimlərinin tədqiqi tarixindən” adlı məqaləsi “VI onomastika konfransının materialları”nda (Bakı, 1996) çap olunub. Bəri başdan deyək ki, Afad Qurbanovun 15 səhifədən ibarət olan bu məqaləsi ümumtürk antroponimiyası tarixi, ümumtürk mədəniyyəti baxımından əhəmiyyətliyədir.

“Türk adları özünün bir sıra təkrarolunmaz keyfiyyətləri ilə fərqlənir. Hər şeydən öncə, bu adların sadəliyi, ahəngdarlığı, zahiri gözəlliyi və cəlbediciliyi əvəzsiz əlamət və cəhətlərdir ki, bunu bir çox başqa xalqlarda görmək qeyri-mümkündür”, – deyən Afad Qurbanov türk antroponimlərinin formalaşma və inkişaf dövrlərini dörd istiqamətdə qruplaşdırır: İslamdan əvvəlki dövr, İslamın yayıldığı dövr, İslamın məhdudlaşdırıldığı dövr, milli türk antroponimlərinin vüsəti dövrü. Bu dövrləri əhatə edən ümumtürk antroponimlərinin tədqiqi tarixini isə düzgün olaraq iki böyük dövrə bölmək: XIX əsrdə ümumtürk antroponimlərinin öyrənilməsi; XX əsrdə ümumtürk antroponimlərinin tədqiqi. Müəllif hər iki dövrün ən səciyyəvi cəhətlərini konkret faktlar kontekstində araşdırmışdır ki, bu da həmin dövrlərdəki tədqiqatlar barədə dolğun təəssürat yaradır.

Məqalədə XIX əsrin II yarısında üç böyük alimin antroponimlərə dair sanballı əsərlərinin olduğu diqqətə çatdırılır: göstərilir ki, A.Bakıxanov 1843-cü ildə yazdığı “Adlar və titullar” əsərində antroponimik anlayışlarla əlaqəli

olan 34 leksik vahidin (ağa, xan, bəy, sultan, məlik, mirzə, yüzbaşı...) linqvistik xüsusiyyətləri, antroponimlərin dil mənsubiyyəti, adların konkret və ümumi məna ifadə etmələri kimi məsələləri sistemli şəkildə araşdırıb; müəyyənləşdirilir ki, N.F.Katanov "Türk tayfalarının xalq ədəbiyyatı nümunələrinin I–II cildlərində təsadüf edilən xüsusi adların əlifba göstəricisi" əsərində qədim türk adlarını türk xalqlarının dini görüşləri, inamı, zəngin adət-ənənələri müstəvisində izah edib; dəqiqləşdirilir ki, V.V.Radlov "Uyğur xanlarının titul və adları" (1891) əsərində uyğur xanlarının ad və titullarının linqvistik əlamətlərini araşdırıb, eyni zamanda bəzi adların qədim yazılışını bərpa edib. Bütün bunlar isə ümumtürk antroponimikasının təməlinin qoyulması baxımından əhəmiyyətli hesab olunur.

Afad Qurbanova görə, XX əsr ümumtürk antroponimlərinin tədqiqi tarixini iki əsas mərhələyə bölmək olar: XX əsrin I yarısında ümumtürk antroponimlərinin tədqiqi; XX əsrin II yarısında ümumtürk antroponimlərinin tədqiqi. Müəllif haqlıdır. Belə ki, bu mərhələlərdəki antroponimik tədqiqatlarda, həmçinin tərtib edilmiş antroponimik lüğətlərdə kifayət qədər fərqli cəhətlər özünü göstərir.

Hər bir dil faktına xüsusi diqqət yetirən müəllif "XX əsrin I yarısında ümumtürk antroponimlərinin tədqiqi məsələləri"ndən bəhs edərkən V.V.Radlovun 1905-ci ildə çap etdirdiyi lüğətdə bəzi türk adlarının səciyyəvi cəhətlərinə nəzər salındığını göstərir, V.A.Qordlevskinin "Uşağın anadan olması və onun tərbiyə edilməsi" (1910), eləcə də "Osmanlılarda şəxs adlarına dair" (1913) adlı əsərlərində türk adlarının mənası, mənşəyi, advermə ənənələri və s. barədə maraqlı və dolğun şərhlərin verildiyini diqqətə çatdırır, A.N.Samoyloviçin "Türk tayfalarında advermə məsələsinə

dair" (1914) əsərində türk adlarına dair deyilmiş bəzi fikirlərin saf-çürük edildiyini, eyni zamanda ümumtürk advermə qaydalarına nəzər salındığını vurğulayır.

A.Qurbanov "XX əsrin II yarısında ümumtürk antroponimlərinin tədqiqi" məsələlərini təhlil müstəvisinə gətirərək ən əvvəlcə 1950-ci ildən 1960-cı ilə qədərki zaman kəsiyində aparılmış antroponimik tədqiqatlara münasibət bildirir, L.Roşani, Z.Muxamedova, Ə.Cəfəroğlu, Ə.Dəmirçizadə kimi alimlərin şəxs adlarına dair əsərlərindəki ən mühüm detalları işıqlandırır. Sonra isə müəllif ümumtürk antroponimlərinin toplanması və yeni metodlarla tədqiq olunmasının 1960-cı illərdən xüsusi vüsət aldığını əsas götürərək bu dövrlərdəki antroponimik tədqiqatlara dörd istiqamətdə münasibət bildirməyi daha məqbul hesab edir. Məsələn belə:

- **60-cı illərdə** (XX əsrin 60-cı illəri nəzərdə tutulur). İlk olaraq bu illərdə antroponimiya üzrə tədqiqatlar aparmış alimlərin adları və milli mənsubiyyətləri göstərilməklə sadalanır ki, bu da, bir növ, ümumtürk antroponimiyasının coğrafiyasını, ümumi mənzərəsini əks etdirir: A.Qurbanov, M.Adilov, M.Çobanov, Q.Mustafayeva, Z.Sadiqov, A.Paşayev, Ə.Tanrıverdiyev... (azərbaycanlı), Şəmsettin Kutlu, Abdulhaluk Çay, Aydil Erol... (türk), Z.Muxamedova, Q.Saparov, S.Ataniyazov... (türkmən), M.Quboqlu, S.Kuroqlu, G.Qaranfil... (qaqauz), T.Januzakov, S.Kenesbayev... (qazax), B.Oruzbayeva, K.Kalilov, Ş.Japarov... (qırğız), Q.Sattarov, Q.Yusupov, İ.Bolşakov... (tatar), E.Beqmatov, F.Abdullayev, T.Nafasov... (özbək)... Heç şübhəsiz ki, bir məqalə çərçivəsində bu dilçilərin əsərləri barədə geniş təhlillər vermək mümkünsüzdür. Buna

görə də müəllifin bəzi görkəmli dilçilərin əsərləri barədə yığcam məlumatlar verməsi təbii qarşılır. Məsələn, alim qeyd edir ki, T.Januzakov əsl qazax adlarının yaranma yolları, leksik-semantik xüsusiyyətləri, eləcə də türk xalqlarında advermə ənənələri kimi məsələləri sistemli şəkildə araşdırıb. Yaxud müəllif göstərir ki, Ş.Sədiyevin “Adlar necə yaranmışdır?” (1969) kitabçasında bəzi adların meydana çıxması və onların əlamətləri nəql edilir;

- **70-ci illərdə.** Afad Qurbanov bu illərdə Türkiyə türklərinin, tatar, qırğız, yakut, başqırd, altay, türkmən və qaqauzların antroponimikası ilə bağlı təkcə elmi-nəzəri deyil, həm də praktik işlərin yerinə yetirildiyini ümumiləşdirilmiş şəkildə təqdim edir. Bəzi dilçilərin antroponimik tədqiqatlarından isə ayrıca bəhs edir. Məsələn, tatar dilçisi Q.Sattarovun “Tatar onomastikasının inkişaf mərhələləri və növbəti vəzifələri” (1970), “Tatarıstan MSSR-in antroponimləri” (1973) adlı əsərlərində tatar antroponimlərinin mənşəyi, yaranma və inkişaf yolları, qədim tatar adları, ikihecalı qədim adların asan tələffüzü və s. kimi məsələlərin geniş və sistemli şəkildə araşdırıldığını göstərir; türkmən dilçisi S.Ataniyazovun “Adın nədir?” (1978) kitabında türkmən şəxs adlarının mənəsi, yaranma yolları, adqoyma qaydaları kimi məsələlərin hər birinin geniş şəkildə işıqlandırıldığını diqqətə çatdırır;
- **80-ci illərdə.** Müəllif bu illərdə ümumtürk antroponimlərinə dair monoqrafik tədqiqatların, eləcə də leksikoqrafik işlərin üstünlük təşkil etdiyini konkret faktlarla əsaslandırır. Eyni zamanda T.Kusimova, A.Şayxulov, O.Mirzəyev, H.Əliyev, M.Çobanov,

- A.Paşayev və başqa alimlərin antroponimlərlə bağlı əsərlərini xüsusi olaraq dəyərləndirir;
- **90-cı illərdə.** Afad Qurbanov ümumtürk antroponimləri ilə bağlı araşdırmalar aparmış E.Beqmetov, S.Tunçay, Q.Mustafayeva, M.Çobanov, G.Qaranfil, Ə.Tanrıverdiyev kimi tədqiqatçıların əsərlərinə yüksək qiymət verməklə yanaşı, bu problemə dair Bakı, Aşqabad, Almatı, Daşkənd, Səmərqənd kimi türk şəhərlərində elmi-nəzəri konfransların keçirilməsinə də münasibət bildirir. Ən maraqlısı isə budur ki, Afad müəllim özünün rəhbərliyi ilə keçirilmiş onomastika konfranslarından ayrıca bəhs edir: “Bakıda Pedaqoji Universitetin Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının nəzdində 1986-cı ildən “Onomastika Elmi Mərkəzi” yaradılmışdır. Bu elmi mərkəz hər iki ildən bir elmi-nəzəri konfrans keçirməyi planlaşdırmış və 1986–1996-cı illərdə keçirilmiş 6 konfransda türk mənşəli xalqların antroponimləri problemlərinə dair 200-dən artıq məruzə dinlənilmiş və müvafiq tövsiyələr qəbul edilmişdir”.

Burada yekun olaraq təkcə onu qeyd edirik ki, Afad Qurbanovun bu məqaləsinə istinad olunmaqla türk xalqlarının antroponimlərinin tədqiqi tarixinə dair sanballı monoqrafiyalar yazıla bilər.

TƏTBİQİ ONOMALOGİYA PROBLEMLƏRİNİN HƏLLİ ZƏRURİLİYİ

Afad Qurbanovun “Tətbiqi onomalogiya problemlərinin həlli zəruriliyi” adlı məqaləsi “Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş VII elmi-nəzəri konfransın materialları”nda çap olunub (Bakı, 1998, səh.3-5). Müəllif XX əsrin 80-ci illərindən sonra onomalogiyanın dilçiliyin müstəqil şöbəsi kimi tam formalaşdığını, onun nəzəri və tətbiqi onomalogiya olmaqla iki növünün dilçilikdə özünə yer tapa bildiyini əsaslandırır.

Məqalə tətbiqi onomalogiya problemlərinə həsr edilsə də, müəllif nəzəri onomalogiya məsələlərinə də münasibət bildirir. Onomalogiya ilə bağlı tədqiqatlarda qohum dillərin, hətta, yeri gəldikcə, yad dillərin materiallarını müqayisə etməyə xüsusi yer və əhəmiyyət verməyin də gərəkli olduğunu vurğulayır.

“Dünyanın bir çox xalqlarında bir neçə əsr bundan əvvəl xüsusi adlara dair lüğətlər hazırlanmışdır”, – deyən Afad Qurbanov türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində onomastik lüğətlər olsa da, onların dilçilik elminin prinsiplərinə, eyni zamanda cəmiyyətin mədəni tərəqqisinə tam cavab vermədiyini müxtəlif bucaqlar altında izah edir. Toponimlər, hidronimlər, etnonimlər və antroponimlərə dair sanballı lüğətlərin hazırlanmasının dilçiliyimiz üçün çox ciddi və məsuliyyətli bir vəzifə olduğunu göstərir.

Təqdirəlayiq haldır ki, Afad Qurbanov tətbiqi dilçilikdə uğur qazanmağın yollarını da dəqiqliklə müəyyənləşdirir. Məsələn, Azərbaycan toponimlərinə dair çap olunmuş lüğətlərin daha çox coğrafiya elminin tələblərinə

uyğun hazırlandığını qəbul etməyən müəllif haqlı olaraq göstərir: “Məlumdur ki, toponimin xüsusiyyətlərini açmaq üçün linqvistik təfəkkürə və axtarışa da zərurət vardır. Hər bir toponim sözdür, söz də dilçiliyin tədqiqat obyektidir. Elə buna görə də toponim haqqında dilçi tədqiqatı, dilçi mülahizəsi əvəzsiz əhəmiyyət kəsb edir... hər bir toponimin hərtərəfli, düzgün tədqiqi üçün üç elmin – dilçilik, tarix və coğrafiyanın nailiyyətlərinə, elmi tələb və prinsiplərinə əsaslanmaq gərəkdir”. Müəllif digər onomastik lüğətlər haqqında da bu cür arqumentləşdirilmiş fikirlər söyləyir.

Məqalənin sonunda ifadə edilmiş fikirlər isə hər bir türkün ürəyincədir: “Hazırda dünyada 200 milyondan artıq türk yaşayır. Türk xalqlarında işlənən şəxs adlarını toplayıb, əhatəli və irihəcmli “Ümumtürk ensiklopedik şəxs adları lüğəti” hazırlansa, türk dünyası üçün ən qiymətli linqvistik hədiyyə ola bilər”.

TÜRK MƏNŞƏLİ ŞƏXS ADLARI DÜNYA XALQLARINDA

Afad Qurbanovun “Türk mənşəli şəxs adları dünya xalqlarında” adlı məqaləsi “Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş VIII elmi-nəzəri konfransın materialları”nda çap olunub (Bakı, 2000, səh. 3-27).

2000-ci ilə qədərki araşdırmalarda türk mənşəli şəxs adlarının başqa dillərdə işlənməsindən kifayət qədər bəhs olunub. Amma Afad Qurbanov problemə tam başqa kontekstdə yanaşır, konkret desək, dünya dillərindəki türk mənşəli şəxs adlarının sistemli şəkildə lingvistik tədqiqata cəlb edilməsinin aktualıq kəsb etdiyini əsaslandırır.

Problemin ciddiliyini nəzərə alan müəllif ilk olaraq başqa dillərdə işlənən türk mənşəli apelyativlər – apelyativ türkiizmlər barədə müyyən təsəvvür yaradır. Dəqiq desək, onların tematik qruplarını müəyyənləşdirir: qohumluq və dostluq bildirən sözlər, qida və yemək adlarını bildirən sözlər, geyim və parça adlarını bildirən sözlər... Başqa dillərdəki apelyativ türkiizmlərdə türkün qədimliyi, böyüklüyü, mənəvi dünyasının zənginliyi yaşayır. Elə buna görə Afad Qurbanov bu cür faktlara söykənərək maraqlı bir açıqlama verir: “Qədim türkiizmlərin tarixi XII əsrə məxsus qədim rus dili nümunəsi olan “İqor polku dastanı”nda çox bariz şəkildə görünür. S.Markov slavyan dillərindəki türkiizmlər haqqında obyektiv olaraq demişdir:

Ulu “İqor dastanı”nda
sıx otlar kimi

Slavyan dillərində
Bitmişdir qıpçaq sözləri”.

Heç şübhəsiz ki, dünya dillərində təkcə apelyativ yox, həm də onomastik türkizmlər kifayət qədərdir. Bu mənada Afad Qurbanovun dünya dillərindəki türk mənşəli şəxs adlarını araşdırma obyektini kimi götürməsi təsadüfi deyil.

Afad Qurbanov “Türk mənşəli şəxs adlarının yayılma arealı” başlığı altında üç məsələyə aydınlıq gətirir ki, bunların da hər birinə ayrılıqda münasibət bildirmək lazım gəlir: 1) Yayılma tarixi. Burada türk mənşəli şəxs adlarının başqa xalqların dilində işlənmə tarixinin çox qədim olduğu göstərilir və nümunə kimi belə bir fakt təqdim olunur: “XII əsrdə gürcü şahının vəzirlərindən birinin adı türk mənşəli Qutlu Arslan olmuşdur. Diqqətlə izlənilərək araşdırmalar aparılırsa, şübhəsiz ki, türk adlarının özgə dillərə keçmə, yayılma tarixi daha uzaqlara gedib çıxma bilər”. Bu fikirlərin davamı olaraq qeyd edirik ki, Qutlu Arslan antroponiminin daşıyıcısı gürcü yox, məhz türkdür, qıpçaqdır; 2) Yayılma səbəbi. Müəllif burada üç əsas səbəb göstərir: türk qəbilə və tayfaları başqa xalqlara nisbətən yer üzünə daha geniş yayılıb; dünyada türklərin 160-dan çox dövləti olmuşdur ki, bu da antroponimika sahəsinə öz təsirini göstərərək; türklərin yaratdığı şəxs adları poetikliyi, ahəngdarlığı, cəlbədiciyi və gözəlliyi ilə fərqlənir; 3) Yayılma coğrafiyası. Müəllifə görə, türk mənşəli şəxs adlarının yayılma coğrafiyası belədir:

1. Asiyada türk adları;
2. Avropada türk adları;
3. Afrikada türk adları;

4. Avstraliyada türk adları;

5. Amerikada türk adları.

Afad Qurbanov türkologiyada ilk dəfə olaraq müxtəlif dillərdə işlənən türk mənşəli şəxs adlarını 9 istiqamətdə qruplaşdırıb. Bunların ümumi mənzərəsi daha aydın görünsün deyə aşağıdakıları təqdim edirik:

- 1) Türk mənşəli şəxs adları hind-Avropa dillərində. Bu sistemdə təkcə türk mənşəli deyil, həm də türk dilləri vasitəsilə hind-Avropa dillərinə daxil olmuş alınma şəxs adları da verilib. Məsələn, qaraçı dilində: Şeker, İbrahim, Qadimbey, Adil Kərim oğlu... (bu sistemdə yalnız “bəy” və “oğlu” leksemləri türk mənşəlidir); tacik dilində: Sulton, Sultonbek, Bekmuxammed... (bu sistemdə yalnız “bek” titulu türk mənşəlidir); osetin dilində: Aslan, Xan, Beq, Denqiz Elbay...; kürd dilində: burada iki istiqamət əsas götürülüb: eynilə kürd dilində işlənən türk mənşəli adlar: Saçlı, Aybəniz, Anabacı, Gülbahar... (“Gülbahar” şəxs adının apelyativləri fars mənşəlidir); türk mənşəli, eləcə də müsəlman adlarının (İslam dini ilə bağlı olan adlar) kürd dilinin fonetik sisteminə uyğunlaşdırılmış şəkildə işlədilməsi: Nazlı – Nazo, Qara – Qaro, Sarı – Saro, Həsən – Haso...; tat və talış dillərində: Qorxmaz, Dönməz, Solmaz, Çiçək, Yasəmən... (buradakı “Yasəmən” adının apelyativi fars mənşəlidir); serb dilində: Qaranfila (Qərənfil)...; rus dilində: Uşakov, Başmakov, Bulatov, Kutuzov... (burada verilmiş “Bulatov” familiyasındakı “bulat” (polad) apelyativi fars mənşəlidir); erməni dilində: Atabek, Dursun, Donmaz, Çiçək, Narqiz... (bu sistemdəki “Narqiz” adı yunan mənşəlidir)... Adi bir

- sadalanmanı xatırladan bu detallarda müəllifin gərgin əməyi, çoxsaylı mənbələrə dönə-dönə istinad etməsi aydın şəkildə görünür;
- 2) Türk mənşəli şəxs adları Altay dillərində. Afad Qurbanov müxtəlif mənbələrə istinad edərək yazır: "Altay dilləri ailəsini türk, monqol, tunqus, mancur dil qrupları, Koreya və yapon dilləri təşkil edir. Monqol dilləri qrupu türk dillərinə daha yaxındır". Müəllif məhz bu cür faktları əsas götürdüyü üçün türk mənşəli heç bir şəxs adını nümunə kimi göstərməyib;
 - 3) Türk mənşəli şəxs adları Qafqaz dillərində. Müəllif Qafqaz dilləri ailəsinə daxil olan Kartvel (İber), Abxaz-Adıgey, Nax, Dağıstan dilləri qruplarındakı türk mənşəli şəxs adlarının bir sıra səciyyəvi cəhətlərini müəyyənləşdirib. Burada bəzi nümunələri təqdim etməklə kifayətlənmək olar: gürcü dilində: Aslan, Timuri, Atabeq, Eteri (Yetər), Durmuşxan... (əsl şəxs adları); Buğadze, Beqlarəşvili, Kuçukaşvili... (fəmilialar); adıgey adları sistemində: Aslan, Rəşid...; nax dilləri qrupunda (çəçen və inquş dillərində): Aslan, Beqhan, Şirin...; Dağıstan dilləri qrupunda (avar, lak-darğın, ləzgi-tabasaran, şahdağ yarımqruplarından ibarətdir): Aqa, Bayram, Bekağa, Aydemir, Aslan, Kara... (kişi adları); Bequm (Bəyim), Xanum (Xanım)... (qadın adları)... Bu cür tutarlı faktlar Azərbaycan türklərinin Cənubi Qafqazda aparıcı etnos olduğunu arqumentləşdirir (burada verilmiş Rəşid, Şirin... adlarının apelativləri türk mənşəli deyil);
 - 4) Türk mənşəli şəxs adları Ural dillərində. Müəllifin araşdırmalarından məlum olur ki, türk mənşəli şəxs adları daha çox udmurt və mari dillərində müşahidə

- olunur: Akbay, İşbay, Balaş, Tutar... (udmurt dilində); Arslan, Yoltaş, Timır, Karlıqaç (qaranquş)... (marı dilində);
- 5) Türk mənşəli şəxs adları Paleoazi dillərində. Eskimos dilində işlənən qədim türk adları maraqla qarşılanır: Altun, Arqu, Tonqal...;
 - 6) Türk mənşəli şəxs adları Sami-Hami dillərində. Bəllidir ki, ərəb, yəhudi və amxar dilləri Sami dillərinə daxildir. Müəllif yəhudi və amxar deyil, ərəb dilindəki türk mənşəli şəxs adlarından geniş şəkildə bəhs edir. Türk antroponimikasının Misir, həmçinin İraq ərəblərinin ad sistemində xüsusi yer tutduğunu konkret nümunələrlə əsaslandırır. Hətta müxtəlif sanballı mənbələrə istinad etməklə qədim ərəb antroponimikadakı "Sabur" şəxs adının "Sabir" türk etnonimi əsasında yarandığını da göstərir. Ən əsası isə ərəb dilindəki türk mənşəli şəxs adlarını çoxsaylı nümunələr kontekstində şərh edir. Burada həmin nümunələrdən bir neçəsini təqdim etməklə kifayətlənmək olar: Bulaq, Təmir, Buğac, Buğrac, Doğdu, Ağsunqur, Göybori, Gündoğuş...;
 - 7) Türk mənşəli şəxs adları Avstronez dillərində. Müəllifin araşdırmalarından aydın olur ki, türk mənşəli şəxs adları Avstronez dillərinin polinez, melanez və mikronez dilləri qrupunda deyil, indonez dilləri qrupunda müşahidə edilir: Sarı, Qara, Sultan... (türk ad sistemində intensivliyi ilə fərqlənən hökmdar, hakim, şah, dövlət başçısı anlamı Soltan//Sultan antroponiminin apelyativi ərəb mənşəlidir);
 - 8) Türk mənşəli şəxs adları Amerika dillərində. Konkret faktlar olmadığı üçün müəllif belə bir açıqlama verir: "Bu problem türkoloqlarımızın ən ümdə işi olmalı

və çoxsaylı türk dillərinin qüvvət və qüdrəti faktlarla aydınlaşdırılmalıdır". Təəssüf ki, bu problem türko-logiyada hələ də öz elmi həllini tapmamışdır;

- 9) Türk mənşəli şəxs adları Avstraliya dillərində. Bu dillərdə Aysel, Elçin, Sevil kimi türk mənşəli şəxs adlarının işləndiyini əsas götürən müəllif yazır: "Avstraliya dillərindəki türk şəxs adlarının öyrənilməsi də ümumtürk antroponimiyası problemlərinin vacib sahəsi kimi diqqət mərkəzində olmalıdır".

Afad Qurbanov "Türk antroponimlərindən başqa dillərdə istifadə olunma formaları"ndan bəhs edərkən yad dillərdə eynilə işlənən türk mənşəli adlar (gürcü dilində – Aslan, Eldar, Teymur...; ləzgi dilində – Ağalar, Atakişi, Dadaş...; erməni dilində – Yaşar, Dursun, Aslan, Baba...; udmurt dilində – Elbay, Qara...), yad dillərdə dəyişiklik edilərək istifadə olunan türk mənşəli adlar (udmurt dilində – Adnabay – Adnabəy, Baybulat – Baypolad...; mari dilində – Timır – Dəmir, Arslan – Aslan...; gürcü dilində – Tarxan – Tərxan, Çınara – Çinar, Tenqiz – Dəniz...; erməni dilində – Çiçək – Çiçək, Gümüş – Gümüş...), yad dillərdə türk mənşəli etnonimlər əsaslı familiyalar (gürcü dilində – Xundadze, Xazaradze, Tatarışvili...; erməni dilində – Hunyan, Avşaryan, Xalaçyan...), yad dillərdə türk mənşəli antroponimlər əsaslı familiyalar (gürcü dilində – Beqi – Beqiaşvili, Alixan – Alixanaşvili...; erməni dilində – Baba – Babayan, Bala – Balayan...)...

Afad Qurbanov yad dillərdəki etnonim əsaslı familiyalarla bağlı maraqlı fikirlər söyləyir: "Yad dillərdəki türk mənşəli familiyalar tarixi və etnik cəhətdən çox məsələlərin açılmasında açar rolunu oynaya bilər. Şəxs adı başqa dilə asanlıqla keçə bilər, lakin familiya, soyad, nəsil adı mü-

rəkkəb məsələlərlə bağlı olur və bunların arxasında tarixin açılmamış, sirli izləri gizli olaraq qalır". Sonra isə müəllif fikri təsdiq üçün nümunələr verir: gürcü dilində – Xundadze, Xazaradze, Tatarışvili...; erməni dilində – Hunyan, Avşaryan, Xalaçyan...; rus dilində – Tatarenko, Tatarin, Tatarskiy, Saburov... Heç şübhəsiz ki, təqdim etdiyimiz familiyalardakı xun (hun), hun, tatar, avşar, xazar (xəzər), xalaç, sabur (sabir) vahidləri qədim türk etnonimləridir. Fikrimizcə, bu etnonimlər əsasında yaranmış familiyaların daşıyıcıları, daha dəqiqi, onların ulu babaları türk olub. Yəni həmin familiyaları daşıyanlar assimilyasiyaya uğramış, konkret desək, gürcüləşmiş, ruslaşmış, erməniləşmiş türklərdir (hal-hazırda qatı düşmənimiz olan ermənilərin torpaqlarımızı işğal altında saxlaması, bizə qarşı düşmənçilik siyasətindən əl çəkməməsi tam başqa bir mövzudur). Yəqin ki, Afad Qurbanov bu tip adlarla bağlı "mürəkkəb məsələ", "tarixin açılmamış sirli izləri", "gizli olaraq qalma" dedikdə bunlara işarə edirmiş, bunları nəzərdə tuturmuş.

Məqalədə türk mənşəli lüğəvi vahidlərdən yad dillərdə yeni antroponimlərin, daha doğrusu, əsl şəxs adları və familiyaların yaradılması, onların quruluşu, leksik-semantik qrupları da sistemli şəkildə izah edilir.

AZƏRBAYCAN NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ PROBLEMLƏRİ

1987-ci il dekabrın 18-də API-də "Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemləri" nə həsr olunmuş konfrans keçirilmişdir. Bu konfransa da API-nin rektoru, AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Afad Qurbanov rəhbərlik etmişdir. Konfransın yüksək səviyyədə keçirildiyi onun çap edilmiş materiallarının ("Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemləri". Bakı, 1988) ilk səhifələrində aydın şəkildə görünür. Belə ki, məcmuədə əvvəlcə Xalq yazıçısı Mirzə İbrahimovun, sonra akademik Məmmədağa Şirəliyevin, daha sonra isə akademik Afad Qurbanovun məqaləsi verilib. Elə buradaca qeyd edək ki, bu konfrans Afad Qurbanovun təşkilatçılığı ilə keçirilmiş yeganə konfransdır ki, təşkilatçısının məqaləsi ("Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemləri") üçüncü sırada yer alıb. Daha doğrusu, Afad Qurbanov özü belə qərarlaşdırıb. İstəməyib ki, məqaləsi nüfuzlu şəxsiyyətlərin – Mirzə İbrahimov və Məmmədağa Şirəliyevin məqalələrindən əvvəl verilmiş olsun. Bu, Afad Qurbanovun mənəviyyatca çox zəngin bir insan olduğunu sübut edən faktlardandır.

Burada o da vurğulanmalıdır ki, "Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemləri" adlı məcmuədə (redaksiya heyəti: professor Afad Qurbanov (redaktor), üzvlər: professor Zərifə Budaqova, professor Ələvsət Abdullayev, professor Ağamusa Axundov, professor Tofiq Hacıyev...) professor Zemfira Verdiyeva, professor Vəqif Aslanov, professor Musa Adilov, professor Türkan Əfəndiyeva kimi görkəmli alimlərin məqalələri çap olunub. Yeri gəlmişkən, Azərbaycan

can dilçiliyi tarixində nə 1987-ci ilə qədər, nə də ki bundan sonrakı dövrlərdə "Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemləri" nə dair belə bir konfrans keçirilib. 1987-ci ildən sonra, konkret desək, son 30 ildə Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemlərinə dair konfransların keçirilməməsi isə ancaq və ancaq təəssüf doğurur. Çünki nitq mədəniyyəti problemlərini bir konfrans keçirməklə, yaxud bir neçə kitab və məqalə çap etdirməklə həll etmək mümkün deyil. Belə məsələlər daim diqqət mərkəzində durmalı, daim öyrənilməlidir. Afad Qurbanovun "Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemləri" adlı məqaləsində də bu cəhət xüsusilə qabardılır: "Nitq mədəniyyəti ümumxalq işidir. Buna görə də onun yayılması və təbliği ümumxalq xarakteri daşmalıdır. Bu ümumxalq işinin başında dilçi alimlər, pedaqoqlar, yazıçılar və başqa yaradıcı ziyalılar durmalıdırlar. Onların bu sahədə fikirlərini cəmləşdirmək, müzakirə etmək və düzgün istiqamətləndirmək üçün müntəzəm olaraq elmi müşavirələr, seminarlar, konfranslar keçirilməlidir". Bu fikirlər bu gün də öz aktuallığını saxlamaqdadır.

Bəllidir ki, XX əsrin 80-ci illərinə qədər Azərbaycan dilçiliyində nitq mədəniyyəti ilə bağlı tədqiqatlarda, əsasən, üç istiqamət götürülüb: nitqin yalnız şifahi qolunu əsas götürmüş alimlər; nitq mədəniyyəti məsələlərini ancaq üslublarla bağlı şərh etmiş alimlər; nitq mədəniyyətini şifahi və yazılı nitqin vəhdəti kontekstində araşdırmış alimlər. Afad Qurbanov haqqında bəhs etdiyimiz məqaləsində bunların hər üçünə münasibət bildirir: "...Ancaq şifahi nitqə diqqət yetirib, yazılı nitqi unutmaq nitq mədəniyyətini birtərəfli inkişaf etdirmək deməkdir... Nitqdə yalnız düzgün üslubi fiqurlar işlətməyə çalışmaqla yüksək nitq mədəniyyətinə sahib olmaq mümkün deyildir... Dilçi

alimlərimizin bir qrupu nitq mədəniyyətini şifahi və yazılı nitqin vəhdətindən ibarət götürür. Fikrimizcə, bu mövqe həqiqətə daha uyğundur". Burada təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, Afad Qurbanov nitq mədəniyyəti ilə bağlı onlarca kitabı saf-çürük etdikdən sonra düzgün elmi nəticələr söyləyə bilib.

Nitq mədəniyyətinin praktik tərəfini də əsas götürən müəllif uşaqlara nitq mədəniyyəti elementlərinin məhz məktəbə hazırlıq dövründən aşılmasının olduqca gərəkli olduğunu əsaslandırır: "Ən əsas məsələ kiçikyaşlıların lüğət ehtiyatını artırmaqdır. Onların nitqinə çoxlu miqdarda gül, çiçək, bitki, təbiət hadisələri adlarını – bir sözlə, yaşadığımız real mühit və həyatla bağlı külli miqdarda söz və söz birləşmələri, xalq ifadələri, atalar sözləri və sairəni daxil etdirmək lazımdır".

Afad Qurbanov nitq mədəniyyətini şərtləndirən düzgün nitq, kamil nitq kimi anlayışlara münasibət bildirərkən onların hər birinin tədris prosesində mənimsədilməsi yollarını da göstərir: əsaslandırır ki, düzgün nitqi şərtləndirən fonetik, orfoepik, leksik, onomastik, semantik, frazeoloji, derivatoloji, morfoloji, sintaktik, üslubi və digər normalar zəngin dil faktları əsasında hərtərəfli izah edilməlidir: müəyyənləşdirir ki, ayrıca bir bəhisdə kamil nitqi xarakterizə edən nitqin dəqiqliyi, zənginliyi, aydınlığı, təmizliyi, yığcamlığı, ifadəliyi və s. amillər nümunəvi nitq faktları əsasında şərh olunmalıdır.

Məqələdə diqqətçəkən əsas məqamlardan biri və bəlkə də, birincisi Afad Qurbanovun "Nitq mədəniyyətinin əsasları fənni" ilə bağlı uzaqgörənliklə söylədiyi fikirlərdir: "Ölkəmizdə ali təhsilin yenidən qurulması prosesində yüksəkixtisaslı kadr hazırlığı işinin bir tərəfini də nitq

mədəniyyəti təşkil edir. Yalnız yüksək nitq mədəniyyətinə sahib olmaqla müxtəlif elmlərin və peşələrin sirlərinə dərinlən yiyələnmək, qabaqcıl, mütərəqqi fikir və ideyaların düzgün mənimsənilməsinə nail olmaq mümkündür. Bu məqsədlə son illərdə ali məktəbin tədris planlarına “Nitq mədəniyyətinin əsasları” fənni daxil edilmişdir. Yeri gəlmişkən, qeyd etməliyik ki, bu fənnin təkcə ali məktəbdə deyil, bütün orta ixtisas və ümumtəhsil məktəblərində... tədris olunması xalqımızın nitq mədəniyyətinin yüksəldilməsinə çox böyük təkan verə bilər”. Təqdirəlayiq haldır ki, Afad Qurbanovun 30 il əvvəl söylədiyi bu fikirlər indi reallığa çevrilib. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2013-cü il aprelin 9-da imzaladığı “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələbinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı”ndakı “Ali təhsil müəssisələrində müvafiq ixtisaslar üzrə “Nitq mədəniyyəti” fənninin tədris olunmasının təmin edilməsi” bəndinə artıq dörd ildir ki, əməl edilir.

Məqalənin son cümləsi də bugününümüzə səsleşir, bu gün də aktuallığını itirməyib: “Azərbaycan nitq mədəniyyətinin yüksəldilməsi bu gün ümumxalq işi kimi hamının gündəlik həyatı və fəaliyyətinə daxil olmalıdır”.

AZƏRBAYCAN TERMINOLOGİYASININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ QARŞIDA DURAN VƏZİFƏLƏR

1988-ci il noyabrın 25–26-da Afad Qurbanovun təşkilatçılığı ilə “Azərbaycan terminologiyası problemləri”nə həsr olunmuş respublika elmi-praktik konfransı keçirilib. Həmin konfransda respublikamızın tanınmış elm adamları ilə yanaşı, Rusiyadan İ.E.Ojiqov, Moldovadan S.Q.Berejan və K.M.Tenase, Ukraynadan S.O.Sokolova, Türkmənistandan M.Annanurova və M.Redjepova kimi alimlər iştirak ediblər. Konfransı giriş sözü ilə Azərbaycan SSR EA-nın vitse-prezidenti akademik Cəmil Quliyevin açması, SSRİ EA Elmi-Texniki Terminologiya Komitəsinin elmi katibi A.Z.Çapovskinin “Dünya elmi terminologiya məktəbləri” adlı məruzə ilə çıxış etməsi də konfransın yüksək elmi səviyyədə keçirildiyini, hətta beynəlxalq səviyyəli bir konfrans təəssüratı yaratdığını sübut edir. Bütün bunları reallaşdıran isə API-nin rektoru professor Afad Qurbanov olub.

Həmin konfransda Afad Qurbanovun “Azərbaycan terminologiyasının müasir vəziyyəti və qarşıda duran vəzifələr” mövzusunda etdiyi məruzəsi tezislər şəklində çap olunub (“Azərbaycan terminologiyasının problemləri”. Bakı, 1988, səh.3-5). 12 bənddən ibarət bu tezislərin nəinki hər bəndi, hətta hər cümləsi belə dilçiliyimiz üçün faydalıdır.

Müqayisə və qarşılaşdırmalar göstərir ki, müəllif əvvəlcə Azərbaycan terminologiyasının müasir vəziyyətini şərh edir, terminlərlə bağlı görülmüş işlərin ümumi mən-

zərəsini yaradır. Konkret desək, həmin tezislərin ümumi semantik tutumundan bəlli olur ki, 1988-ci ilədək müxtəlif sahələri əhatə edən zəngin milli terminlər xəzinəsi yaranıb, 200-ə qədər ikidilli (rusca-azərbaycanca, azərbaycanca-rusca), çoxdilli və izahlı terminoloji lüğət nəşr olunub, Azərbaycan terminologiyasının nəzəri, eləcə də praktik məsələləri ilə bağlı bir neçə dissertasiya müdafiə edilib, monoqrafiyalar çap olunub, kifayət qədər məqalələr yazılıb, EA-nın Rəyasət Heyəti yanında fəaliyyət göstərən Terminologiya Komitəsi tərəfindən terminlər sisteminin nizama salınması və təkmilləşdirilməsi sahəsində tədbirlər həyata keçirilib və s. Bu isə o deməkdir ki, Afad Qurbanov Azərbaycan terminologiyasının müasir vəziyyətini işıqlandırarkən ən əsas məsələləri nəzərə alıb.

Tezislərin əsas hissəsində isə terminlərlə bağlı problemlər, qarşıda duran vəzifələr müəyyənləşdirilib. Afad Qurbanov qısalıq, konkretlik, dəqiqlik, təkmənalılıq, üslubi neytrallıq kimi xüsusiyyətlərə malik terminlərlə bağlı problemləri müəyyənləşdirərkən ən kiçik detallı belə kənar da qoymayıb, bir növ, Azərbaycan terminologiyası problemlərinin həllinə dair proqram hazırlayıb. Burada müəllifin fikirlərindən bir neçəsini xatırlatmaq lazım gəlir: alınma terminlərə çox yer verilir; termin yaradıcılığında dilimizin daxili imkanlarından kifayət qədər istifadə edilmir; Azərbaycan dili terminologiyası zənginləşdirilməli, bütün sahələri əhatə edə biləcək mükəmməl terminlər lüğəti hazırlanmalıdır; ali məktəblərdə, həmçinin elmi-tədqiqat institutlarında xüsusi terminologiya şuraları yaradılmalıdır; termin yaradıcılığı məsələləri ilə bağlı müzakirələrə həmişə ciddi ehtiyac duyulur; terminologiyaya dair proqram, dərslik və dərs vəsaitləri hazırlanmalıdır... Qeyd edək ki,

müəllifin problem kimi qaldırdığı məsələlərin bir çoxu bu gün öz həllini tapıb.

Haqqında bəhs etdiyimiz tezislərdə diqqət çəkən əsas məqamlardan biri də budur ki, Afad Qurbanovun 30 il əvvəl problem kimi dəqiqləşdirdiyi məsələlərin bir qismi bu gün də problem olaraq qalmaqdadır. Bu mənada həmin tezislərdən 11-ci bəndi burada eynilə təqdim etmək lazım gəlir: “İdarə və müəssisələrdə aparılan sənədlər, xüsusilə kargüzarlıq, hüquqşünaslıq, mühasibat və maliyyə işlərində ciddi termin kasadlığı hökm sürür. Bu kasadlığı aradan qaldırmaq üçün həmin sənədlərə dair termin lüğətləri hazırlamaq olduqca vacibdir”. Yekun kimi onu da deyək ki, Afad Qurbanov Azərbaycan terminologiyası məsələlərinə təkcə yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz 12 bənddən ibarət tezislərində deyil, ümumən bütün əsərlərində bu və ya digər dərəcədə münasibət bildirib.

AZƏRBAYCAN DİLİNİN ONOMALOGİYASI

Azərbaycan dilçiliyində xalqın tarixi, dili, mədəniyyəti və psixologiyasını yaşadan onomastik vahidlərin hərtərəfli tədqiqinə son dövrlərdə xüsusi diqqət yetirilir. Belə ki, Azərbaycan onomastikasının ayrı-ayrı sahələrinə məqalə, monoqrafiya, namizədlik və doktorluq dissertasiyaları həsr edilmiş, eyni zamanda V.İ.Lenin adına API-də iki dəfə elmi-nəzəri konfrans keçirilmişdir. Lakin onomastikanın ümumi-nəzəri məsələləri, onomastik vahidlərin sistemli şəkildə tədqiqi, antroponimlərin formalaşma dövrlərinin müəyyənləşdirilməsi, bədii əsərlərdə onomastik vahidlərin üslubi xüsusiyyətləri və s. məsələlərə az diqqət yetirilmişdir. Bu baxımdan Azərbaycan SSR EA-nın müxbir üzvü, professor A.M.Qurbanovun “Maarif” nəşriyyatı tərəfindən bu yaxınlarda nəşr olunan “Azərbaycan dilinin onomalogiyası” (1988) kitabı xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Kitab giriş, 2 hissə və 16 fəsildən ibarətdir. “Onomalogiyanın ümumi-nəzəri məsələləri” adlanan I hissədə onomastika anlayışı, onomastik leksikanın dilin lüğət tərkibində mövqeyi və sistemi, onomalogiya və onun yarımşöbələri, onomalogiyanın növləri geniş şəkildə şərh edilmişdir. Burada onomalogiyanın dilçilik şöbələri ilə yanaşı, ədəbiyyatşünaslıq, tarix, etnoqrafiya, sosiologiya, coğrafiya, astronomiya, epigrafiya, estetika ilə əlaqəsi nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış, həmin elm sahələrinin onomastik vahidlərin tədqiqində, onun daha dərinlən araşdırılmasında rolu və əhəmiyyəti konkret faktlarla izah olunmuşdur.

Prof. A.M.Qurbanov onomastik mənbə, onların növləri (qədim abidələr, yazılı ədəbiyyat, şifahi ədəbiyyat, elmi

ədəbiyyat, qədim və müasir lüğətlər, qədim və müasir xəritələr, dialekt və şivələr, qohum dillər, arxiv materialları və s.) və prinsipləri ilə yanaşı, onomastik materialın toplanmasının forma və üsulları, onomastik lüğətlərin tərtibi və əhəmiyyəti məsələlərinə xüsusi diqqət yetirir, eyni zamanda həmin mənbə və materialların onomastika elmi üçün zəruri, həm də bir açar rolu oynadığını işıqlandırır.

Kitabın 2-ci hissəsi "Azərbaycan onomalogiyası məsələləri" adlanır. Burada Azərbaycan onomastik vahidlərinin türkologiyada, həmçinin Azərbaycan dilçiliyində tədqiqi tarixi sistemli şəkildə araşdırılır, hər bir əsər təhlil süzgəcindən keçirilir, onun mənfəi və müsbət cəhətləri göstərilir.

Əsərdə diqqəti cəlb edən xüsusiyyətlərdən biri də komponentlərin miqdarına görə onomastik leksikanın tərkibi məsələsinin tədqiqidir. Belə ki, birkomponentli (Asəf, Babək – antroponim, Gəncə, Quşçu – toponim, bayat, oğuz – etnonim), ikikomponentli (Əzizaga, Qızıyətər – antroponim, Balatəklə, Başgöynük – toponim) və çoxkomponentli (Xırmançaynarbinə, Xalatalabinə – toponim) onomastik vahidlər ayrılıqda tədqiqatə cəlb edilmiş və çoxkomponentliyin daha çox yer adları, idarə və təşkilat adlarında müşahidə edildiyi əsaslandırılmışdır.

Onomastik leksikanın dil mənsubiyyətinə görə tədqiqi ilə daha çox məşğul olan müəllif belə qənaətə gəlir ki, Azərbaycan antroponimlərinin 70, etnonim və hidronimlərinin isə 100 faizi milli dil vahidləri əsasında formalaşmışdır. Bununla bərabər, A.Qurbanov Azərbaycan onomastik vahidləri sistemindəki monqol, ərəb, fars, gürcü, erməni və rus dillərinə məxsus onomastik vahidlərin mövqeyi və işlənmə tarixini də sistemli şəkildə araşdırıb.

Kitabda adi, qeyri-adi və bədii antroponimlər, şəxs adı, ata adı, фамилия, ləqəb, təxəllüs və titulların leksik-se-

mantik xüsusiyyətləri, yaranma yolları zəngin faktlarla göstərilmiş, həmçinin Azərbaycan onomastikasında ilk dəfə olaraq antroponimlərin inkişaf dövrləri müəyyənləşdirilmişdir. Müəllif antroponimlərin formalaşmasını 4 əsas dövrə bölür:

1. *Qədim dövrlərdə Azərbaycan antroponimləri (XII əsrin sonuna qədər);*
2. *XIII–XVIII əsrlərdə Azərbaycan antroponimləri;*
3. *XIX əsrdə Azərbaycan antroponimləri;*
4. *XX əsrdə Azərbaycan antroponimləri.*

Hər bir dövrün xarakterik xüsusiyyətləri, eyni zamanda ictimai-siyasi şəraitin antroponimlərin işləklik mövqeyinə təsiri məsələləri dövrlər üzrə təhlil edilir. Kitabın “Antroponimlər” bölməsində müxtəlif fonetik variantlarda erməni (Beqlar, Gumuş, Temur, Aydamir, Elçibek) və gürcü (Nodar, Temuri, Mirza, Nariman) dillərində işlənən Azərbaycan antroponimləri də linqvistik tədqiqatə cəlb edilmişdir.

A.Qurbanov onomastikanın əsas sahələrindən olan etnonim, toponim, hidronim, zoonim, kosmonim və ktematonimlərin yaranma yolları və leksik-semantik xüsusiyyətlərini tədqiq etmiş, “uyğur”, “muğ”, “quşçu”, “təklə” etnonimlərinin, Biçənək, Salyan, Güzdək toponimlərinin, Albançay, Qanlı göl, İncəçay hidronimlərinin etimologiyası barədə yeni fikirlər söyləmişdir. Məsələn, müəllif tarixi faktlarla əsaslandırır ki, Şahbuz rayonu ərazisində olan “Biçənək” toponimi “peçenek” etnonimi ilə, “Qanlı göl” hidronimi isə qədim türk tayfası olan “kanqlı” ilə bağlıdır.

Prof. A.M.Qurbanovun “Azərbaycan dilinin onomalogiyası” kitabı Azərbaycan onomastikasının sürətli inkişafı üçün ən dəyərli mənbə rolunu oynayacaqdır.

1988

POETİK ONOMASTİKA

Azərbaycan dilçiliyində bədii əsərlərin onomastikası sistemli şəkildə tədqiq edilməmişdir. Bu mənada Azərbaycan SSR EA-nın müxbir üzvü, professor A.M.Qurbanovun “Poetik onomastika” (1988) kitabının rolu və əhəmiyyəti danılmazdır.

Professor A.M.Qurbanov “Müasir Azərbaycan ədəbi dili” (1985), “Azərbaycan onomastikası” (1986), “Azərbaycan onomalogiyası məsələləri” (1986) kitablarında poetik onomastikanın ayrı-ayrı sahələrini tədqiq etməyin dilçiliyimiz üçün təxirəsalınmaz vəzifə olduğunu göstərmişdir. Müəllif “Poetik onomastika” kitabında bu boşluğu aradan qaldırmağa çalışmışdır.

Kitabın giriş hissəsində bədii ədəbiyyatda xüsusi adların komik təbiəti, etnik adlar, onomastik vahidlərin obrazlılığı, bədii əsərlərdə xüsusi ad yaradıcılığı kimi məsələlərdən bəhs edilir. “Onomastik vahidlərin üslubi imkanları” fəslində şifahi ədəbiyyatın bəzi onomastik üslubi xüsusiyyətləri işıqlandırılır. Müəllif folklor nümunələrində hidronimlərin rəmzi mənada işlədilməsi, antroponimlərin süjetin məzmunu ilə əlaqələndirilməsi, qadın adlarının əksəriyyətinə hörmət ifadə edən “xanım” sözünün qoşulması, şəxs adlarının həmqafiyə əsasında formalaşması, toponimlərdən bayatılarda istifadə və s. haqqında qiymətli fikirlər söyləmişdir. Həmin fəsildə yazılı ədəbiyyatda işlənən onomastik vahidlərin üslubi xüsusiyyətləri də izah olunur. Müəllif yazılı ədəbiyyatda onomastik vahidlərdən iki istiqamətdə istifadə edildiyini göstərir: xalq tərəfindən yaranan və rəsmi dövlət sənədlərində əks olunan

real onomastik vahidlər; ancaq yazıcının öz yaradıcılığının məhsulu olan onomastik vahidlər.

Kitabın “Onomastik vahidlərdən istifadə olunmasının məqam və formaları” fəslı də maraqlıdır. Burada yazıcının onomastik vahidlərdən əsərin süjetinə, quruluşuna, ideya və məzmununa uyğun şəkildə istifadə etməsindən bəhs olunur. Müəllif göstərir ki, bəzən yazıçılar real adlardan satirik və yumoristik ifadə vasitəsi kimi obrazlılıq, yüksək bədii keyfiyyət yaratmaq üçün istifadə edirlər.

Kitabda yazıçı onomastikasının təhlili də elmi həllini tapmışdır. A.Qurbanov ilk dəfə olaraq bu sahəyə toxunmuş və fikirlərini Ə.Haqverdiyevin əsərlərindəki onomastik vahidlərlə əsaslandırmışdır.

1988

ÜMUMİ DİLÇİLİK

Ali məktəblərin filologiya fakültələrində tədris olunan “Ümumi dilçilik” fənni filoloq kadrların hazırlıq səviyyəsinin yüksəldilməsində, onların dilçiliyin ayrı-ayrı sahələri ilə daha yaxından tanış olmalarında mühüm rol oynayır. Bu mənada Azərbaycan dilçiliyinin müxtəlif problemlərinə həsr edilmiş fundamental monoqrafiya və dərsliklərin müəllifi, “Azərbaycan onomastika məktəbi”nin yaradıcısı, Azərbaycan SSR EA-nın müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor Afad Qurbanovun “Maarif” nəşriyyatı tərəfindən bu yaxınlarda çap olunmuş “Ümumi dilçilik” kitabı təqdirəlayiqdir.

Öncə qeyd edək ki, geniş elmi-nəzəri ümumiləşdirmələr aparma, dilçiliyin dinamik inkişafı prosesinə dialektik və obyektiv münasibət bəsləmə, şərh olunan hər bir dil hadisəsini konkret faktlarla əsaslandırma, orijinal fikirləri qətiyyətlə müdafiə etmə, tarixiliklə müasirliyi vəhdətdə götürmə və s. keyfiyyətlər bütün əsər boyu gözlənilmişdir.

Dilçilik elminin obyektı, elmi və əməli əhəmiyyəti, yaranması və inkişafı, ictimai (ədəbiyyatşünaslıq, mətnşünaslıq, fəlsəfə, məntiq, psixologiya, pedaqogika, tarix, sosiologiya, estetika) və qeyri-ictimai (antropologiya, fiziologiya, fizika, coğrafiya, astronomiya, riyaziyyat, kibernetika, texnika) elmlərlə əlaqəsi əsərin “Dilçiliyin ümumi problemləri” adlanan bölməsində izah olunmuşdur.

Əsərin əsas keyfiyyətlərindən biri də görkəmli dilçilər, dilçilik cərəyanları və dilçilik məktəbləri barədə qısa və yığcam məlumatların verilməsidir.

Dilçilik tarixini bütün ardıcılığı ilə izləyən müəllif müasir dilçiliyin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən, konkret desək, semasioloji nəzəriyyənin, onomastikanın, dünya dillərindəki universallıq, ümumbəşəri dil və vahid yazı sisteminin inkişaf etdirilməsinin zəruriliyindən bəhs edir. A.Qurbanov linqvistik tərcüməşünaslığın əsaslarını inkişaf etdirmək, əlifba və orfoqrafiyanı təkmilləşdirmək, terminologiyayı zənginləşdirmək, ədəbi tələffüz normalarını dəqiqləşdirmək və s. kimi problemlər barədə maraqlı mülahizələr söyləyir ki, bu da xüsusi və ümumi dilçiliyin müasir inkişafını bu və ya digər şəkildə istiqamətləndirir.

Dilçiliyin sahələri (nəzəri və tətbiqi, ümumi və xüsusi) və şöbələri (fonetika, leksikologiya, onomalogiya, etimologiya, derivatologiya, morfologiya, sintaksis, qrafika, orfoqrafiya, orfoepiya, tərcüməşünaslıq) ümumdilçilik aspektində şərh edilərkən fikri təsdiq üçün daha çox Azərbaycan dili vahidlərinə müraciət olunmuşdur.

Dilin mahiyyəti, mənşəyi, işarəviliyi, sistemi və inkişafı məsələləri əsərin “Dil və onun xüsusiyyətləri” bölməsində; dünya dilləri, dillərin morfoloji və genealoji bölgüsü “Dillər və onların təsnifi” bölməsində; dil və yazı, yazının tipləri (şəkli, fikri, heca, səs), durğu işarələri, istiqamətinə görə yazıların təsnifi (üfqi, şaquli), əlifba problemi, stenoqrafik yazı, müasir dövrdə stenoqrafiyaya olan tələb məsələləri isə “Yazı nəzəriyyəsi məsələləri” bölməsində verilmişdir.

Bütün bunlarla yanaşı, əsərdə bəzi qüsurlar da müşahidə edilir. Məsələn, dilin fonetik, leksik, semantik, morfoloji və sintaktik sistemi məsələləri “Dilçiliyin şöbələri” fəslində verilsəydi, daha yaxşı olardı. Çünki burada dilçi-

liyin ayrı-ayrı bölmələri izah edilərkən onlara uyğun sistemdən də danışmaq olar. Yaxud dilin mahiyyəti və mənsəyi məsələləri 2 bölmədə deyil, 1 bölmədə şərh olunsaydı, daha məqsədəuyğun olardı.

Professor A.Qurbanovun mövzu əhatəliliyi, elmi dərinliyi və orijinallığı ilə diqqəti cəlb edən “Ümumi dilçilik” (I hissə) kitabından ali və orta məktəblərin dil-ədəbiyyat müəllimləri, aspirantlar və tələbələr faydalana bilərlər.

1990

PROFESSOR AFAD QURBANOV – ONOMASTİKA MƏKTƏBİNİN YARADICISI

Dilçilik tarixində Qazan, Moskva, Cenevrə, Paris və digər dilçilik məktəblərinin rolu xüsusilə qiymətləndirilir. Bu məktəblər ümumi dilçiliyə fundamental əsərlər bəxş etmiş, onun elmi-nəzəri əsaslarının inkişafına təkan vermişdir. Azərbaycan dilçiliyi və türkologiyada onomalogiyanın sürətli inkişafı da professor Afad Qurbanovun yaratdığı “Onomastika Məktəbi”nin məntiqi nəticəsidir. Akademik M.Şirəliyev 1988-ci ildə yazdığı “Azərbaycan Onomastikası Məktəbi və onun gələcəyi” adlı məqaləsini A.Qurbanovun “Azərbaycan dilinin onomalogiyası” kitabının təhlilinə həsr edib. Müəllif göstərir: “Azərbaycan dilinin onomalogiyası” əsəri təkcə bizim dilçiliyimiz üçün deyil, dünya türkoloji dilçiliyi üçün də çox qiymətli və əlverişlidir. Mən tam məsuliyyətlə deyə bilərəm ki, Afad Qurbanov bu əsəri ilə Azərbaycan Onomastikası Məktəbinin əsasını qoymuşdur”.

N.Tusi adına ADPU-da “Onomastik problem laboratoriyası”nın yaradılması, Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr edilmiş respublika konfranslarının keçirilməsi Afad Qurbanovun gərgin əməyi sayəsində reallaşmışdır. Məhz Afad Qurbanovun rəhbərliyi ilə onomalogiyanın problemlərinə dair müxtəlif mövzularda onlarca namizədlik və doktorluq dissertasiyası müdafiə edilmişdir. Görkəmli alimin rəhbərliyi ilə təkcə Şimali Azərbaycandakı onomastik vahidlər deyil, həm də Cənubi Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan və Dağıstandakı türk mənşəli onomastik vahidlər, xüsusilə toponimlər tədqiqat obyektinə çevrilmişdir.

Fəxrlə qeyd etmək lazımdır ki, alimin onomalogiya problemləri ilə bağlı tədqiqat apararı aspirant və dissertantları təkçə Şimali Azərbaycandakı kadrlarla məhdudlaşmır. İndi Türkiyə, İran, Rusiya, Moldova, Gürcüstan kimi ölkələrdə də Afad Qurbanovun rəhbərliyi ilə onomastik tədqiqatlar aparılır.

Afad Qurbanovun "Onomastika Məktəbi"nin yaradıcısı kimi formalaşmasında, təbii ki, onomalogiyaya həsr etdiyi əsərləri xüsusi rol oynamışdır. Onun onomalogiya məsələlərinə dair 100-ə qədər məqaləsi və bir neçə monoqrafiyası çap olunmuşdur. Afad Qurbanovun onomalogiyaya aid ilk əsəri 1961-ci ildə dərc olunmuş "Ad nədir və uşağa necə ad qoymalı?" məqaləsidir. Amma onun onomalogiya ilə bağlı ən fundamental əsəri 1988-ci ildə çap etdirdiyi "Azərbaycan dilinin onomalogiyası" kitabıdır. Müəllifin onomalogiyaya dair tədqiqatlarında xüsusi adların qrupları və yarımqrupları türkologiyada ilk dəfə olaraq müəyyənləşdirilmiş, onomalogiyanın elmi-nəzəri əsasları hazırlanmışdır.

Onomalogiyanın dilçilik şöbələri ilə bərabər, tarix, sosiologiya, etnoqrafiya, coğrafiya, astronomiya, epiqrafika və estetika ilə əlaqəsini nəzəri cəhətdən əsaslandıran, onomastik tədqiqatların məhz həmin elmlərin sintezi əsasında aparılmasının vacibliyini söyləyib, onu öz tədqiqatlarına tətbiq edən də Afad Qurbanovdur. Bunun nəticəsidir ki, müəllifin Albənçay, Biçənək, Qanlı göl, Güzdək, İncəçay və s. toponimlərlə bağlı etimoloji araşdırmaları təbii qarşılır. Yaxud antroponimlərin formalaşma və inkişaf dövrlərinin dəqiqləşdirilməsi, onomastik vahidlərin leksik-semantik qruplarının müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı söylədiyi fikirlər orijinal və inandırıcıdır.

Azərbaycan onomastik vahidlərində areallıq, poetik onomastika, onomastik terminlər lüğəti, onomastik mənbələrin növləri və onlardan istifadə etmənin prinsipləri, onomastik vahidlərin orfoqrafiya və orfoepiyasının nəzəri əsasları, onomastik vahidlərdə tək və çoxkomponentlik, çoxkomponentliyin daha çox idarə və təşkilat adlarında işlənməsi və s. kimi problemlər Afad Qurbanovun onomalogiyaya dair tədqiqatlarında elmi həllini tapmışdır.

Dilçiliyimizin ağsaqqalı Afad Qurbanov onomalogiyanın elmi-nəzəri və tətbiqi problemlərinə dair tədqiqatlarını davam etdirir.

1999

DİLÇİLİYİMİZİN AĞSAQQALI

Adı Azərbaycan dilçiliyinin korifeyləri ilə bir sırada çəkilən, türk və Avropa dilçiləri tərəfindən orijinal konsepsiyalar müəllifi kimi rəğbətlə qəbul edilən, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, Əməkdar elm xadimi, Dövlət mükafatı laureatı, filologiya elmləri doktoru, professor Afad Qurbanovun 70 yaşı tamam olur. Dünya şöhrətli alim 1929-cu il yanvar ayının 10-da indi erməni tapdağında inləyən qədim Borçalının Qızıl Şəfəq kəndində (indi Ermənistan Respublikasının Kalinino rayonu) dünyaya gəlib. Uşaqlığı, ilk təhsil illəri də sazlı-sözlü Borçalı elində keçib.

Afad Qurbanov Gürcüstan Respublikasının Hamam-lı orta məktəbində müəllim və direktor, V.İ.Lenin adına API-də (indiki N.Tusi adına ADPU) dekan müavini, dekan, kafedra müdiri, rektor vəzifələrində işləməklə yanaşı, həmişə müəllimliklə alimliyi qovuşdurmağı bacarmışdır. Görkəmli alimin formalaşmasında xüsusi rolu olan, ona elmin dərinliklərinə enməyi təlqin edən mərhum professor Ə.Dəmirçizadə 48 il əvvəl yazırdı: "A.Qurbanov oxuduğu müddətdə istər yazmış olduğu kurs işlərində, istərsə tələbə elmi dərnəklərindəki çıxış və məruzələrində özünün dilçilik elminə həvəskar olduğunu göstərmişdir. O, bu sahədə işləyərsə, gələcəkdə yaxşı bir mütəxəssis ola biləcəyi ümidini verməkdədir". Bu fikirlərin nə qədər uzaqgörənliklə ifadə edildiyinə heyran olmaya bilmirsən. Çünki A.Qurbanov minlərlə filoloq-müəllim, 50-dən çox elmlər namizədi və doktoru yetişdirmiş, dilçilik, pedaqogika

və metodikaya dair 60-dan çox kitab, 500-ə qədər məqalə çap etdirmişdir.

Aspirantlıqdan Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvlüyünə qədər şərəfli bir tədqiqatçı yolu keçən A.Qurbanov 1962-ci ildə prof. Ə.Dəmirçizadənin rəhbərliyi ilə "S.Vurğunun "Vaqif" pyesinin dili və üslubu" mövzusunda namizədlik, 1968-ci ildə isə "Müasir Azərbaycan ədəbi dili" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Azərbaycan dilçiliyində fonetika Ə.Dəmirçizadə və A.Axundovun, leksikologiya S.Cəfərovun, dialektologiya M.Şirəliyevin, morfolojiya M.Hüseynzadənin, sintaksis Ə.Abdullayevin, dil tarixi H.Mirzəzadə, Ə.Dəmirçizadə və T.Hacıyevin, morfonologiya F.Cəlilovun, onomalogiya isə A.Qurbanovun adı ilə bağlıdır. Onun onomalogiyaya dair 100-ə qədər məqaləsi, "Azərbaycan onomastikası" (1986), "Azərbaycan onomalogiyası məsələləri" (1986), "Poetik onomastika" (1988), "Azərbaycan dilinin onomalogiyası" (1988) kimi sanballı monoqrafiyaları çap olunmuşdur. Bu əsərlərdə onomastik vahidlərin tədqiqi tarixi, onomastik mənbələr, onomalogiyanın elmi-nəzəri məsələləri kompleks və sistemli şəkildə tədqiq edilmişdir. Azərbaycan dilçiliyi tarixində ilk dəfə olaraq antroponimlərin inkişafı dövrlərini müəyyənləşdirən, hər bir dövrün səciyyəvi cəhətlərini konkret dil faktları ilə əsaslandıran da A.Qurbanovdur.

Professor A.Qurbanovun Dövlət mükafatına layiq görülmüş "Azərbaycan dilinin onomalogiyası" kitabının elmi dəyəri barədə Xəlil Açıqgöz maraqlı bir şərh verir: "Möhtərəm professor Afad Qurbanov illərdən bəri gözlədiyimiz türk onomastikasının nəzəri və əməli problemlərini böyük

bir diqqətlə işləmişdir. Ona nə qədər təşəkkür etsək, azdır. Kitabın qısa zamanda Türkiyə türkcəsinə nəşrini təmənna edirik. Əsər ölkəmizdə də nəşr edilərsə, türk onomastik araşdırmaları daha aydın işıqlandırılır". Akademik M.Şirəliyevin "Azərbaycan onomastika məktəbi və onun gələcəyi" adlı məqaləsi də həmin kitabın təhlilinə həsr edilmişdir. Akademik M.Şirəliyevin məqaləsində göstərilir: "A.Qurbanovun "Azərbaycan dilinin onomalogiyası" adlı əsəri təkcə bizim dilçiliyimiz üçün deyil, dünya türkoloji dilçiliyi üçün də çox qiymətlidir. Mən tam məsuliyyətlə deyə bilərəm ki, Afad Qurbanov bu əsəri ilə Azərbaycan onomastika məktəbinin əsasını qoymuşdur". Azərbaycan dilçiliyində öz orijinal tədqiqatları ilə ad-san qazanmış onlarla alim, o cümlədən bu səhifələrin müəllifi də məhz A.Qurbanovun "Onomastika Məktəbi"nin yetirmələridir.

Professor A.Qurbanov eyni vaxtda müxtəlif problemlər üzərində işləməyi bacaran tədqiqatçıdır. Təkcə onu xatırlatmaq kifayətdir ki, müəllifin 1993-cü ildə fərqli problemlərə həsr edilmiş "Ümumi dilçilik" – II cild, "Türkoloji dilçilik", "Azərbaycanlı adları: Uşağa necə ad seçməli?" kimi fundamental əsərləri işıq üzü görmüşdür.

Elmi yaradıcılığa "Şagirdlərin yazılı və şifahi nitqlərindəki yerli şivə və qalıqlarına qarşı mübarizə" (1956) adlı məqalə ilə başlayan yorulmaz tədqiqatçı Azərbaycanda və bütün türk dünyasında "Dilçiliyin sistemi" (1976), "Dilçiliyin tarixi" (1976), "Müasir Azərbaycan ədəbi dili" (1967, 1985), "Bədii mətnin linqvistik təhlili" (1986), "Azərbaycan onomastikası" (1986), "Azərbaycan dilinin onomalogiyası" (1988), "Ümumi dilçilik" I–II cildlər (1989–1993), "Dünyanın dil ailələri" (1994) və s. kimi sanballı əsərləri ilə məşhurdur.

Azərbaycan ədəbi dilinin fonetika, qrafika, leksikologiya, semasiologiya, frazeologiya və digər sahələri A.Qurbanovun 1967-ci ildə çap etdirdiyi "Müasir Azərbaycan ədəbi dili" kitabında sistemli şəkildə, sinxronik prizmadan tədqiq edilmişdir. Əsər barədə rus türkoloqu, akademik A.N.Kononovun fikri maraqlıdır: "A.M.Qurbanovun kitabı yalnız Azərbaycan dili materiallarını deyil, həm də başqa türk dillərinin materiallarını əhatə edən mövzuları işıqlandırır".

A.Qurbanov ümumi dilçilik problemlərinə xüsusi diqqət yetirən alimlərdəndir. Onun əsərlərində dünya dillərindəki universallıq, ümumbəşəri dil və vahid yazı sisteminin inkişaf etdirilməsi, terminologiyanın zənginləşdirilməsi kimi problemlər barədə maraqlı təhlillər verilmişdir.

S.Vurğunun dram əsərlərinin dil baxımından təhlili, ümumi türkologiyada türkoloji dilçiliyin yeri və funksiyası, müasir türk dillərinin qruplaşdırılması və onun Altay dilləri sistemində yeri, onomalogiyaya dair terminlər lüğətinin hazırlanması, apelyativlərlə onomastik vahidlərin sərhədinin müəyyənləşdirilməsi, onomastik vahidlərin komponentlərinə görə qruplaşdırılması, onlarca onomastik vahidin etimologiyasının dəqiqləşdirilməsi kimi problemlər ilk dəfə A.Qurbanovun yaradıcılığında elmi həllini tapmışdır.

A.Qurbanov Azərbaycan dilçiliyi tarixində elmi konfransların təşəbbüsçüsü və təşkilatçısı kimi şöhrətlənmişdir. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr edilmiş altı respublika konfransı, "Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemləri" (1987), "Azərbaycan terminologiyası problemləri" (1988), "Ortaq türk dili problemləri" (1999) və s. konfranslar məhz Afad Qurbanovun

adı ilə bağlıdır. Afad Qurbanov Almatı, Ankara, Bişkek, Daşkənd, Moskva, Tbilisi və s. şəhərlərdəki ən tanınmış türkoloqları həmin konfranslara dəvət etməklə bir tərəfdən konfransların əhatə dairəsini genişləndirmiş, digər tərəfdən onu ümumtürk səciyyəli bir elmi məclisə çevirə bilmişdir.

A.Qurbanovun əsərləri Almaniya, Rusiya, İran, Türkiyə, Qazaxıstan, Türkmənistan, Özbəkistan və s. ölkələrdə yayılıb. Görkəmli dilçi son 40 ildə dünyanın bir sıra böyük şəhərlərində dilçiliyə, xüsusilə türkologiyaya aid keçirilən konfransların əksəriyyətində aktual və orijinal məruzələrlə çıxış edib.

Görkəmli alim Azərbaycan elmindəki rolu və nüfuzu sayəsində 1981–1983-cü illərdə API-də filologiya və pedaqogika elmləri üzrə müdafiə şurasının sədri olmuşdur. Əlavə edək ki, o, 1975-ci ildən bu vaxta qədər Azərbaycanda dilçilik ixtisası üzrə bütün müdafiə şuralarının üzvü olub, gənc dilçi kadrların yetişməsində öz köməyini əsirgəməyib.

Bu günlərdə 70 yaşı tamam olan professor Afad Qurbanov indi də dilçilik, pedaqogika və metodikaya dair müxtəlif problemlər üzərində araşdırmalarını davam etdirir, N.Tusi adına ADPU-da magistrant, aspirant və dissertantlara rəhbərlik edir. Dilçilik üzrə ixtisaslaşdırılmış müdafiə şuralarında iştirak edir, dilçilik konfranslarının təşəbbüsçüsü və təşkilatçısı olmaq funksiyasını özündə saxlayır. Gənclik eşqi ilə yazıb-yaradan görkəmli alimə uğurlar diləyirik.

1999

AZƏRBAYCAN ONOMASTİKASI MƏKTƏBİ

Azərbaycanşünaslıqda onomastik tədqiqatların geniş şəkildə aparılması türkologiyanın uğurlarındandır. Çünki onomastik vahidlərin hər biri xüsusi sosial işarədir. Onları öyrənmək, tədqiq etməklə xalqın tarixi, dili və çoxsahəli həyatının bir sıra mühüm məsələlərini aşkara çıxarmaq, dilin lüğət tərkibinin bütövlükdə xarakteristikasını vermək, dil tarixi, dialektologiya və üslubiyyətə dair mühüm qanunauyğunluqları aşkara çıxarmaq, tarix, etnoqrafiya, sosiologiya, coğrafiya və başqa elmlərin bəzi mühüm problemlərinin açılmasına kömək etmək mümkündür. Bundan başqa, onomastik vahidlərdən düzgün istifadə etmək ümumi mədəniyyətin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Professor Afad Qurbanov dilçiliyin bir çox sahələrini əhatə edən çoxcəhətli elmi yaradıcılığa malikdir. XX yüzilliyin II yarısı Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında xüsusi dövr hesab edilə bilər. Bu dövrdə Azərbaycan dili onomalogiyasının müstəqil bir nəzəri dilçilik şöbəsi kimi formalaşması bilavasitə professor Afad Qurbanovun fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bundan əvvəl də onomastik vahidlərin tədqiqi dilçilərin diqqətini cəlb etmişdir. Lakin bu, yəni xüsusi adlar qrupunun lingvistik cəhətdən hərtərəfli tədqiqinə meyil təsadüfi xarakter daşıyırdı. Əsrimizin 80-ci illərində professor A.Qurbanovun yorulmaz tədqiqatçılıq qabiliyyəti nəticəsində bu əlçatmaz zirvə fəth olundu. A.Qurbanov "Azərbaycan onomastikası", "Azərbaycan onomalogiyası məsələləri", "Poetik onomastika", "Azərbaycan dilinin

onomalogiyası”, “Onomalogiyaya dair elmi-metodik göstərişlər” və s. kitablarını nəşr etdirdi.

Alimin bu sahə ilə bağlı ən böyük uğuru 1988-ci ildə çap etdirdiyi “Azərbaycan dilinin onomalogiyası” adlı monoqrafiyadır. Bu əsər Azərbaycan dilçiliyində və ümumiyyətlə, türkoloji dilçilikdə ilk dəfə olaraq xüsusi adların hərtərəfli linqvistik təhlilinə həsr olunmuşdur. Professor A.Qurbanov bu əsərində fundamental onomastik təlimin nəzəri əsaslarını yaratmışdır. Belə ki, Azərbaycan dilində və bütövlükdə dünya dillərində xüsusi adların qruplarını müəyyənləşdirməyə nail olmuşdur. “Azərbaycan dilinin onomalogiyası” monoqrafiyası 1989-cu ildə Azərbaycan Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür.

Professor A.Qurbanovun onomastika sahəsindəki fəaliyyəti respublikamızda həmişə qiymətləndirilmişdir. Burada təkcə onu qeyd edirik ki, akademik M.Şirəliyev “Azərbaycanda onomastika məktəbi və onun gələcəyi” adlı məqaləsində professor A.Qurbanovun bu sahədəki fəaliyyətini yüksək qiymətləndirib.

1989-cu ildə İstanbulda nəşr edilmiş “Türk dünyası araşdırmaları” adlı sanballı elmi məcmuənin bir neçə səhifəsi bu əsərin təhlilinə həsr olunmuşdur. Rəyçi Xəlil Açıqgöz yazır: “Möhtərəm professor Afad Qurbanov illərdən bəri gözlədiyimiz türk onomastikasının nəzəri və əməli problemlərini böyük bir diqqətlə işləmişdir. Ona nə qədər təşəkkür etsək, azdır. Kitabın qısa zamanda Türkiyə türkcəsinə nəşrini təmənna edirik. Əsər ölkəmizdə də nəşr edilərsə, türk onomastik araşdırmaları daha aydın işıqlandırılır”. Həmin kitab haqqında Almanıyanın Münxen şəhərində yaşayan azərbaycanlı ziyalı Yasin Aslanın rəyi də diqqəti cəlb edir: “Bir azərbaycanlı olaraq Sizin xalqa və

elminə göstərdiyiniz xidmətlər üçün Sizi təbrik edir, müvəffəqiyyətlərinizin davam etməsini arzu edirəm. Vətən Sizin kimi övladları ilə fəxr etməlidir”.

Professor A.Qurbanovun yaratdığı “Onomastika Məktəbi”nin geniş perspektivləri vardır. Onun yüksək təşkilatçılığı və şəxsi təşəbbüsü ilə 1986-cı ildən başlayaraq Azərbaycan onomastikasına həsr olunmuş yeddi elmi-nəzəri konfrans keçirilmişdir. “Türk dünyası dərgisi” (1987) adlı jurnalda Yasin Aslan “Azərbaycan onomastikası və dəyişdirilmiş adlar məqaləsi”ni dərc etdirib. Burada A.Qurbanovun təşəbbüskarlığı, eləcə də rəhbərlik etdiyi Azərbaycan dilçiliyi kafedrası nəzdində fəaliyyət göstərən “Onomastika Elmi Mərkəzi”nin fəaliyyəti geniş şəkildə şərh olunmuşdur.

Afad Qurbanovun “Onomastika Məktəbinin yaradıcısı” kimi tanınmasında, təbii ki, onomalogiyaya həsr etdiyi əsərləri xüsusi rol oynamışdır. Müəllifin onomalogiya məsələlərinə dair 100-dən artıq məqaləsi və bir neçə sanballı monoqrafiyası çap olunmuşdur. Afad müəllimin bu sahə ilə bağlı ilk əsəri 1961-ci ildə “Sovet Gürcüstanı” qəzetinin 24-cü sayında dərc etdirdiyi “Ad nədir və uşağa necə ad qoymalı?” məqaləsidir.

Yorulmaz və bacarıqlı alimin rəhbərliyi ilə Onomastika Cəmiyyəti yaradılmışdır. O, həmin cəmiyyətin sədridir. Rəhbərlik etdiyi Azərbaycan dilçiliyi kafedrası nəzdindəki “Onomastik problemlər laboratoriyası”nın əməkdaşları Afad Qurbanovun redaktorluğu ilə XX əsrin 20-ci illərindən 1997-ci ilin sonuna qədərki dövrlə bağlı materialları, daha dəqiq desək, onomastikaya dair qəzet və jurnal məqalələrini, namizədlik və doktorluq işlərini toplamış, həm də bu işin nəticəsi kimi “Azərbaycan onomalogi-

yasına dair bibliografiya”nı nəşr etdirmişlər. Azərbaycan onomastika məktəbinin yaradıcısı Afad Qurbanov bu gün də onomalogiyanın elmi-nəzəri və tətbiqi problemlərinə dair tədqiqatlarını davam etdirir. Bu yolda dünya şöhrətli alimə uğurlar arzulayırıq.

1999

DİLÇİLİYİMİZİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ HAQQINDA KONSEPTUAL ARAŞDIRMA

Azərbaycan dilçiliyində “Azərbaycan ədəbi və danışq dili” (1965), “Müasir Azərbaycan dili” (1967), “Ümumi dilçilik”, I və II hissələr (1988, 1993), “Türkoloji dilçilik” (1993), “Dünyanın dil ailələri” (1994), “Müasir Azərbaycan ədəbi dili”, I cild (2003) və sair kimi sanballı monoqrafiya və dərslikləri, 500-ə qədər tezis və məqaləsi ilə tanınan Azərbaycan MEA-nın üzvü, Əməkdar elm xadimi, professor Afad Qurbanov yaradıcılıq fəaliyyətini bu gün də davam etdirməkdədir.

Müəllifin yenicə çap olunmuş “Azərbaycan dilçiliyi problemləri” (I cild, Bakı, “Nurlan”, 2004) kitabı nəzəri və tətbiqi dilçiliyin ən aktual məsələlərinə həsr edilib. Giriş, 5 bölmə, 20 fəsildən ibarət olan əsərdə Azərbaycan dilçiliyinin qarşısında duran problemlər dəqiqləşdirilib. Afad Qurbanovun araşdırmalarından məlum olur ki, “Azərbaycan dilçiliyi tarixi”, “Azərbaycan dilçiliyinin inkişaf dövrləri”, “Ulutürk dil problemləri”, fəlsəfi-lingvistik, psixoloji-lingvistik (psixolinqvistika), riyazi-lingvistik, coğrafi-lingvistik, texniki-lingvistik, pedaqoji-lingvistik kimi ümumdilçilik təməlli problemlər, “Azərbaycan dilinin fonemlər sisteminin digər türk dillərinin səslər xəzinəsilə tarixi-müqayisəli istiqamətdə araşdırılması”, “budaq morfeminin əhatəli tədqiqi”, “Azərbaycan yazısının tarixi”, “taməhatəli orfoqrafiya qaydalarının hazırlanması”, “Azərbaycan dilinin böyük leksik lüğəti”nin hazırlanması, “Azərbaycan dilinin böyük frazeoloji lüğəti”nin hazırlanması, “Azərbaycan dilinin böyük onomastik lüğəti”nin ya-

radılması, “Müasir Azərbaycan dilinin etimoloji lüğəti”nin yaradılması və s. kimi məsələlər Azərbaycan dilçiliyində bir problem olaraq qalmaqdadır. Maraqlıdır ki, Afad Qurbanov dilçiliyimizdəki problemləri müəyyənləşdirməklə bərabər, onların həlli yollarını da göstərir. Müəllifin təqdim etdiyi konsepsiya səciyyəli nəzəri müddəalara istinad edilməklə onlarca monoqrafiya, dərslik, məqalə və tezis yazıla bilər ki, bu da Azərbaycan dilçiliyinin inkişafına təkan verə bilər.

Ümumi dilçilik, türkoloji dilçilik və Azərbaycan dilçiliyinin inkişaf dövrləri ilə bağlı müxtəlif fikirlər vardır. A.Qurbanov mövcud tədqiqatlara əsaslanmaqla ümumi dilçilik, türkoloji dilçilik və Azərbaycan dilçiliyinin inkişaf dövrlərini dəqiqləşdirir. Müəllif düzgün olaraq türkoloji dilçilik və Azərbaycan dilçiliyi üçün eyni inkişaf dövrləri müəyyənləşdirir. Hər iki dilçilikdə I dövr ta qədimdən X əsrin sonuna qədər, II dövr XI–XVIII əsrlər, III dövr XIX əsr (I mərhələ – 1801–1850; II mərhələ – 1851–1900), IV dövr XX əsr – XXI əsrin əvvəlləri (I mərhələ – 1901–1930; II mərhələ – 1931–1970; III mərhələ – 1971–2000; IV mərhələ – 2001-ci ildən indiyə qədər) götürülmüş və hər bir tarixi mərhələnin ən səciyyəvi cəhətləri tədqiq edilmişdir.

Türkologiyada türk dillərinin sayı ilə bağlı fərqli fikirlər vardır. XVIII–XX əsrlərdə türk dillərinin sayı 50–60, XX əsrin sonlarındakı araşdırmalarda isə 20, bəzən də 24 göstərilmişdir. A.Qurbanov Altay dilləri ailəsi sistemində türk dillərinin sayının 23 olduğunu dəqiqləşdirməklə bərabər, tarixi inkişaf və linqvistik əlamətlər əsasında onların 5 əsas qrupunu da (oğuz, qıpçaq, bulqar, qarluq, tukuy) müəyyənləşdirib.

A.Qurbanovun araşdırmaları göstərir ki, dilimizdəki terminlərin bir qismi qeyri-dəqiqdir və fikir dolaşığılı-

ğı yaradır. Məhz buna görə də müəllif “dilin lüğət fondu” əvəzinə “dilin lüğət tərkibi”, “metodologiya və metodoloji əsas” əvəzinə “fəlsəfi əsas” terminlərinin işlədilməsini məqbul hesab edir. Bir sıra terminlərin isə semantik cəhətdən işlədilmə yerini dəqiqləşdirir. Məsələn, onomastika – xüsusi adların cəmi, onomalogiya – xüsusi adlardan bəhs edən dilçilik şöbəsi, etnonimika – etnonimlərin cəmi, etnonimiya – etnonimlər barədə biliklər, antroponomika – şəxs adları, soyadları, ləqəblər, təxəllüslərin cəmi, antroponomiya – şəxslə bağlı adlar barədə biliklər, toponimika – toponimlərin cəmi, toponimiya – toponimlərə dair nəzəri biliklər və s.

Mətbuat səhifələrində bəzi qrammatik şəkilçilərin normaya uyğun yazılmaması (“tutaq” əvəzinə “tutağın”, “atanı” əvəzinə “atavu”, “pulu” əvəzinə “pulusu”), radio və televiziya aparıcılarının nitqində “q” səsinin “ğ” kimi (qərar – gərar, qüsür – güsür, qeyd – geyd və s.), “ə” səsinin “a” kimi (yaqın – yaqinki), “q” səsinin “k” kimi qüsurlu tələffüzü (diqqət – dikkət) müəllifin diqqətindən yayınmamış və bu cür nöqsanların yolverilməz olduğu xüsusi vurğulanmışdır.

Milli etiket funksiyasını yerinə yetirən atributlardan biri kimi antroponomik vahidlərin tədqiqi Afaq Qurbanovun yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Müəllif Azərbaycan antroponomikasının sistemi, yaranması, leksik-semantik qrupları, mənşəyi, qrammatik xüsusiyyətləri, adseçmə və advermə ənənələri, deyilişi və yazılışı, Gürcüstandakı azərbaycanlı adları, gürcü dilinə keçən türk mənşəli şəxs adları (Doğmaz, Arslan) və s. məsələləri tarixi-linqvistik istiqamətdə təhlil edərək bu sahədəki problemləri aradan qaldırmağa çalışmışdır.

Çoxmillətli, çoxirqlı və çoxdinli Qafqaz regionunun irqi tərkibi, etnik tərkibi, makro və mikrotoponomikası,

kompleks və sistemli şəkildə tədqiqata cəlb edilməyib. Bu mənada A.Qurbanov bir qafqazşünas kimi Qafqazın irqi (avropoid irqin tərkibinə daxil olan Qafqaz irqi tipi və monqoloid irqi) və dini (islam, xristian, yəhudi) tərkibindən, xüsusilə Qafqazdakı dillərin dörd dil ailəsinə (Hind-Avropa dilləri ailəsi, Altay dilləri ailəsi, Sami-Hami dilləri ailəsi, Qafqaz dilləri ailəsi) mənsub olmasından geniş şəkildə bəhs etmiş, Qafqazdakı abxaz, abazin, gürcü, qaraçay, qumuq, noqay, kürd, erməni, osetin, talış, tat, lahıc və s. kimi dillərin fonetik sistemi, leksik tərkibi, qrammatik quruluşu, tədqiqi tarixini izah etmiş, Azərbaycan dilinin (türk dilinin) Qafqazdakı aparıcı mövqeyini faktlarla bir daha təsdiqləmiş, “Qafqaz dil ittifaqı” probleminin türkoloji və Qafqaz dilçiliyinin qarşısında duran başlıca məsələlərdən biri olduğunu xüsusi olaraq göstərmişdir.

“Bədii mətnin dil problemi” adlanan V bölmədə bədii mətnin lingvistik təhlilinin nəzəri məsələləri, lingvistik təhlilin tarixilik, ardıcılıq, dəqiqlik kimi prinsipləri, lingvistik təhlilin üsul və metodları, lingvistik təhlilin texnikası, bədii mətnin lingvistik təhlili təcrübəsi və s. məsələlər nəzəri və praktik cəhətdən geniş şəkildə təhlil edilmişdir ki, bu da istənilən bədii mətnin tam şəkildə qavranılmasına yaxından kömək edə bilər.

Əsərdə insan övladının danışmağa alışmasında nitq mühitinin rolu, nitq və irs məsələləri, nitqi mənimsəməkdə şərait və mühitin həllediciliyi, nitq inkişafının ləngimə səbəbləri də işıqlandırılmışdır.

Professor Afad Qurbanovun “Azərbaycan dilçiliyi problemləri” kitabı Azərbaycan elminə və mədəniyyətinə böyük töhfə kimi dəyərləndirilməlidir.

2004

AZƏRBAYCAN ŞƏXS ADLARI ENSİKLOPEDİYASI

Türk xalqları antroponimlərini tarixi-lingvistik prizmadan geniş və sistemli şəkildə araşdırmış V.V.Radlov, V.A.Qordlevski, T.Canuzakov, Q.Sattarov kimi tədqiqatçıların sırasında AMEA-nın üzvü, “Azərbaycan Onomastikası” elmi məktəbinin yaradıcısı, filologiya elmləri doktoru, professor Afad Qurbanovun adı xüsusi olaraq qeyd olunur. Azərbaycan şəxs adlarına dair onlarca sanballı məqalə və monoqrafiyanın müəllifi olan Afad Qurbanovun bu yaxınlarda işıq üzü görmüş “Azərbaycanlı şəxs adları ensiklopediyası” (Bakı, 2004) kitabı da həmin tədqiqatların məntiqi nəticəsi kimi görünür. Geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulan “Azərbaycanlı şəxs adları ensiklopediyası” forma baxımından nəinki Azərbaycan, hətta türkologiyada ilk kitab kimi dəyərləndirilə bilər. Çünki əsərdə fəsil və bölmələrin bir-birini tamamlaması, məntiqi ardıcılığın gözənilməsi ilə yanaşı, piktoqrafik (şəkli) və ideoqrafik (fikri) yazının prinsiplərindən ustalıqla istifadəyə rast gəlinir. Deməli, müəllif antroponimikaya dair elmi-nəzəri fikirlərini müxtəlif vasitələrlə çatdırmağı bacaran tədqiqatçılardan biri və bəlkə də, birincisidir.

Prof. A.Qurbanov şəxs adları, ad və insan anlayışı, eləcə də onların sistemini ümumi dilçilik baxımından təhlil etdikdən sonra azərbaycanlı adlarının, daha dəqiqi, əsl şəxs adlarının yaranma səbəbini, onların leksik-semantik qruplarını müəyyənləşdirir. Müəllifə görə, müasir Azərbaycan antroponimləri sistemindəki əsl şəxs adlarının 22 yaranma səbəbi var. Məsələn, xalq, nəsil adları ilə bağlı əmələ gələn

şəxs adları (Qacar, Əfşar, Muğan, Özbək...), qohumluq, əqrəbəliq anlayışları ilə bağlı şəxs adları (Dədəxan, Xanbaba, Ataxan, Nənəqız, Anaxanım, Xanbacı...), yer adları ilə bağlı şəxs adları (Altay, Qafqaz, Qoşqar, Təbriz...), bitki adları ilə bağlı şəxs adları (Bənövşə, Nərgiz, Çiçək...) və s. Təqdirəlayiq haldır ki, Afad Qurbanov əsl şəxs adlarını leksik-semantik baxımdan qruplaşdırarkən ən kiçik detallı belə unutmur, onların hər birinin lingvistik şərhini dəqiq şəkildə verir. Burada təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, müəllif "Ailənin istək və münasibəti ilə bağlı şəxs adları"nı izah edərkən onun 7 əsas tipini dəqiqləşdirib.

"Kitabi-Dədə Qorqud"dakı antroponimik vahidlərin (100-ə yaxın antroponim işlənilib) əksəriyyətinin türk mənşəli olması və ümumiyyətlə, qədim dövr Azərbaycan antroponimləri sistemində türk mənşəli vahidlərin daha üstün, daha fəal mövqedə çıxış etməsi mövcud tədqiqatlarda dönə-dönə vurğulanıb. Tutarlı faktlarla əsaslandırılıb ki, türk mənşəli Azərbaycan şəxs adlarının semantik tutumunda türkün tarixi, etnoqrafiyası və psixologiyası yaşayır. Bu tip vahidlərin həm də müasir antroponimikamız baxımından səciyyəvi olması müəllif tərəfindən xüsusi olaraq qabardılır, onların hər biri sosiolingvistik müstəvidə təhlil süzgəcindən keçirilir. A.Qurbanovun "Xalis azərbaycanlı (*türk* – Ə.T.) adları" başlığı altında təqdim etdiyi Dönməz, Sönməz, Yaşar və s. kişi adları, eləcə də Sevil, Sevinc, Gülüş və s. qadın adları, müəllifin özünün qeyd etdiyi kimi, "xalqımızın estetik zövqü, ictimai vəziyyəti, mədəni səviyyəsi ilə bağlı təşəkkül tapmışdır".

"Azərbaycanlı şəxs adları ensiklopediyası"nda Azərbaycan dilindəki əcnəbi şəxs adları mənşəyinə görə bir neçə istiqamətdə qruplaşdırılıb: ərəb, fars, Avropa, slavyan və

Qafqaz mənşəli adlar. Müasir antroponimikamızdakı ərəb mənşəli adlar düzgün olaraq iki istiqamətdə izah edilib: ərəb dilindən dilimizə birbaşa daxil olan adlar (Mustafa, Əhməd...), ərəb mənşəli apelyativlər əsasında formalaşan adlar (qadir – Qadir, sabit – Sabit, valeh – Valeh...). Müəllif dilimizdəki fars mənşəli şəxs adlarını da həmin istiqamətdə təhlil edib (fars mənşəli şəxs adları, fars apelyativləri əsasında yaranmış şəxs adları).

A.Qurbanova görə, dilimizin antroponimik sisteminə Litvin, Roman, Novella, Flora və s. kimi Avropa mənşəli adlara az-çox təsadüf edilir və bu tip şəxs adları aparıcı mövqeyə malik deyil.

Azərbaycan antroponimlərini sistemli şəkildə tədqiq edən müəllif belə qənaətə gəlir ki, şəxs adları quruluş baxımından iki yerə bölünür: ilkin və düzəltmə şəxs adları (İsa, Ömər, Babək...; Arifə, Ulduzə, Şərqiyyə...), sadə və mürəkkəb şəxs adları (Dönməz, Şamil, Kərim; Bəybala, Elxan, Daşdəmir...).

Afad Qurbanov şəxs adlarının semantik yükə malik olmadığını iddia edən, onlara yalnız şərti işarə kimi baxan dilçilərin fikirlərini qəbul etmir və daha inandırıcı mülahizələr söyləyir: "...İnsan ona məlum olan, tanıdığı hər hansı bir şəxsin adını eşidəndə onun zahiri və daxili cəhətləri silsilə halında təsəvvüründə canlanır. Həmin şəxsin boy-buxunu, sir-sifəti, davranışı və s. müəyyən mənalarda yada düşür. Deməli, şəxs adı, özü də məlum şəxs adları onu daşıyan haqqında geniş məna yükünə malik olur".

Əsərin "Advermə və advermə ənənəsi" adlanan V fəslində mənaya görə advermə, xatirə ad vermək, uşağa tarixi şəxsiyyətlərin adını vermək, uşağın çox yaşaması arzusu ilə ad vermək, ailəyə qız gəlməsinə etiraz əlaməti

kimi advermə və s. geniş şəkildə işıqlandırılır, adın cəmiyyətə həlledici rolu konkret faktlarla əsaslandırılır, uşağa ad seçərkən onun gözəl, ahəngdar və poetik olmasının vacibliyi vurğulanır.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının antroponimik sistemində müşahidə olunan Əgrək – Səgrək, Beyrək – Yeynək kimi qafiyəli adlar müasir antroponimikamız baxımından da səciyyəvidir. A.Qurbanov ilk dəfə olaraq bu tip şəxs adlarının yaranma səbəblərini sistemli şəkildə tədqiq edir. Müəllifin qənaətlərinə görə, qafiyəli şəxs adlarının 5 əsas tipinə rast gəlinir:

- 1) *Ata ilə oğul adının qafiyələndirilməsi: Mahir (ata) – Zahir (oğlu)...;*
- 2) *Ana ilə qız adının qafiyələndirilməsi: Xalidə (ana) – Validə (qızı)...;*
- 3) *Qardaş ilə qardaş adının qafiyələndirilməsi: Hamid – Zahid – Xalid – Valid...;*
- 4) *Bacı ilə bacı adının qafiyələndirilməsi: Şəfiqə – Tofiqə – Rəfiqə...;*
- 5) *Qardaş ilə bacı adının qafiyələndirilməsi: Əhliman (oğlan) – Fərman (oğlan) – Xuraman (qız)...*

Burada bir cəhəti də qeyd edək ki, ümumtürk antroponimləri baxımından səciyyəvi olan, türk poetik təfəkküründən süzülüb gələn qafiyəli adlar türk mədəniyyətinin ən gözəl inciləri kimi çıxış edir.

Şəxs adlarının yazılışı və deyilişində bir sıra nöqsan və çatışmazlıqların müşahidə olunduğunu qeyd edən müəllif onların həlli yollarını da göstərir. Məsələn, tərkibində ağa, xan, bəy, mirzə, hacı, seyid, soltan, xanım sözləri olan mürəkkəb şəxs adlarının bitişik yazılmasını, mürəkkəb şəxs adlarında iki sait qoşalaşdıqda birinci sözün son saitinin

yazılmamasını, bəzi şəxs adlarının yazılışında tarixi-ənənəvi prinsipin əsas götürülməsini uyğun dil faktları ilə təsdiqləyir. Yaxud şəxs adları tərkibində uzun saitlərin, kar və cingiltili samitlərin tələffüzü, xüsusən də cingiltili səslərin karlaşması, kar səslərin cingiltiləşməsi kimi məsələləri zərgər dəqiqliyi ilə şərh edir və nəhayət, şəxs adlarının yazılışı və deyilişində orfoqrafik və orfoepik normalara ciddi şəkildə əməl etmənin zəruriliyini xüsusi olaraq qabardır.

“Bəzi adların ensiklopedik şərh” fəslində 200-dən çox əsl şəxs adının izahı verilir, hər bir apelyativin semantik yükü müəyyənləşdirilir, hətta bəzi apelyativlər bədii mətn daxilində təqdim edilir. Məsələn, müəllif “İlqar” adının sözvermə, əhd, vəd, vəfa mənalarını qeyd etməklə bərabər, daxilində “İlqar” sözü işlənən bayatını da təqdim edir:

*Aşiq biriynən gərək,
Sədəf dürüynən gərək.
Dünyada gözəl çoxdur,
İlqar biriynən gərək.*

Kitabda müasir antroponimikamız baxımından daha səciyyəvi olan kişi və qadın adlarının siyahısı verilib ki, bu da əsərin ən müsbət cəhətlərindən biri kimi dəyərləndirilə bilər.

Prof. A.Qurbanovun “Azərbaycanlı şəxs adlarının ensiklopediyası” əsərindən təkcə mütəxəssislər yox, hər bir azərbaycanlı faydalana bilər.

2007

AFAD QURBANOV LATİN QRAFİKALI HAZIRKI AZƏRBAYCAN ƏLİFBASININ MÜƏLLİFİ KİMİ

XX yüzilliyin sonlarınaqədərki mədəniyyət tariximizdə əlifbamız qədər problemlı olmuş ikinci bir məsələ tapmaq çətinidir. Bu barədə kifayət qədər söz deyilib: XVI əsrdə Füzuli ərəb qrafikasından düzgün istifadə etməyən, daha doğrusu, qüsurlu yazan katiblərlə barışa bilməyib: "...Gah bir hərf süqutlə qılır nadiri nar//Gah bir nöqtə qüsurlə gözü kur eylər"; XIX əsrdə M.F.Axundov ərəb əlifbasını islah etməyə çalışıb, ilk dəfə olaraq latın və kiril əlifbaları əsasında əlifba layihəsi hazırlayıb... XX yüzilliyin 90-cı illərində latın qrafikalı əlifbaya keçməyin zəruriliyini isə ilk dəfə məhz akademik Afad Qurbanov tutarlı faktlarla əsaslandırılıb: "Kiril qrafikası Azərbaycan dilinin bütün incəliklərinə, onun tələblərinə cavab vermir. İndi işlətdiyimiz kiril qrafikalı əlifbada bir sıra düzəldilməsi mümkün olmayan qüsurlar vardır. Eyni zamanda kiril qrafikalı əlifba xalqımızın milli mədəniyyətinin birləşməsinə ancaq mənfi təsir göstərir. Müxtəlif yerlərdə yaşayan azərbaycanlılar bir-birinin nailiyyətləri haqqında birbaşa məlumat ala bilmirlər, milli mədəniyyət arasında möhkəm əlaqə yaranmır. Buna görə də xalqımızın birliyi, onun iqtisadi, siyasi və mədəni inkişafı üçün mütərəqqi və yararlı əlifba lazımdır. Bu da indi və gələcəkdə özünü doğrulda bilən latın qrafikası əsasında yeni əlifba olmalıdır". Burada o da qeyd olunmalıdır ki, XX əsrin sonlarında yeni əlifba məsələləri ilə ciddi şəkildə məşğul olan alimlər sırasında akademik Afad Qurbanovun adı xüsusi olaraq vurğulanırdı. Bu da səbəbsiz deyildi: birincisi,

1990-cı ildə Azərbaycan KP MK-da keçirilmiş müşavirədə Afad Qurbanov Azərbaycan Əlifba Komissiyasının sədri təyin edilib; ikincisi, Afad Qurbanov 1990-cı ildə latın qrafikası əsasında yeni əlifba layihəsi hazırlayarkən dilimizin səs sisteminin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərini əsas götürüb; üçüncüsü, Afad Qurbanov latın qrafikalı yeni Azərbaycan əlifbası uğrunda mübarizə aparanda sovet imperiyası hələ çökməmişdi; dördüncüsü, 1 avqust 1990-cı ildə “Kommunist” qəzetinin müxbiri “Azərbaycan əlifbası problemi” adlı yazısını hazırlayarkən heç bir dilçiyə yox, məhz Afad Qurbanova müraciət edib. Təqdirəlayiq haldır ki, görkəmli alim latın qrafikalı yeni Azərbaycan əlifbası ilə bağlı jurnalistin suallarını cavablandırarkən ən kiçik detala belə zərgər dəqiqliyi ilə yanaşıb. Fikirlərini isə belə yekunlaşdırıb: “Mədəni və mükəmməl Azərbaycan əlifbası yaratmaq öz mahiyyətinə görə müasir ictimai, siyasi və mədəni problemlərin ən mürəkkəbi, bəlkə də, ən məsuliyyətliisidir”. Bütün bunların davamı olaraq onu da vurğulayaq ki, akademik Afad Qurbanovun latın qrafikalı yeni Azərbaycan əlifbası ilə bağlı göstərdiyi misilsiz xidmətlər sonrakı dövrlərdə tanınmış elm və mədəniyyət xadimlərimiz tərəfindən xüsusi olaraq dəyərləndirilib. Bu məqamda bir faktdan yan keçmək olmur: “Ölkəmiz müstəqilliyini əldə etdiyi zaman istedadlı alim, bacarıqlı təşkilatçı olan A.Qurbanov bütün qüvvə və səylərini xalqın arzu və istəyi olan Azərbaycan əlifbasının latın qrafikasına keçməsinə həsr etmişdir. Onun latın qrafikalı yeni əlifbaya keçdiyimiz dövrdə Azərbaycan Əlifba Komissiyasının sədri vəzifəsində (1990) əlifba islahatçısı kimi xüsusi rolu olmuş, hazırladığı əlifba layihəsi geniş ictimaiyyət tərəfindən yüksək qiymətləndirilərək qəbul edilmişdir” (akademik Mahmud Kərimov).

Dərin məzmunlu bu sitatın assosiativliyi 2010-cu ildə ifadə etdiyim bir fikri eynilə təqdim etməyi diktə edir: “XX yüzilliyin sonlarında qəbul etdiyimiz latın qrafikasını bütün varlığımızla qorumalıyıq ki, gələcək nəsillərin qınaq obyektinə çevrilməyək” (Əzizxan Tanrıverdi. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı, 2010, səh.124).

SON SÖZ ƏVƏZİ

Ustad! Düzünü desəm, “Türkologiyamızın Afad Qurbanovu” kitabını tamamlayarkən “Son söz əvəzi” yazmaq fikrindən uzaq idim. Amma ilahi bir qüvvə, yəqin ki, Sizin müqəddəs ruhunuz məni bu fikrimdən daşındırdı... Bu ruh sanki mənə diktə edirdi ki, bu kitab üçün yığcam bir “Son söz əvəzi” yazım...

Bəri başdan deyim ki, Afad müəllim haqqında yazdığım hər cümlə olmasa da, hər səhifə özlüyündə bir nəticə kimi çıxış edir:

- bu səhifələrdə Afad müəllimin alimliyi də, müəllimliyi də, bir elm təşkilatçısı kimi şöhrətlənməyi də, ideal insan olmağı da, hətta qədim Oğuz kişilərini xatırlatmağı da açıq-aydın şəkildə görünür;
- bu səhifələrdə şagirdinə qızıl medal verdirmiş, 70-dən artıq aspiranta (doktoranta) rəhbərlik etmiş, türkologiyanı sanballı kitabları ilə zənginləşdirmiş, bir neçə beynəlxalq səviyyəli konfransın təşkilatçısı və əsas məruzəçisi olmuş, API-nin (ADPU-nun) III mərtəbəsinin divarlarını məşhur yazıçıların barelyefləri ilə bəzətdirmiş, ən əsası isə rektoru olduğu ali məktəbin əsas binasının qarşısında çinar ağacları əkdirmiş Afad Qurbanovun əbədiyaşarlığını vurğuladıq;
- bu səhifələrdə Afad müəllimin nitqindəki sadəliyi, şirinliyi, zənginliyi, bənzərsizliyi – bir sözlə, ən səciyyəvi cəhətləri işıqlandırdıq;
- bu səhifələrdə tələbəsinin öz ustadına olan sonsuz məhəbbətini, mənəvi bağlılığını şirin bir dillə canlandıрмаğa çalışdıq...

Afad Qurbanovun əsərləri barədə dəyərli sözlər söyləmiş çoxsaylı alimlərin hər birinin yazısını təhlil süzgəcindən keçirdik, hər birinin fikrinə müxtəlif bucaqlardan münasibət bildirdik ki, bu da, bir tərəfdən, Afad Qurbanovun nüfuzlu bir alim olduğunu sübut edirsə, digər tərəfdən də Azərbaycan dilçiliyinin ümumi mənzərəsi barədə müəyyən təəssürat yaradır.

Afad Qurbanovu "Azərbaycan Onomastikası Məktəbi"nin banisi kimi dəyərləndirərkən onun onomastika ilə bağlı nəinki bütün kitablarını, hətta indiyədək araşdırmalardan kənarda qalmış bir sıra məqalələrini, xüsusən də konfrans materiallarındakı yazılarının hər birini təhlil etdik, ən əsası, bunların hər birinin yüksək səviyyədə olduğunu tutarlı faktlarla əsaslandırdıq. Yaratdığı "Onomastika Mərkəzi"ni isə belə səciyyələndirdik: "...Onomastika Mərkəzi Azərbaycanda, ümumən türk dünyasında ilk "Mərkəz" idi; o, bu "Mərkəz"i sovet imperiyasının kəsəkəs dövründə yaratmışdı; bu "Mərkəz"də çoxlu sayda Azərbaycan onomastik vahidləri (xüsusi adları) pasportlaşdırılmışdı ki, bu da Azərbaycan onomalogiyasını kifayət qədər zənginləşdirdi; bu "Mərkəz" Afad müəllimin şah əsəri idi; o, bu "Mərkəz"lə nəfəs alırdı, sanki bu "Mərkəz"ə görə yaşayırdı".

Analitik təfəkkürlü alimin "Ümumi dilçilik", "Poetik onomastika", "Azərbaycan dilinin onomalogiyası", "Azərbaycan dilçiliyi problemləri", "Azərbaycan şəxs adları ensiklopediyası" kimi sanballı əsərlərinin, demək olar ki, hər birini ayrıca təhlil etdik, hər birinin dilçiliyimizin inkişafındakı rolunu faktlarla arqumentləşdirdik.

Afad müəllimə həsr edilmiş şeirləri ədəbi tənqid müstəvisində təhlilə cəlb edərək onların poetik semantikasi ilə

bağlı ən mühüm cəhətləri qabartdıq ki, bu da onun nüfuzlu alim, əsl müəllim, qayğıkeş insan obrazının həm də poetik şəkildə canlandırıldığını təsdiqlədi.

“Ustadımı xatırlayarkən” bölməsində müəllim-tələbə münasibətlərini dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, tarix, etnoqrafiya, pedaqogika, psixologiya kimi elmlərin sintezi kontekstində ifadə etdik ki, bu da, öz növbəsində, həmin elmlərə aid bir sıra tutarlı faktları müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Yaddaşlara əbədi olaraq həkk olunmuş Afad müəllimin qəlbən, ruhən bu gün də sıralarımızda olduğunu müxtəlif prizmalardan poetik bir dillə işıqlandırmağa çalışdıq. Məsələn belə: “Afad müəllim, türkologiyamızın ağsaqqalı statusu yenə də Sizdədir, yenə də tələbələr dərsliklərinizi sevə-sevə oxuyur, yenə də əsərlərinizə ən sanballı mənbə kimi istinad olunur, yenə də adınız ən mötəbər kürsülərdə hörmət və məhəbbətlə çəkilir...”

Afad müəllim! “Türkologiyamızın Afad Qurbanovu” kitabını yazmaqla öz mənəvi borcumu, az da olsa, ödəməyə çalışdım... Ruhunuz şad olsun!

MÜNDƏRİCAT

Ön söz. Düşünən və düşündürən kitab (Arif Kazımov)	5
--	---

AFAD QURBANOVU BİR ALİM, TÜRKOLQ KİMİ DƏYƏRLƏNDİRMİŞ ALİMLƏRİN ƏSƏRLƏRİNDƏN SƏTİRLƏR	13
--	----

USTADIMI XATIRLAYARKƏN	29
------------------------------	----

AFAD QURBANOVUN ELMİ YARADICILIĞI TƏDQİQATLARDƏ	79
--	----

“Afad Qurbanov 70” kitabı (Bakı, 1999) tədqiqat müstəvisində	82
--	----

“Dilçi Afad Qurbanov” kitabı (Bakı, 2005) tədqiqat müstəvisində	102
---	-----

“Afad Qurbanov” kitabı (Bakı, 2010) tədqiqat müstəvisində	118
---	-----

AFAD QURBANOVA HƏSR EDİLMİŞ ŞEİRLƏR ƏDƏBİ TƏNQİD MÜSTƏVİSİNDƏ	135
--	-----

Bir qartal şığıyıb qondu zirvəyə	138
--	-----

Çiçəklənsin onomastika	142
------------------------------	-----

Şirindi alim qisməti	144
----------------------------	-----

İnsanlığın tacıydı	148
--------------------------	-----

Afad adında bir məktəb qalacaq	154
--------------------------------------	-----

Ey alim, pedaqoq–türkoloq Afad!	160
---------------------------------------	-----

Xüsusi adların söz dünyası var	162
--------------------------------------	-----

AFAD QURBANOV AZƏRBAYCAN ONOMASTİKASINA DAİR KONFRANSLARIN TƏŞKİLATÇISI VƏ ƏSAS MƏRUZƏÇİSİ KİMİ	165
Azərbaycan onomastikasının müasir vəzifələri	174
Azərbaycan onomalogiyasının inkişaf perspektivləri	177
Azərbaycan onomastikasının müasir problemləri	179
Azərbaycan onomalogiyası və müasir tələblər	182
Onomastik tədqiqatların yeni istiqamətləri	184
Türk xalqları antroponimlərinin tədqiqi tarixindən	186
Tətbiqi onomalogiya problemlərinin həlli zəruriliyi	191
Türk mənşəli şəxs adları dünya xalqlarında	193
 Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemləri	200
Azərbaycan terminologiyasının müasir vəziyyəti və qarşıda duran vəzifələr	204
Azərbaycan dilinin onomalogiyası	207
Poetik onomastika	210
Ümumi dilçilik	212
Professor Afad Qurbanov – Onomastika Məktəbinin yaradıcısı	215
Dilçiliyimizin ağsaqqalı	218
Azərbaycan Onomastikası Məktəbi	223
Dilçiliyimizin aktual problemləri haqqında konseptual araşdırma	227
Azərbaycan şəxs adları ensiklopediyası	231
Afad Qurbanov latın qrafikalı hazırkı Azərbaycan əlifbasının müəllifi kimi	236
Son söz əvəzi	239

Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Əzizxan Vəli oğlu Tanrıverdinin
çap olunmuş əsərlərindən:

Türk mənşəli Azərbaycan antroponimləri (1996),
"Kitabi-Dədə Qorqud" da şəxs adları (1999),
XVI əsr qıpçaq (половец) dilinin qrammatikası (2000),
"Kitabi-Dədə Qorqud" un obrazlı dili (2006),
"Kitabi-Dədə Qorqud" un söz dünyası (2008),
Dilimiz, mədəniyyətimiz (2008),
Poeziyanın dili, dilin poeziyası (2008),
Qədim türk mənbələrində yaşayan şəxs adları (2009),
Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası (2010),
"Dədə Qorqud kitabı" nda at kultu (2012),
"Dəli Kür" romanının poetik dili (2012),
Anarın nəsi (2013),
"Dədə Qorqud kitabı" nın obrazlar aləmi (2013)
Dədə sözü işığında (2014),
Çal qılınıcı, xan Qazan! (2015),
"Dədəm Qorqud" un zamanı (2015),
"Dədə Qorqud" un möcüzələr dünyası (2015),
"Koroğlu" nun şeir dili (2015)...

Yığılmağa verilib: 10.01.2018

Çapa imzalanıb: 10.05.2018

Kağız biçimi: 84x108 1/32

Ümumi həcmi: 15.5 ç.v.

Sayı: 1 000

Ofset çap üsulu ilə.

Baskı ve Cilt Yeri:

İmak Ofset Basım Yayın Tic. ve San. Ltd. Şti.

Atatürk Cad. Gök Sokak No:1 Yenibosna / İstanbul – TURKEY

www.imakofset.com.tr

ISBN 9 789952 810899

